

Tandori Dezső

In mem. J.A. és Sz.L.

Egy lábos lencse

*Egy lábos lencse mit jelent,
miféle tálhoz
hív, de nekem ennyi a rend:
máris elátkoz,*

*ami időbe-térbe metsz,
hív, idecsörrent,
és csak mentegetőzhetem,
ez így milyen rend?*

*Képtelen fickónak vagyok
kénytelen mutatkozni,
ha ily közel-terem dobog,
nincs hogy' elhúzni*

*a csíkot, rámvetül a csík,
fehér, sötét, jobb,
bal, esik, ahogy esik,
lehetne még jobb,*

*lehetne ne ily ennyire
szömyű, s miért?
De ha panaszlom: hát mire
való, ki ért?*

*Időm adtam akárkinek,
Lutyusz Kaméliusznak
– ha költő volt, emitt, beteg –,
vagy Árpangyán Tikuszkat*

*szerpán költőt csak-ugyanígy
– „hajnalra!” – fordítottam,
jobb sorsokra sosem irigy,
én... de mára kifogytam.*

*Miből? Nem is. Inkább mire.
Telefon, ne csörömpölj,
időm ne vidd, oly kevese
egy napnak, mi enyém. Őlj*

*meg inkább orvul, botorul,
bátorul, bánom én,
de elmémre az éj borul,
ha délután ölén*

*nem nyughatom, Kasztárc Manó
fotóit lesve tévén,
vagy a Külcelleg-Buccano
meccset nézve.* Nagy ívén,*

*Sors, ha vagy, reptsd el ilyen
áldásaim, nem átok
egy se, csak – tudjátok – a kín
kínja így adni rátok!*

*„Egy lábos lencse” – érthető
lenne: kultúrörökség
alapon, de hát T. Dezső
ily olcsón nem adja kincsét,*

nem, egy hűtőszekrénybe pállott,
penészes lencselevelet
kiöntenem: már ez is átkok
átka, már mit se, ezt

se tudom megtenni jó napokig,
szemetet levinni kukába
talán hetekig, tán hónapokig,
stílusbravúrt is utálva

mondom ezt. De ha gyárain
működnének, abból se
élném végig piám, rezsím,
és már a ló se

remény. Hát kénytelen vagyok
eltúrní, mit a sors rám ró
– például – veletek, pár dolog
s lény van még... De jaj: Moderátó!!

S nem Erósz semmi, minden
akárhonnan feszítsem,
feszüljek akármimben:
csak Errátó!

Saját dolgaim elintézését

(És nincs rá elegendőképpen: ...is! ...is! ...is!!)

Saját dolgaim elintézését is
úgy utálom, mint az eb a rühöt,
ha nincs érzéketlensége, mely fétis,
s megvédi, míg: „A dög!“,

nem kiáltják rá, kert alján,
s vagyok inkább, mint hibbant talján,
nem alkuszom!
Inkább elkuszom.

Dilifán felkuszom, ó, alkuszom, ne
ajánlj jó üzletet!
Nem azt mondom: repedjen a husom le,
nem, ilyenért nem epedek,

de legyenek:
márvány levélnehezék,
szellentéshez a távirányítású fék,
legyenek borostyánban a lehelet,

legyenek akár a szar, mit szétperegni
40 fokon kerekék segítettek,
legyen kerekem száma akármennyi,
valami kis becsület

maradjon, rámköszönjenek
harminc-éve-előtti ismerősök,
ne kenyerezzen kandallóparázson sült sütőtök,
kaviár, vihar, hagyhassam ki már saját-elintézéseimet!

Ne küldj mindenkit a francba

(Messzi stílusban)

Ne küldj mindenkit a francba,
apám, hiányozhat majd még,
rendben, zavarja
lelked afféle elmék

zsinatolása, kik fényesek,
és ha egyszer elég lett neked
belőlük, s ha stílusod szegett

lesz és szedett-vedett,

s gőgöd ellenére tőlem veszed: (A)

„Unom ezt az örökös (B)

kiköpködést! (A)

inkább unjam magamat, (B)

hogyan eszem!“ S A-B: a rím,

s tereim magad

járóbetegeként, kényszereim

minek? – bejárom, és akad

ilyenre is szavad: „Nem érdekel

kicsit se, ha nem nagyon“ – apám, hagyom.

A poros fák alatt a gyom

tömegébe vetettem botodat,

s a zsákot, holmid maradékát,

a vasút melletti árokba. Arra,

többé arra jámi sem akarva,

elhagyom vonatok kattogó kartotékját.

Önkáröröm

A kabbalisztikus Semmi felé

Ő azt mondja: „Én B. városát

imádom...!“ Én gyűlölöm

B. városát, ha még oda kell át-

mennem. Önkáröröm!

Ha rosszul gondolom, ha jól,

amit gondolnom kell már,

úgy verik koponyatetőm alól

mindezt, mint ha a lekvár

már baltára vár! S nem méltatok

elátkozásra sem

semmit, tagok, szervek, végtagok

maradjanak: a többit nem hiszem.

Mit higgyek rajtuk! Bármin is,

mit higgyek? Hány órára

kell ide, oda mennem, hogy hamis

pénz jöjjön a konyhára?

Hamis pénz, mind, amin hamis élet

eredez, szóválasztékos

rang, gyűlölöm az egészet,

ha engem is mind emez egész hoz,

de próbálom, de imádom,

ha nyíltsággal rémálom,

ha halálom, dadogásom,

semmit-gondolni túl a Tájon.

Nincsen a...

Nincsen a... nincsen az... Megátkozom

mind az ebbéli romlott életet,

legyen kicsit, ha már nem tud nagyon,

legyen tiszta, ha maga-mocska lett.

Hagyjuk el ezennel a hölgyerkölcs

hasonlatokat! Ordas kurva,

satöbbi. És nehogy férfin tölts

ki dühöt. Legyen, ha tudna,

olyan az élet, amilyenek

nem szánódott, mert úgyse tud.

Ne kívánná, kardra hányódják gyermek;

ne akama vértanút;

*kosárba taposott kisállatokat
ne döntsön a papa fejére,
fúlásig; és menyasszony-torkon szakadt
ruhát ne tömjön test-mélyre;*

*lólábat többől ne vagdosson,
hogy vérrel verekedjen;
borjak testébe ne rontson,
hogy a bél megeredjen;*

*ne egyen hitványságosan
alakított éttermekben;
de vessen is el hívságosan
táplált hitet: ő különb – Ebben!?*

Tudom, tu

Plusz Kosztolányinak

*Tudom, tudom: ha mind-semmi se lenne,
beleunnám magam e végtelenbe,
így lenne véges, akár a csavarodás a belembe.'*

*Annál ősebb ős, mint a semmi semmi,
ami henyél, s ront-javít, elpihenni
hív, mint a hiénavasút, fognyi és innyi.*

*(S ezt hogy kell ími?) Ezek valamik,
egy-egy ilyen dolog visszasegít,
s éled megint méltányosságaid.*

*Élet, Hogy szent és szép, és arra szent a szép,
hogy a kurva rohadásba átkozd szét,
járd, ide-oda hágva ezt a mezsgyét.*

*(Ó, áldott élet, fiatal fejen vér,
kocsi kormos oldalán, és talajt ér
a fegyver, odahullva, hol az idén is egy kis jobb termés elkél.)*

*Ó, lombjárások, papucsok, kisuttyant
édes fingok és ó, a must, a buggyant,
ahogy szingliztem még süvölv' koromban!*

*Ó világporond-hősök, szingliző
szingalézek, az úr is tibelő-
letek fog táplálkozni, eljövő*

*időkben, de jaj nem ez, jaj, nem ez a lényeg!
De, lelkem, Zoltán még emlékszel odatúl, kölcsön-kisértet:
Tu! Faggatod még, ki-a-lényeg-mi-a-lényeg.*

*Visszatekintve, lenézve: kik e lények?
Ahogy nekivágnak az öngyilkosságnak, az ügetőnek,
ahogy paráznán kijózanodnak, haszonra vesztik ezt az Egészet?*

*Ugye, érted?
Ez mind nem teérted
van, és rossz öncsalás, hogy bármi jóra te kérted.*

*Van, és rossz öncsalás, hogy bármi jóra te kérted.
De ebben a csúsztatást is érted,
s elsomfordálsz. Az Úr hangja ugyanis ez: „Ember, ki kérdett
itt téged??“*

Zelei Miklós

A gazdagréti olajkútnál

Reggelenként arra ébred, hogy marások vannak a testén. Kezdetben csak néhány apróbbat fedezett föl, mostanában azonban sokat és egyre mérgesebbeket.

Már vannak rajtam is, mutatta a karját a férje. Egyszerre ugrottak a kiságyhoz: a gyermeknek épp az arcán húzódott végig egy sebhely.

Először azt hitte, valami különös bőrbetegség, amit a gyereke is, a férje is valószínűleg tőle kapott el. Egy olyan rendellenesség, ami az éjszakai nyugalomban előjön, nappal többé-kevésbé eltűnik, aztán kezdődik előlről. Fordult orvoshoz is.

Nagyon érdekes, nagyon érdekes: a fehérköpenyes húzgálta a bőrt a hátán, a hasán, aztán fölirt valami kenőcsöt, a dohányt bruttóntető zsebre vágta, és elköszönt, ő meg bekente magát, amitől csak még jobban égett a friss marások keltette fájdalom.

Poloska, bolha, pók, tetű? Mindegy, ki kell irtani.

Találtak is egy bőbeszédű féregirtót, aki úgy mutatkozott be, hogy ő Szép Ernő dédunokája! Tetszik tudni? Drámát legjobban Shakespeare, poloskát Dietrichstein írt. De akármi az, dráma, poloska, tetű, egy füsttel kipusztítjuk! És garanciát adunk, hogy ezek az igazán emberszerető kis állatok három évig elő se fordulnak az életükben. Aztán csak egy telefon, és jön Szép Ernő a ciánna! Én aztán ismerem ezeket a rágolyokat! Nekem elhihetik, hogy a csótányoknak, blattidea, van a legfurcsább természete. Nem a tetűnek! Anoplura, igen, anoplura. Ez is egy szakma, kérem, szakszavakkal, nyelvezettel, mint a politológia. Mert azért mást is kell ismerni, nemcsak a szakmát, hogy beszélgetni tudjunk a kedves megrendelővel. Na, a csótány esténként, hogy úgy mondjam, idegesen könyököl az ablakban! Jön-e már a gazdi a konyhai utánpótlással? Aztán amikor végre megérkezik, és felgyújtja a villanyt, a csótányok ahelyett, hogy köréserglenének, és szeretettel köszöntenek – szétszaladnak. Vérbeli drámai alkat a csótány. De a bevonulásom után holtan maradnak a színen. Ez a happy end. Nem kell ezt szégyellni, kérem. Ezek az élősdiek manapság bárhol megjelennek. Az szégyellje magát, aki nem akar tőlük megszabadulni.

Megkönnyebbülten aludtak el a féregtelenítés stresszes napja után. Reggel azonban, a garancia ellenére, mindhárman újra össze voltak marva. A gyerek is. Az arca, a karja, a kis hasa, mind csupa marás, karmolás.

Szabadságot veszek ki, fent maradok és meglesem, mi az, mondta a nő. De nem kapott szabadságot.

Hogy képzeli? Váratlanul a nyár közepén? Amikor a negyven munkahelyből négy van nyitva az egész ügyfélszolgálaton? Egy kérelmező négy-öt órát ül itt. Már mindenki őrjöng. Ha még egy ablak kiesik, engem billentenek meg.

Mégis végigülte az éjszakát. Előre lefőzött négy adag kávé, a tonettszéket a sarokba húzta, és az utcáról beszűrődő reklámfényben figyelte a sötétséget. De nem jelentkezett semmi. És reggel egyikükön sem volt egyetlen új marás, csipés, karcolás.

Végre!

Már negyed kilenckor ott ült a munkahelyén, az ablakban.

Amszterdamban láthatott volna hasonlót, ha valaha is eljut oda.

Nézte, ahogy az előtérben sűrűsödik a tömeg, ahogy már reggel kialvatlan és idegesen várnak, állnak, néha minden ok nélkül megindulnak, keresztlávnak egymáson, tépkedik a sorszámokat, és ahogy pontban félkor az automatika kinyitotta az ajtót, mintha hurkaltólval nyomták volna be őket, egyből teli lett velük a terem, s azonnal ott ült vele szemben egy nő, rózsaszín parfümfelhő az izzadságszag elsötétült az egén, akit ugyan még soha nem látott, és valószínűleg többé nem is fog látni, de az okmánybélyegért cserében rögtön a rendelkezésére kell állnia, ki kell az igényeit elégítenie, túrnie kell a kirohanásait, hogy nincs telefonja, mégis telefonszámla jött neki. Ne vele játsszanak, hanem a micsodájukkal! Honnan vették a címet? Honnan tudja a telefoncég, hogy ő a világos van?

Hamar betömbösödött a munkahelyek és a felek közé a kánikula. Egy férfi rohant oda hozzá, pontosan az ő ablakát választotta ki, és minden átmenet nélkül ordítani kezdett vele, éppen vele, hogy szégyelljék magukat, ennyi ember várakozik itt, és alig van ügyintéző.

Ez is az, amiről nem lehet tudni, hogy miért történik. Miért az ő ablakát választja valaki? Annyira ellenszenves, vagy ennyire rokonszenves számára az ablak?

Ezt igazán ne nekem tessék mondani, nem én engedem szabadságra a kollégákat, én is csak egy ügyintéző vagyok itt, felelte a férfinak, és ahogy a Szervezeti és Működési Szabályzat előírja, még mosolygott is. Épp ezért mondom magának, ordított még dühödebben a férfi, mert maga az ügyintéző! Nem az elnök-vezérigazgató fogad, amikor ide kell jönnöm, hanem mindig az ügyintéző. Tegyék ide az elnököt, akkor majd neki mondom. De addig magának, kicsikém.

Észrevette, hogy nem is ez a férfi következik, villogott a kijelzőn a sorszám, ő is bekiabálta néhányszor, hogy a 41-es munkahelyhez a 143-as ügyfelet kérem! Fáradjon ide a kedves 143-as!

De a férfi, aki nem a 143-as volt, közbevágott, idefigyeljen, énrám! És folytatta az ordítást. Ha úgy gondolja, hogy magának nem mondhatom, akkor mondjon fel, és ültessenek ide valakit, aki ügyintéző. Van jelentkező! Az ilyen szemét helyekre mindig van.

Közben odaért a 143-as is, és méltatlankodott, hogy három és fél órája vár a sorára, és amikor ő következik, akkor meg elállják a helyét! Mert ezek itt nem tudnak rendet tartani, adott neki igazat az ordító férfi, és elment.

A pénzemet akarom visszakapni, mondta a 143-as, és leejtett elé egy dagadt paksamétát. A pénzemet. Bekonyult az ablakon: egészséges, ép fogsor koronázta a fejét, a szájából meg hosszú, varkocsba font haj lógott ki.

A harminchetedik munkanapot töltöm ezzel az üggyel, ne mondja, hogy nem ide tartozom.

Miféle üggyel?

Hát nem látszik? A kozmetológiai fősebésznek, a haj- és fogbeültető nagydokinak frontja volt, súlyos meteoropata, és mindent összekevert nekem. A fejtetőmre ültette a fogaimat, a hajpótlást meg a számba.

Talán oda kellene visszamenni, ahol ezt csinálták.

Voltam. És pontosan azt mondták, hogy ide kell jönnöm. De előtte voltam már a Matávnál, a tűzoltóságon, a Meki-lánc centrumban, az önkormányzatnál, a rendőrségen, az ügyészségen, a bíróságon, a városszépítő egyesületnél, a Magyar Nemzeti Múzeumban, az Akadémián, a művészeti szövetségeknél, a Miniszterelnöki Hivatalban, a Népszabadságnál, a PanelbanPsziché mentálhigiéniai szakrendelésen, ahol vizeletmintát is hagytam, voltam a MÁV-nál, a BKV-nál. Itt, nézett körül a férfi, már kétszer is. Azonban mindenütt azt mondták, hogy nem oda tartozom. De egyik helyen sem adták írásba! Pedig teljesen logikus, amit kértem. Ha mindenütt írásba kapom, hogy nem tartozom oda, akkor beszűkül a kör, és vagy fennmarad a rostán az intézmény, amelyikhez én tartozom, vagy

kiderül, hogy sehova se tartozom, akkor viszont a rendszerben van a hiba, újra elmegyek a bíróságra, mert indítok az összes magyarországi intézmény, szervezet, testület, egyesület, alapítvány ellen, és másodfokon, de legkésőbb a Legfelsőbb Bíróságon ki fog derülni, hogy én hová tartozom. Akkor tehát tessék szíves írásba adni, hogy nem ide. Ez mindkettőnknek jó lesz, mert akkor ide többet már nem jövök, ellenben ha per útján mégis az derül ki, hogy ide tartozom, akkor megkaphatom önöktől a pénzemet. Tetszik érteni? A 143-as számú ügyfél mosolygott a szájából kilógó hajfonat körül és várt.

De hát ezt én, mondta a szavak közt hosszú szünetekkel a nő, nem adhatom írásba.

Mért nem? Mért nem?

Maga elé tartva a formanyomtatványt, a nő döbbenten bámulta a 143-as feje tetején a fogkoronát, és egy hang se jött ki a torkán.

Nem tudnak semmit, suttogetta a férfi. Be vannak idomítva A válaszra, B válaszra, és aki ettől eltér, arra olyan hülyén bámulnak, mint most maga. Vagy nagy nehezen kinyögik, hogy menjek az osztályvezetőhöz az emeletre. Tudod mit? Voltam! Ki kéne rúgani azt is, veled együtt. De úgy ám, hogy átrepüljétek a falon freskónak a homlokzatra.

És ezúttal az történt, amit a szabályzat nem tesz lehetővé: elsírta magát, és azt mondta a 143-asnak, nehogy azt higgye, hogy ha a miniszterelnök meg a köztársasági elnök ülne itt, akkor ők az összes hülyeséget meg tudnák oldani. Felugrott, szaladt a mellékhelyiségbe, hogy megmossa az arcát, és közben odaszólt a csoportvezetőnek, Marcsikám, nagyon kérek, fejezd be az ügyfelet.

Estére összeomlott, amit ősi magyar szokás szerint, valami csodálatos boldog érzés, szent és felemelő belenyugvás hatott át: nyugodtan fog aludni. Nincs több támadás, rossz álmom, sóhajtozás.

Végre nem arra fog ébredni, hogy folytatódik a borzalom, hanem pompás napjai lesznek, amikor nem történik semmi különös.

Reggel azonban újra rajtuk voltak a marásnyomok, némelyik olyan mély volt, hogy még vérzett is. Durva csipések voltak a gyereken is, a férjének pedig mindkét karja teljesen össze volt marva. Szerencse, hogy az arcán alig látszott valami. Figyelmes sminkkel majdnem teljesen el tudta tüntetni, s amit ennek ellenére is észre lehetett venni, arról azt hitték, hogy vényomásos egy kicsit, ennek a jelei sejtjenek elő a puder alól. De tud menni dolgozni, ez a fontos. Hogy ne legyen semmi baj.

Csak a veszekedés, ahogy a férje nekirontott, hogy hülye liba, elaludtál, ezért nem vettél észre semmit. És ha az egész család befertőződik?

Nem igaz. Jól örködtem, és akkor éjjel nem is jött elő semmi.

Szép Ernő se segített rajtunk, mondta a férje. Őt is te találtad. Újra találd meg! És szerezd vissza a pénzünket. Ha lesz olyan barom, hogy visszaadja.

Mi abszolút munkát végeztünk, mondta Szép Ernő. Nem volt hajlandó elhinni, hogy az elősdiék túléltek a gáztámadást. Csapdát teszünk ki, elősdiacsapdát. Az megmutatja az eredményt. És Szép Ernő még aznap este kiérkezett, feltúrta a szekrényeket, a polcokat, a konyhát, a spájzot, mindenhol kis ragadós lapokat helyezett el, az írás, mutogatta Szép Ernő a lapjait, az megmondja, mit érünk. Ha reggel semmit nem találunk a lapokon, akkor mi a legjobbat nyújtottuk. Most majd fönt maradok én, mondta a férje. Ő is lefözte magának a négy kávét, ő is a sarokba húzta a tonettszéket, ő is lehuppant rá. Majd én megtalálom! És már nagyon bánta, hogy reggel olyan durva volt a feleségével. Vegyél be egy kis altatót, akkor nem fogsz felriadozni, jól kialszod magad, és az egészset elfelejtjük. Egyszerre itta meg az első és a második kávét is, nehogy elbóbiskoljon.

De semmi nem történt, semmi nem tűnt föl. Órákon át ült, örködött a tonettszéken, alvó családját bámulta, és néha még el is érzékenyült. Hajnalodott, a negyedik kávé is rég túl volt, s néha már az jutott eszébe, hogy lefekszik, mert nem lesz itt semmi, s legalább alszik egy pár órát, amikor felfigyelt, hogy valami mozog a felesége lepedőjén. De mire jobban megnézhette volna, eltűnt.

Óvatosan odament, az ágy mellé ült, felhajtotta a takarót, a felesége karján vékony, friss sebhely piroslott. Felköltöm! De megállt a keze. Most a felesége vállán kezdett mozogni, enyhén hullámozni a bőr, s alóla lassan kitolta magát valami sötétszerűség, olyan, mint egy kisebb lepke egyik szárnya, ellibeggett, az asztalra ereszkedett, és ott eltűnt.

Az asztalkán, ahova a fekete félszárny ereszkedett, egy szám körvonalai látszottak néhány másodpercig, aztán felszáradtak. A 37-es körvonalai. Amíg ezen gondolkodott, a gyerek fölött pilinkézett egy fekete szárny. Odakapott, az erős, hirtelen mozdulattól eltűnt az azonosítatlan tárgy, de mintha egy szó vézna teste lett volna. Vagy legalábbis néhány szótag.

Le kell fényképezni őket. Lekapta a polcra a polaroidot, állt a felesége, a gyerekágy, az asztal között, és várt. Nem kellett sokáig. A felesége szíve fölött nagyot rándult az izom, és csúnya, véres kijáratot hagyva maga után, kipattant belőle egy régi ötförintos méretű tárgy, és repült át a szobán. Felkiáltott, exponált, a villanástól a tárgy a másodperc egy töredékére kitért: eredeti nagyságban látott maga előtt egy férfiarcot, mintha egy színdarabból nézett volna rá, lornyos volt a jobb szemére illeszkve, mosolyában egy hatalmas aranyfog csillogott, s az egyik füle kisebb és hegyesebb volt, mint a másik. Azután mintha elgázolgt volna az arc, semmi nem látszott a homályban, a kamerából azonban jött elő a kép.

A kiáltásra felriadt a felesége, megvan?

Meg.

De a képen csupán a szobát lehetett látni, az arcot nem.

Jaj, ne, mondta a felesége, ahogy a mutató ujján észrevette a rákenődött vért. Mi volt az?

Nem tudom. Onnan jön ki, ahol most az a seb van. Belőled. Nem örültem meg, így történt, ahogy mondom, egy arc volt, amikor lefényképeztem megnőtt, akkora lett, mint egy igazi emberi arc, de rögtön el is tűnt. A képen pedig semmi sincs. De így történt. Esküszöm, hogy így.

Milyen arc?

Egy lornyonos férfi hatalmas aranyfogakkal. Ki hord ma lornyont? Ki csináltat aranyfogat?

Az örültek. Mert emlékszem erre az arcra, mondta a nő, s az altatótól kábultan kelt föl az ágyból. Tegnap, az egyik legellenzenvesebb ügyfél volt. Még a sorszáma is tudom.

37?

Nem, a 19-es. A 37-es az egy másik volt, az is letegezett, és azt mondta, de a nő nem fejezte be a mondatot, mert a zajra felsírt a gyerek, a karjába kapta, és csitította.

Kovács András Ferenc

Hét limerick

Régi dicsőség

*Születtem (túl korán) Szatmáron.
Hol volt már akkor a hat-három!
Ötvenhat! Ötvenhét!
Negyvennyolc is múlt rég
Ötvenkilenc nyarán, Szatmáron.*

Millenáris

*Nem ámul Brüsszel, csak Bezeréd –
Beh elmúlt fölöttünk ezer év!
S bárki badart írhat,
Míg más magyart sírat,
S hazát ment plusz pár száz ezerért.*

Salamon és Hiram

*Salamon templomot Hirámmal
Épített jajgatván sirámmal,
Hiszen minden templom
Előbb-utóbb szent rom
Lesz, mit a hitványság kirámol.*

A rettentő szehmet

*Memphisben oroszlán volt Szehmet,
Szembement véle az agg Mehmet,
S fokhagymabúzt bődült...
Szehmet zöldült, s földült:
Megölte rálehelt vad lehmet.*

Interetnika

*Egy agglant lakta volt Abüdoszt,
Kérdé a szatócsot: „Ma müt oszt?”
„Csak arab kombinét!”
S a csupacsont spiné
Agyon is csapta ott a büdöst.*

C'est la vie

*„Robbanna fel végre Tel Aviv,
Mert attól békével tel a szív!” –
Kurjant Abdul-Rahmán,
S magasba durranván
Röptében hörrent egy szelavít.*

Anatéma

*Volt egy pap, megfeddte Vatikán:
Nem tengett felszentelt patikán,
Nem tartott szentmisét,
Legyintett: „Semmiség!”
S úgy hívta Szent Pétert: „Tatikám!”*

Gion Nándor

Aranyat talált

III.

Tölgyesi Mihály talán három vagy három és fél hónapot ült a tömlöcben, maga sem tudta megállapítani, mert eléggé sötét cellába zárták, kezdetben egyedül volt egy négy ágyas, azaz négy priccses fölkében, a félhomályban futkározó svábbogarakat taposott agyon fűzők nélküli bakancsaival, pirkadatkor egy vastagkarú bajuszos börtönőr kondérban valamilyen meghatározatlan színű és ízű lötyöt hozott reggelire, a kondért letette a cella betonpadlójára, nem szólt semmit, verni kezdte Tölgyesi Mihályt, gumibottal és ököllel ütött a fejére, gyomrára, a bordáira. Tölgyesi Mihály az első napokban nyikkanás nélkül tűrte a verést, kezeivel a fejét védte, a hallgatag börtönőr befejezte az ütegelést, egy kanál reggelit mért a pléh tányérba, fogta a kondért és ment tovább, léptei kongóan visszhangoztak a folyosó kövein, Tölgyesi Mihály a bordáit tapogatta, azután elfogyasztotta ételadagját. Elmondása szerint, ilyenkor nagyon élénken visszaemlékezett gyermekkorára.

Kemény nevelést kapott kisgyermekként. Sokgyermekes Zöld-utcai családban nőtt fel, hatan voltak testvérek, ebből öt lány, ő volt az egyetlen fiú, a lányokat anyjuk tisztességgel nevelte, ő azonban elvadult a sok lány között, ahogyan növekedett, egyre kevesebbet tartózkodott otthon, a Zöld-utcai fiúkkal bandába verődve a határt járta, görgödinnyét, almát, körtét és barackot lopott és sokat verekedett a kátyi szerb gyerekekkel. Apja Tölgyesi Márton kistermetű, zömök kubikus volt, egy temerini bandával járta a vidéket, a temerini kubikusok legjobbak a világon a maguk szakmájában, messzire is elhívták őket, Tölgyesi Márton legfeljebb hetente vagy kéthetente járt haza, tisztálkodás után elrendezte a családi ügyeket, elvadult fiát időnként széles nadrágszíjjal igyekezett megszelídíteni, a fenytés addig tartott, amíg bömbölt a gyerek, ha elhallgatott és szótlannul tűrte a verést, apja visszacsatolta derekára a szíjat, megsimogatta a fiú fejét és illedelmes viselkedésre intette.

Tölgyesi Márton kubikolás közben halt meg, egy vályogfal omlott rá, pillanatok alatt kiszorította belőle a lelket, a fia azonban addigra már egész életére megtanulta, hogy férfi embernek zokszó nélkül kell tűrni a fájdalmakat, később a kocsmákban is összeszorított fogakkal és elnémultan verekedett.

A budapesti börtönben ellenben visszajára fordult az apai okítás. Más cellákban is verték a rabokat, Tölgyesi Mihály onnan keservesen ordításokat hallott, és a jajveszékelések alapján úgy ítélte meg, hogy az ordítókat rövidebb ideig ütegelik, mint őt. Elkezdett tehát ő is üvöltözni, és jól számított, a vastagkarú börtönőr már csak fele annyi ideig verte, mint korábban, a tizedik vagy a tizenkettedik napon már egyáltalán nem bántalmazta, kimerte neki a reggeli lötyöt, leült az egyik ágyra és végre megszólalt.

– Szeretném, ha tudnád, hogy én egyáltalán nem haragszom rád.

– Ezt örömmel hallok – mondta Tölgyesi Mihály, miközben mohón kanalazta korpaízű reggelijét.

– Kijelölték, hogy reggelenként kiket kell megvernem – mondta a börtönőr. – Parancsba adták. Tudod, hogy van ez...

– Tudom – nyugtatta meg Tölgyesi Mihály. – A parancsot teljesíteni kell. A maga helyében én is ezt tettem volna.

– Tulajdonképpen nem is vagyok igazi fegyőr – magyarázkodott szomorúan a tagbaszakadt férfi. – Kovácsmester vagyok. Monoron volt egy jólmenő kovács műhelyem. Értem a szakmát. Monoron és környékén mindenki tisztelte Jakubcsek János kovácsmestert és családját.

– Magát Jakubcsek Jánosnak hívják?

– Igen. És tisztelték az emberek. De egy napon a hatóság lefoglalta műhelyemet és mindent elhordtak. Az üllöt, a kalapácsokat, a fogókat, sőt még a patkószöveget is. Nem értem, hogy a hatóságoknak mire kellenek a patkószöveget?

– Talán a lovak patkolására – mondta Tölgyesi Mihály. – De emberi körmök fészegetésére is megfelelnek.

– Felajánlották, hogy menjek el valamelyik pesti gépgyárba dolgozni – folytatta panaszkodását Jakubcsek János. – Én azonban nagyon feldühödtem a méltánytalanságon, beálltam inkább fegyőrnék. A börtönökben is kerestek megbízható munkás származású embereket. Hát jelentkeztem. Bár az emberek mindig csak Jakubcsek János kiváló kovácsmesterre fognak emlékezni.

– A továbbiakban nevezhetném Szőgnélküli Jánosnak? – kérdezte Tölgyesi Mihály?

– Miért?

– Magyarosabban hangzik. Meg aztán úgy is elvitték a patkószöveget. És a Szőgnélküli János nemcsak magyaros, hanem előkelőbb is. Élt valamikor egy angol király, akit Földnélküli Jánosnak híttak.

– Sohasem hallottam róla.

– Sokáig én sem hallottam róla. Évekkel ezelőtt azonban háborús bolyongásom közben bekéredzkedtem egy kiművelt falusi asszony házába. Adtam neki három kézigránátot, ő pedig viszonzásul adott nekem fél kiló sót. Kellemes éjszakát töltöttem nála, reggel pedig a nincstelenségről beszélünk, és ő említette Földnélküli János angol királyt.

A szomorú fegyőr ráérősen elgondolkozott a hallottakon, majd pedig azt mondta:

– Tulajdonképpen mindig utáltam ezt az idéttlen Jakubcsek nevet. Valahogy idéttlenül hangzik. Bár a kovács szakmában...

– Maradjunk akkor a Szőgnélküli Jánosnál – javasolta Tölgyesi Mihály.

A fegyőr felállt, kezébe vette a kondért.

– Többé már nem foglak verni – mondta. – Ezentúl csak faggatni foglak. Válaszolj okosan.

Tölgyesi Mihály az oldalát tapogatta, és megkönnyebbülten azt mondta:

– Azt hiszem egyetlen bordám sem tört el. Ezért életem végéig hálás leszek magának.

Cellatársat is kapsz a mai nap folyamán – mondta Szőgnélküli János. – Glázer Lajosnak hívják az illetőt. Vele jó lesz vigyáznod, ne fecsegj előtte túl sokat, rendkívül veszélyes imperialista ügynök. Úgy hallottam, hogy hamarosan felakasztják.

Tölgyesi Mihály megígérte, hogy vigyázni fog, Szőgnélküli János pedig kiment a folyosóra és bezárta a cella ajtaját. Később távolabbról ordítások hallatszottak.

Glázer Lajost valamikor délután lökték be a cellába. Ötven év körüli cingár ember volt, bár a korát kissé nehezen lehetett megállapítani, az arca ugyanis bevolt dagadva és kékre-zöldre színeződött. Leroskadt az egyik ágyra, nem szólt semmit, révetegen bámulta a futkározó csótányokat.

Tölgyesi Mihály is hallgatott vagy félóráig, azután megkérdezte:

– Te vagy az a Glázer Lajos, akit fel akarnak akasztani?

– Nagy hibát követnek el, ha megteszik – mondta a réveteg ember.
– Velem szemben is nagy hibát követtek el – mondta Tölgyesi Mihály
– Téged is felakasztanak?
– Én esetleg megúszom életfogytiglival. Jugoszláv ügynöknek vélnek, de nem vagyok olyan veszélyes imperialista ügynök, mint te.
– Én egyáltalán nem vagyok semmilyen ügynök – mondta Glázer Lajos. – Mindig és kizárólag besurranó tolvaj voltam. Tízéves korom óta. Ennek utána lehet nézni a rendőrségi nyilvántartásban. A háború előtt meg a háborúban is elkaptak néhányszor, de mindig csak lopásért ültettek le, és sohasem vertek meg ilyen kegyetlenül, mint most. Félholtra vertek többször is.
– A besurranó tolvajokat nem szokták félholtra verni – okoskodott Tölgyesi Mihály. – Az állam ellen áskálódó ügynököket azonban nagyon megverik. Tapasztalatból tudom.
– Mondom, hogy nem vagyok semmiféle ügynök – fakadt ki keservesen Glázer Lajos. – Most is tolvajként kaptak el egy kétemeletes ház mögött a budai zöldövezetben.
– Hogyan csináltak belőled ügynököt?
Glázer Lajos elgondolkodott egy ideig, néha mintha gyanakodva pillantott volna Tölgyesi Mihályra, a történetet bizonyára sokszor elmondta már az ütlegek szüneteiben, sohasem hittek neki, de végül igen reménytelenül sokadszor is belekezdett.
– Rossz helyre surrantam be. Napokig figyeltem egy szépséges kétemeletes budai házat a Hűvösvölgyben. A ház valamikor egy tehetős családé lehetett, de a család tagjait kitelepítették, vagy felakasztották, helyükre hat másik család költözött. Kényelmesen elfértek a nagy házban, és ők is tehetősnek látszottak, fényezett, drága bútorokat hurcoltak be az épületbe, szent meggyőződésem, hogy a bútorokat elorozták valahonnan, esetleg előkelő belvárosi lakásokból, nem voltak tehát erkölcsi aggályaim, amikor elhatároztam, hogy magam is körülnézek a házban. Megvártam, amíg befejeződik a költözködés, aztán beosontam az első földszinti lakásba, amelynek fehér ajtajára nagy betűkkel azt írták fel, hogy „Szabó Vladimír”. Nem csalódtam Szabó Vladimírben. A konyhában találtam két ezüst étkezészetet, az egyik szobában három aranyórát, a másik szobában egy fiókban kék borítékokat találtam, a legfelsőben pénz volt, nem kevés, de akkor valami kaparászt hallottam az ajtónál, minden borítékot a zsákomba dobtam és kiugrottam az ablakon. Ott három pribék várt és igen durván lefogtak.
– Ennyire ügyetlen lenne egy tapasztalt besurranó tolvaj? – kérdezte Tölgyesi Mihály.
Glázer Lajos megpróbálta menteni szakmai becsületét.
– Nem tudtam, hogy csupa fontos elvtárs költözött a házba, és hogy kirendelt pribékek figyelik a környéket. Az ezüsttel és arannyal és a pénzzel így sem lett volna komolyabb baj, de az egyik kék borítékban állítólag szigorúan titkos adatok voltak. Hiába mondtam, hogy a szigorúan titkos iratokat olvasatlanul bedobtam volna valamelyik szemétkosárba. Két hétig csak azért vertek, hogy áruljam el, melyik szemétkosárba akartam dobni az iratokat, ahonnan egy másik titkos ügynök vitte volna tovább Angliába vagy Amerikába.
– Két heti ütlegelés nem is túl sok államtitkok elrablásáért – morfondírozott Tölgyesi Mihály.
– Csak hogy ezután még egy teljes hónapig vertek, hogy áruljam el, melyik ország titkos szolgálatának dolgozom. Kinomban jóformán a világ összes országát felsoroltam Itáliától Argentínáig, sőt még a buddhistákat és a szabadkőműveseket is megemlítettem. Ekkor végre abbahagyták a verést, közölték velem, hogy fel fognak akasztani, és most itt vagyok. A kótél alatt.
Tölgyesi Mihály valamiért igaznak találta a történetet, úgy gondolta, illene megvizsgálni Glázer Lajost.
– Vannak befolyásos barátaim odakint. Nekem elintézték, hogy csak életfogytiglant kapjak. Talán rajtad is segítenek, ha szólok nekik.
– Hogyan szólsz nekik innen a csótányok közül?
– Majd üzenek Szögnélküli Jánossal.
– Ő kicsoda?
– A fegyőrünk. Nagyon összebarátkoztunk az elmúlt napokban. Néha eljár a keze, de alapjában véve jószívú, segítőkész ember. Kiváló kovácsmester volt valamikor, a lovakat is szereti.
Glázer Lajos nem nagyon bízott a segítségben, de mivel másban nem reménykedhetett, búslakodva azt mondta:
– Üzenj ezzel a Szögnélküli Jánossal. Meghálálnám az életfogytiglant. Rövid időn belül úgyis megszöknék.
– Addig is segíts irtani a svábbogarakat – mondta Tölgyesi Mihály.
Glázer Lajos keservesen felsóhajtott, és majdnem olyan bánatos volt, mint Szögnélküli János, a jószívú fegyőr.
– Ezeket a férgeseket nem lehet kiirtani. De megnyugtatja az embert, ha eltipor néhányat. Többször csináltam már. Így aztán a továbbiakban ketten taposták a svábbogarakat.
Tölgyesi Mihályt másnap Szögnélküli János elvezette egy kicsiny, de világos irodába, ahol egy civilruhás rendőr ült, akit Farkas elvtársnak kellett szólítani. Szigorú és akkurátos ember volt, aprólékosan faggatta Tölgyesi Mihályt szenttamási ismerőseiről, mindenkiről mindent tudni akart, foglalkozásról, családi állapotról, családtagokról, félrelépésekről, szorgalmasan jegyzetelt, később bővítette a kört, a Szenttamáson túli délvidéki ismerősöket is sorra vette. Hosszú hetekig tartott a faggatás, Tölgyesi Mihály nem bánta, örült, hogy világos szobában üldögélhet, tulajdonképpen jól esett visszaemlékezni régi ismerőseire, barátairól csupa jókat mondott, ellenségeit alaposan leszólta, és elégedetten nyugtázta, hogy valaki mindezt gondosan írásba foglalja. Majdnem megkedvelte Farkas elvtársat.
A hosszú hetek alatt Glázer Lajosnak lelappadt és kifehéredett az arca, kedélye is javult, a homályos cellában a svábbogarak pusztítása közben egyre többet mesélt régi besurranásairól. Egyszer például egy nászéjszakát töltött egy francia ágy alatt, az ifjú pár a kötelező szerelmeskedés után valamiért összeverekedett, és Glázer Lajos eközben elvitte a nászajándékokat, máskor fejfelé ereszkedett le a tetőről egy padlásszobába, ahol a látszólagos szegénységben kopott pokrócok között egy nagyon értékes, legalább háromszáz éves faliórát zsákmányolt. Szóval Tölgyesi Mihály igen jól megvolt cellatársával és Farkas elvtárral.
Egyik reggelen, amikor ismét Farkas elvtárhoz tartott, megkérdezte Szögnélküli Jánost:
– Magának nincs véletlenül valami befolyásos ismerőse kint a szabad világban?
– A legbefolyásosabb ismerősöm a keresztapám – mondta a fegyőr. – Ő kántor Vecsésen. Foglalkozása miatt azonban nem kedveli a hatóság mostanában.
– Azért, ha beszél vele, vagy ha levelet ír neki, említse meg, hogy itt ártatlan emberek is sínylődnek a börtönben.
– Okvetlenül megemlítem neki – mondta halálos komolysággal Szögnélküli János.
Tölgyesi Mihály ezután örömmel közölte Glázer Lajossal, hogy jól alakulnak a dolgok, Szögnélküli János eljuttatja üzenetét befolyásos barátainak, Glázer Lajos ezt követően már komolyan reménykedett, hogy mégsem kötik fel, jókedvűen mesélt további besurranó kalandjairól.
Aztán kaptak harmadik cellatársat, egy dühös és nagyon önérzetes vasutast. Csapó Jánosnak hívták, szakadt vasutas egyenruhában támolygott be a cellába, szája és orra be volt dagadva, elmondta, hogy ő már ifjú kora óta meggyőződéses

szociáldemokrata, egyébként állomásfőnök volt egy Szolnok megyei faluban, ellenzi a szociáldemokraták beolvasztását a kommunisták közé, ezt többször is hangoztatta, ezért verték meg, ezért hozták ide.

– Nem hiszem, hogy tíz évnél többet kapok – mondta Csapó János. – Leülöm azt a tíz évet, de utána is igazi szociáldemokrata maradok.

Tölgyesi Mihály és Glázer Lajos kicsit szánakozva, de önérzete miatt irigykedve hallgatták az állomásfőnököt, a továbbiakban azonban jól megvoltak vele, nem volt kellemetlen ember, érdekesen tudott mesélni a magyar vasutak állapotáról.

Néhány nappal később azonban belöktek hozzájuk egy negyedik és igen kellemetlen, otrombán viselkedő férfiút. Nagy darab kese hajú ember volt, arcán nem látszottak ütlegelési nyomok, kezei meglepően ápoltak és párnásak voltak. Ápolt kezeivel szélesen kaszált a levegőben, és amint becsukódott mögötte a cellaajtó, lármás bemutatkozásba kezdett, anélkül, hogy bárki bármit kérdezett volna tőle.

– Petkovics Károly a nevem! – mondta hadonászva. – Letartóztattak, mert szerb nótákat énekeltem a Nagykőrúton. De nem ijedek meg ezektől. Szerb nótákat fogok énekelni, még a magyar Parlament előtt is, meg itt ebben a koszos börtönben is.

– Inkább hagyogold a dalikázást – mondta csöndesen Tölgyesi Mihály. – Túl sok szerb nótát hallottam már ebben az életben.

Petkovics Károly rácsodálkozott.

– Talán te is délvidéki vagy?

– Szenttamási vagyok – mondta Tölgyesi Mihály. – De nem mentem vissza, mert attól tartottam, hogy két darabba vágnak egy keresztvágó fűrészszel. Inkább az életfogytiglani börtönt választottam. Ha jól viselkedem, talán előbb is kiengednek.

A hadonászó ember átölelte Tölgyesi Mihály vállát.

– Hiszen mi földiek vagyunk. Bácskaiak! Én Temerinből kerültem ide. Jártál már Temerinben?

– Az apám ott volt kubikos.

Petkovics Károly járkálni kezdett a homályos cellában, lelkesen magyarázott.

– Hamarosan visszamegyek Bácskába, és olyan nótákat énekelek, amelyeket akarok. Szerintem gyalázat ez, amit mostanában Jugoszláviával művelnek a szovjetek és gyáva csatlósai. Bepiszkitanak egy tisztességes országot. Gondolom, te is így vélekedsz.

– Eddig távol tartottam magam a politikától – mondta Tölgyesi Mihály.

Ma már nem lehet megkerülni a politikát! – kiabálta Petkovics Károly. – Nem engedhetjük meg az igaztalan piszkolódást...

Glázer Lajos Tölgyesi Mihály közelébe sündörgött, a fülébe súgta:

– Spicli.

– Temerin a legszebb hely a világon – mondta tovább a magáét Petkovics Károly. – Visszamegyek, az első dolgom az lesz...

– Hogy úszol egy nagyot a Tiszában – mondta Tölgyesi Mihály.

Petkovics Károly elhallgatott egy pillanatra, majd elérzékenyülten bólogatott.

– Nagyot úszom a Tiszában. Felidézem a gyermekkorom nyarait, amikor mindennap a Tiszában úsztam.

– Előtte azonban nyilván elénekelsz néhány szerb nótát az Országház előtt – mondta mosolyogva Glázer Lajos.

– Természetesen. Az ember őrizze meg a büszkeségét minden körülmények között.

– Szarzsák – mondta megvetően Tölgyesi Mihály.

Petkovics Károly lemerevedett, döbbenete nézte Tölgyesi Mihályt.

– Mit mondtál?

– Azt mondtam, hogy szarzsák vagy minden körülmények között. A büszkeséget legfeljebb hírből ismered. Ezenkívül még azt is mondom, hogy Temerin igen messze van a Tiszától, a temerini gyerekek legfeljebb egy satnya patakban pocskolhattak, azután pedig kubikosok lettek. Csak hogy te még kubikos sem voltál.

Petkovics Károly arca elvörösödött, fenyegetően kihúzta magát, Tölgyesi Mihályhoz lépett, megmarkolta mellén az inget.

– Ne merészed nekem azt mondani...

Tölgyesi Mihályt valamiféle jóérzés öntötte el. Eddig csak őt verték, szeretett volna végre visszaütni. Petkovics Károly majdnem egy egész fejjel magasabb volt, mint ő, de az ölelésén, a szorításán érződött, hogy puha ember. Tölgyesi Mihály összeszorította a fogait, ökölbe szorította jobbkezét, és egészen letról a térde mellől csapott Petkovics Károly állára. Kemény ütés volt, Tölgyesi Mihály ezt valamikor begyakorolta a szenttamási kocsmákban, ahol azzal vádolták, hogy csal a kártyán. Most úgy érezte, hogy eltört a karja. Az utóbbi időben elszokott a visszaütésektől. A karja szerencsére nem tört el, Petkovics Károly viszont összenyaklott, mint a colostok, elterült a cella közepén, a feje nagyot koppant, szinte megreccsent a betonon, elájult.

Egy ideig közönyösen nézték, aztán Csapó János állomásfőnök egy piszkos zsebkendőt vett elő, megköpdöste és sokáig törölgette az ájult ember arcát és homlokát. Petkovics Károly elég nehezen tért magához, nyögdécselve felkapaszkodott az egyik ágyra, és a továbbiakban nem szólt egy szót sem. Másnap reggel már neki is dagadt és kék volt az arca.

Azon a reggelen Farkas elvtárs minden magyarázkodás nélkül két hatalmas pofont adott Tölgyesi Mihálynak, és csak azután faggatta délvidéki ismerőseiről. Mire visszatért a cellába, Petkovics Károly már nem volt ott.

Három nap múlva már Farkas elvtárs sem volt a helyén. A világos irodában Püspöki Sándor fogadta Tölgyesi Mihályt, aki ámulva legyökerezett, amikor meglátta egykori szakaszvezetőjét.

– Szakaszvezető úr, magából is pribéket csináltak ezek a disznók?! – kérdezte nagy megdöbbenéssel.

Püspöki Sándor kimérten helyre utasította.

– Tölgyesi közlegény, ajánlom, hogy moderálja magát. Üljön le, és ezentúl szólítson őrnagy elvtársnak.

Tölgyesi Mihály leült arra a székre, amelyről hosszú heteken át Farkas elvtársnak vallott, és úgy érezte, visszatért a szerencséjé, majdnem olyan jóérzés öntötte el, mint amikor állon csapta azt a spiclit, aki Petkovics Károlynak nevezte magát.

– Parancsoljon őrnagy elvtárs – mondta készségesen.

– Ezentúl Tölgyesi elvtársnak fogom szólítani, közlegény – mondta még mindig kimérten Püspöki Sándor. – És letegezem. Elvtársi és tegeződő korban élünk. Új világot építünk. Engem azért neveztek ki őrnaggyá, mert eltakarítottam a romokat, és elkezdtem építeni az új világot.

– Ebben én is segítettem, és a továbbiakban is szívesen segítenék. Ha kiengednének a svábbogarak közül.

Püspöki Sándor papírlapokat nézegetett, a homlokát ráncolta, de alapjában véve elégedettnek látszott.

– A börtönben elítélendő módon viselkedtél – mondta. – Majdnem megölted az egyik emberünket.

– Csak egyszer vágtam a pofájába. Nem tehetsz róla, hogy beverte a fejét a betonba... Mellesleg képzetebb provokátort is küldhetnének rabok közé. Erről a hólyagról két perc alatt kiderült, hogy szarzsák.

Püspöki Sándor úgy bólogatott, mint aki hajlandó elismerni mások igazát is.

– Farkas elvtárs nem egészen járatos még a szakmában. Egy kelekótya és puhány segédkönyvelőt küldött a megrögzött bűnözők közé. Én azonban meg tudom válogatni az embereimet. Még ma kikerülhetsz innen, ha ésnél vagy, és ha hallgatsz a jó szóra.

Tölgyesi Mihály mindig meg volt győződve róla, hogy szerencsés csillagzat alatt született, most azonban mégis ledöbbszint ezen a hirtelen fordulaton. De gyorsan feltalálta magát.

– Teljesen észnél vagyok, és hallgatók a jó szóra – mondta. – Amint kilépek a börtönből, elrohanok Orsikámhoz, azután viszont tényleg csak a jó szóra hallgatók.

– Orsikádhoz már nem férsz be – mondta Püspöki Sándor. – Karikó János visszajött Oroszországból és boldogan él hűségese feleségével.

– Én öt évet saccoltam neki – mondta Tölgyesi Mihály.

– Előbb visszahoztuk. Pedig elég messze volt már. Az Ural hegység túloldalán. Ázsiában.

Tölgyesi Mihály csalódottan nézett fel székéről egykori szakaszvezetőjére.

– Ekkora hatalma van egy rendőrmagynak?

– Ha ügyesen mozog a világban.

– Hát akkor mozogjunk mindketten ügyesen – mondta megfontoltan Tölgyesi Mihály. – Ismerek egy tisztaszemű kispesti fiút, Lékó Zoltánnak hívják, megsegítettem néhányszor, ő pedig százados úrnak szólít engem. Lehet, hogy szerzett magának lakást, esetleg befogadna, ott mindenkor megtalálhat, őrnagy elvtárs, én pedig majd hajlok a jó szóra.

– Leellenőriztük ismerőseidet, Tölgyesi elvtárs – mondta Püspöki Sándor. – Lékó Zoltánt bevonultattuk a hadseregbe. Tényleg tisztaszemű fiú, kiváló céllövő, akár olimpiai bajnok is lehetne. Bizonyára találkozol majd vele, lakása azonban nincs. Nem befogadóképes.

Tölgyesi Mihály továbbra is boldog volt, bár lelkesedése valamelyest alább hagyott. Panaszos hangra váltott.

– Ha jól számolom, a nullán vagyok, talán még annál is lejjebb. Az aranyaim elűsztek, a házamat elvették, asszonyom nincsen, otthonom sincs... Egyetlen tisztaszemű barátomból mesterlövészt faragnak.

Püspöki Sándor egy kulcsosomót vett elő a zsebéből, maga elé tette az asztalra.

– Kétszobás lakást kaphatsz nagyon jó helyen a belvárosban. A Madách téren az ötös szám alatt. Persze időnként át kellene osonnod szülőföldedre, bizonyos információk beszerzése céljából.

– Hajlandó vagyok mindenrová elmentni, ahol nincsenek svábbogarak – mondta Tölgyesi Mihály, és elvette a kulcsokat. – Ha kell, még Josip Broz Tito búvóhelyét is felderítem, aztán agyonbombázzhatják.

– Kezdetben kissé lejjebbről indulunk – mondta Püspöki Sándor. – Indulás előtt rövid kiképzésen esel át.

– Állok elébe – mondta lelkesen Tölgyesi Mihály, és felállt székéről.

– Szedd össze a cókódokat, rendezkedj be a lakásban, a napokban majd meglátogatlak.

Tölgyesi Mihály mérhetetlenül boldog volt, mégsem állhatta meg, hogy rá ne kérdezzon:

– Mondja, őrnagy elvtárs, maga hogyan keveredett ebbe a csűrhebe?

Püspöki Sándor nem válaszolt teljes egyenességgel.

– Pipogyák lettünk a háború befejeztével. A kakastollas csendőröket félrelékték, az új biztonsági emberek meg csak bambán toporogtak mindenféle garázdaság közepette. Ez különösen a déli határvegeken volt jellemző. A szerb partizánok például úgy sétáltak át a határon, mint én vagy te a Madách tér egyik oldaláról a másikra. Még Szegeden is szabadon garázdálkodtak, embereket raboltak el és vertek agyon. A kommunisták, vagyis az oroszok véget vetettek ennek. Néhány hős partizánt föbelőttek, azóta a szerbek őrtornyokat és bunkereket építenek a határ mellett, és nem flangálnak csonka hazánkban. Igaz, megszállt ország lettünk, de idővel majd kiutáljuk az oroszokat. Ehhez azonban jól képzett, fegyelmezett emberekre lesz szükség.

– Ismerek egy jól képzett, fegyelmezett embert – mondta Tölgyesi Mihály. – Velem konyadozik a zárkában. Glázer Lajosnak hívják, nagyon ügyes besurranó tolvaj, alkalomadtán hasznát vehetnénk. Egy buta félreértés miatt azonban fel akarják akasztani.

– Tudok róla – mondta Püspöki Sándor. – Ezen a héten őt is szabadon engedjük.

– Egy vasutas is velem nyomorog a zárkában. Becsületes magyar ember...

– Azon a marhán nem tudok segíteni – mondta Püspöki Sándor. – Politizál. Öt évet fog kapni.

Tölgyesi Mihály vigyázba vágta magát és tisztelgett.

– Mindent megértettem, őrnagy elvtárs. Mérhetetlenül hálás vagyok. Énrám halálomig számíthat. Glázer Lajosra is. Sőt még Csapó János állomásfőnökre is.

– Menjél már a fenébe – mondta unottan Püspöki Sándor.

Tölgyesi Mihály halkán füttyörészve ment ki a folyosóra, és ott azt mondta Szögnekülű Jánosnak.

– Adja át üdvözetemet keresztapjának. Jó éneklést kívánok neki a vasárnapi nagymiséken.

– Átadom – mondta rezzenetlen arccal és értetlenül Szögnekülű János, és elkísérte cellájához Tölgyesi Mihályt.

Tölgyesi Mihály a zárkában már régi nagyképű modorára váltott.

– Vasárnap keress fel a Madách tér ötben – mondta Glázer Lajosnak. – Az első emeleten lakom, a nevedet már kiirták az ajtóra.

Sárgaréz lapra vészték rá.

Cellatársai úgy bámultak rá, mint egy örültre, vagy mint egy csodatevőre.

– Dehát... engem fel akarják akasztani... – dadogott Glázer Lajos.

– Felejtsd el – legyintett hanyagul Tölgyesi Mihály, miközben két piszkos inget gyömöszölt be börtöncéljába. – Befolyásos barátaim megkapták az üzeneteimet, és beindultak. Az imént tárgyaltam egy rendőrtábornokkal, én még a mai napon kimegyek a szabad világba, a hét folyamán pedig te is kikerülsz innen. Vasárnap várlak.

Glázer Lajos szinte félájultan dőlt el az ágyán.

– Ha ez igaz... százszor megcsókolom a kezdetet. És ezerszer megcsókolom a tábornok úr cipőjét.

– A tábornok elvtárs egészen mást vár el tőled. Körültekintőbb akciókat, és a tiszta haszon húsz százalékát.

– Kilencven százalékot is szívesen adok...

– A tábornok elvtárs szerény ember, egyáltalán nem jellemző rá a mohóság – mondta Tölgyesi Mihály. – Csak hát ő is a piacról él. Legyen harminc százalék. Ezt azonban kellő rendszerességgel nyáladz le a kezembe és én majd továbbítom.

– Természetesen... természetesen... – habogta Glázer Lajos, és felült az ágyán.

– Rólam is szólhattál volna néhány jó szót a tábornok barátodnak – mondta bánatosan Csapó János.

Tölgyesi Mihály szemrehányóan és majdnem sértődötten végigmérte az önértetes vasutat.

– Minek nézel te engem? Lelketlen tuskónak? Persze, hogy szóltam rólad. Megfeleztük a büntetésedet. Legfeljebb öt évet kapsz. Ennyit akár fejenállva is kibírsz.

Most már Csapó János is úgy bámult Tölgyesi Mihályra, mint egy jóságos csodatevőre, és ő is dadogva beszélt.

– Lehet... lehet, hogy egyszer még állomásfőnök leszek Mezőtúron vagy Kisújszálláson... Ha bajba kerülnél..., ha kenyérgondjaid lennének, mindenkor felveszlek forgalmistának.

– Köszönöm – mondta Tölgyesi Mihály. – Egyszer mindenképpen körülnézek Mezőtúron és Kisújszálláson.

– Én továbbra is megmaradok szociáldemokratának – mondta az önérzetes állomásfőnök.

– Semmi kifogásom ellene. De erről ne pofázz túl sokat. Ezt a tábornok elvtárs üzeni.

Körülbelül egy óra múlva Szögnélküli János kinyitotta a cella vasajtáját, és Tölgyesi Mihályt kiengedték a napfényes utcára. Elment a Madách térre, beköltözött az első emeleti lakásába, amelyben kissé kopott, de masszív és kényelmes bútorok voltak, a konyhában egy kiló barna kenyeret is talált, és hónapok után végre nem kellett csótányokkal küszködnie.

Mindaz egy keddi napon történt, csütörtökön meglátogatta Püspöki Sándor, pénzt adott neki, nem túl sokat, éppen annyit, hogy naponta egyszer lemehetett a sarki kocsmába, ahol híg pótkávét ivott, bablevest, virsliet vagy főtt kolbászt evett, ezután általában elfogyasztott egy korsó sört is, vagy ha nem volt sör, valamiféle üdítőt, amitől émelygett a gyomra, de ezzel együtt is jól érezte magát.

Vasárnap Glázer Lajos csöngetett be hozzá, kezét csókolt neki, és átadott egy ezüst fedelű zsebórát, útközben ugyanis besurrant egy lakásba, ahol eléggé szegényes székelyt szerzett, egyetlen zsebóra volt a harminc százalék. A későbbiekben azonban Glázer Lajos már eredményesebben dolgozott, és egyre bőségesebbek lettek a harminc százalékok értékcsikkokban és pénzben.

Püspöki Sándor is rendszeresen eljárt hozzá. Kezdetben Farkas elvtárs jegyzeteit bogarászták át, amely hosszú lista volt Tölgyesi Mihály délvidéki ismerőseiről és azoknak jellemzéseiről. Állítólag ekkor szóba került az én nevem is.

Tölgyesi Mihály elmondása szerint Püspöki Sándor parancsba adta:

– Ezt a Rojtos-Gallait okvetlenül szervezd be nekem.

Tölgyesi Mihály eleinte állítólag vonakodott, de lehet, hogy csak hízelegni akart, amikor elmondta nekem az egész történetet. Állítólag imígyen vonakodott:

– Rojtos-Gallai István módfellett óvatos és ravasz ember. Ő az örökös túlélő fasizmusban és kommunizmusban, szerb világban és magyar világban. Még a kártyákat is jobban kezeli, mint én.

– Ilyen emberre van szükségünk – mondta Püspöki Sándor őrnagy. – Okvetlenül szervezd be. Dolgozz meg a fizetésedért.

Tölgyesi Mihály élvezte a szabad életet, természetesen megígért mindent, Püspöki Sándor pedig közölte vele:

– Hamarosan útnak indulsz. Jól fogod érezni magad. Csupa jó barátal találkozol majd. Szegedre a tisztaszemű Lékó Zoltán kíséri el. Vonattal utaztok. Onnan autóval mentek Bácsalmásra. Ott is barátok várnak, és később természetesen Szenttamáson is. Mi legyen a fedőneved?

– Százados úr – vágta rá egyből Tölgyesi Mihály. – Lékó Zoltán százados úrként ismer, nem szeretnék csalódást okozni neki.

– Rendben van – mondta rövid töprengés után Püspöki Sándor. – Felőlem lehetsz százados. Vigyázz magadra.

Ezután alaposan átbeszélték a kiküldetés részleteit, és Tölgyesi Mihály egy ködös őszi reggelen a Nyugati pályaudvaron vonatra szállt Lékó Zoltánnal, az ifjú mesterlövészszel, aki mindvégig tisztelettudóan százados úrnak szólította.

A szegedi állomás előtt egy terepjáró várta őket két orosz katonával. Az egyik katona, akinek nem volt rangjelzése, a volánnál ült, a másik hadnagy rangjelzéssel a hátsó ülésen, combján hosszú csövű puskát dajkált. Lékó Zoltán üdvözölte az oroszokat, azok visszabólintottak és nem szóltak semmit. Tölgyesi Mihály a sofőr mellé, Lékó Zoltán pedig a hadnagy mellé ült. Horgos felé indultak, a határ előtt jobbra kanyarodtak egy dűlőútra, lassan zötykölődtek, nyelték a port, és továbbra sem beszélgettek.

A határ túloldalán feltűnt egy őrtorony, a tetején fegyveres jugoszláv katona posztolt. Az orosz hadnagy lecsavarta az ablakot, a puská csövét az őrszemre irányította, de a zökkenők elbizonytalanították, a fegyver csöve állandóan kilengett.

– Add ide azt a puskát, tovaris – mondta Lékó Zoltán.

Elvette a hadnagytól a puskát és lőtt. A hosszú csövű fegyver akkorát dörrent az autóban, mint egy kisebb fajta ágyú, a jugoszláv őrszem a kilátó korlátjára borult.

– Most már mehetünk gyorsabban – mondta Lékó Zoltán, és visszaadta a puskát az orosz hadnagnak.

A sofőr gyorsított, Tölgyesi Mihály elismerően nézett hátra a tiszta szemű fiúra, és kissé döbbenetesen megkérdezte:

– Erre miért volt szükség?

– Foglalkoztatni kell a szerbeket – mondta Lékó Zoltán. – Napközben nem mernek majd az őrtorony közelébe menni, éjszaka fogják lehozni hősi halottukat, az őrzőket is megerősítik a környéken, maga pedig közben átsurran a határon Bácsalmásnál.

Tölgyesi Mihálynak kissé összeszorult a gyomra, évek óta nem látott már halott katonát, de azért tartotta magát, és megdicsérte Lékó Zoltánt.

– Már kamasz korodban is tudtam, hogy jószemű és biztoskezü fiú vagy. Amikor megettettek kukoricával Budapesten azon a hideg tavaszi reggelen.

A terepjáró kikövezett útra kanyarodott, még inkább felgyorsított. Jó óra múlva egy tanya udvarán álltak meg Bácsalmás határában. Az udvar közepén a kútra támaszkodva Margith Gábor, a híres szenttamási kocsmái verekedő várakozott.

Tölgyesi Mihály igen csalódott lett.

– Nekem azt ígérték, hogy jó barátokkal fogok találkozni. – mondta. – Margith Gáborra egyáltalán nem számítottam.

– Sok szerencsét, százados úr – mondta Lékó Zoltán.

Tölgyesi Mihály kiszállt a kocsiból, Lékó Zoltán pedig a két orosz katonával kifarolt az udvarból.

Tölgyesi Mihály elindult Margith Gábor felé, mosolygott, Margith Gábor elkomorult arccal nézte, ő sohasem volt mosolygós ember. Nagyon komolyan szólalt meg.

– Mindig tudtam, hogy a kis Tölgyesi Miska túléli a háborút és a nagy verekedéseket. Még én sem bírtalak agyonverni az Uglár kocsmában.

– Rosszul emlékszel – mondta Tölgyesi Mihály. – Az Uglár kocsmában egymás mellett verekedtünk. Kiszórtuk a tuki legényeket.

– Akkor bizonyára a Kiss János kocsmájában ütöttek le.

– Igen. Előtte azonban befakasztottam a fejedet egy széklábbal.

– De azután nagyon eltaknyolódtál... Még mindig csalsz a kártyán?

– Téged bármikor kisufflizlak.

Ezután összeölelkeztek, még Margith Gábor is elnevette magát.

– Ma éjjel átvizlek a határon.

– Mostanában ezzel foglalkozol? – kérdezte Tölgyesi Mihály.

– Ha megfizetnek érte. Látod, ideiglenesen tanyát is kaptam... Egyébként egészen véletlenül kerültem erre. Hallottam, hogy itt gyülekeznek a szenttamási és a temerini magyar menekültek. Sok rémült bácskai magyar, akik aztán itt még jobban megrémültek. Mert még erre is a szerb és horvát ordítózás járta. A maradék Magyarországon. Azt mesélték, hogy a felhergelt délszláv honfitársaink levelet írtak Titonak, hogy Bácsalmást, Baját és Mohácsot is csatolja Jugoszláviához. Ha már ilyen jó a széljárás.

– Itt is vannak szerbek, horvátok?

– Kevesen, de azok nagytorokúak. Találkoztam velük a kocsmákban. Néhányat meglékeltem közülük a késemmel, ettől kissé

megszelídültek, de nem eléggé. Azután jöttek a kommunisták, és egy éjszaka begyűjtöttek vagy húsz előcsahost. Azóta magyarul megy a beszéd Magyarországon. Tudod, nekem teljesen mindegy, hogy milyen izmusban élek, csak magyar legyek...

– Szenttamáson jártál a háború óta?

– Engem ott még most is főbe lőnének két perc leforgása alatt – mondta Margith Gábor. – Hiszen a községházán szolgáltam a magyar időkben. Kétszer azért hazamentem, de csak éjszaka. Először az a Barbulov nevű sánta nyikhaj felakasztotta magát házuk padlásán, másodszer Pivnicski Szávót agyontaposták a lovai a saját istállójában... Ha esetleg bajba kerülnél, üzenj értem.

– Miért kerülnék bajba?

– Nem mész egyedül.

– Hogy-hogy nem megyek egyedül? – kérdezte meglepetten Tölgyesi Mihály.

– Bakó Pétert is veled küldik.

Tölgyesi Mihály egyszerre nagyon megijedt.

– Azt a barmot? Aki a Milacskínál szolgált a Rajda testvérekkel? Szégyellt már magyarul beszélni...

– Ezt az ökröt küldik veled.

– De hát az biztos lebukás... Kinek jutott az eszébe?

Margith Gábor széttárta a karjait.

– Nem tudom. De ha úgy látod jónak, leszúrom, amint átlépünk a határon. Azután elkotorjuk a homokban. Most azonban menjünk be a tanyára és üdvözöld kedvesen minden idők legbutább bácskai magyar béresét. A társadat.

(Folytatjuk)

Karafiáth Orsolya

Aláfestés

1.

*Még nem tudom, mi az, mi visszanéz.
S ha néz, hol érzi meg az arcomat.
Akárhogy is, csak részletet mutat.
Látvány alatti sejtett másikat.
E festmény, Művész, ez nagyszerű!
Ki tudja, mennyi réteget takar.
Egyszerre pasztell, akril és olaj –
egyszer medál, egyszer vászonnyi fal.
Rejtély, ha akt, ha arc, rejtély ha tájkép,
s nem attól, hogy csupán én láthatom.
Rejtély, ha nincs, ha vélném más jogon –
s nem attól, hogy csupán én láthatom.*

2.

*Ha kérdezi, nincs válasz, sem titok.
Csak szín alá futó, finom ecset,
csak szín mögötti változó fehérség,
átfestett áradások, tengerek.
E kép alól most éppen jazz szivárog.
E kép alól most fáradt film pereg.
Mutatja Önt, de engem is, míg vártam,
régebből, mint ahogy megérkezett.
Ha kérdezi, nincs válasz, sem titok.
Se máz, se másik sík, se új keret.
Felül marad, mi kopni úgyse meme.
Nézzen, s a kép: enyém. Ettől lehet.*

Németh István

Az áldozat

(Anekdotikus esszé-novella)

Mégiscsak van abban valami, amit tudós koponyák állítanak – történészek stb. –, miszerint a háborúban a civil lakosság szenved a legtöbbet. Sőt közülük kerül ki, hogy úgy mondjuk, a legszámosabb áldozat. Ennek alátámasztására elegendő a legutóbbi, Isten tudja már hányadik, balkáni háború. Földönfutóvá tette a fél országot.

Anekdotikus esszé-novellánk nem a még mindig befejezetlen balkáni háborúval foglalkozik – ez a háború talán sohasem fejeződik be –, hanem a másodiknak nevezett világháború egy jelentéktelen, már-már banálisnak mondható epizódjával.

Mielőtt azonban rátérnénk tulajdonképpen mondanivalónkra, illendőnek tartjuk megmagyarázni írásművünk, vagy ha úgy tetszik: szövegünk alcímét. Bár amit úgy kell megmagyarázni, attól az olvasó – ha egyáltalán létezik még ez a csodabogár – fintorog. Különösen, ha művészi alkotásról van szó. Márpedig a most születő annak az igényével készül.

Tehát: *anekdota* görög-latin eredetű szó, magyarul rövid tréfás történet, adoma (már ez is arra kötelez bennünket, hogy rövidre fogjuk történetünket, s erre itt ígéretet is teszünk); *anekdotikus* esetünkben az anekdotára jellemző stílus (ezúttal arra, hogy mi a stílus, nem térünk ki, csupán annyit állapítunk meg, hogy a stílus maga az ember); *esszé*: francia-angol eredetű szó, magyarán egyéni hangvételű, művészi megírt tanulmány, és végül a *novella*: latin szó, többek között, esetünkben, kisebb elbeszélés.

Fenti bekezdésünket nem azért rögzítettük, mintha kételkednénk feltételezett olvasónk irodalmi tájékozottságában, nagyon is bízunk benne, de nem szeretnénk zsákbamacskát árulni, amit megannyi mai írásmű kínál. Ne bíbelődjön velünk a szövegelemző, még mielőtt kitalálná, eláruljuk neki, valamint az említett feltételezett olvasónak, hogy itt egy anekdotikus esszé-novellát tartanak a kezükben.

Orosz Böske – mert róla van szó – virágzó korban egy igen szemrevaló, határozottan kíváncsi, formás, tömött, faros-bögyös teremtés volt, aki bizony nem ijedt meg a saját árnyékától, még kevésbé a legények tekintetétől, erre az utóbbira fölöttébb büszke volt, de melyik valamire való hajadon szégyenlő volt, ha megakad rajta a férfiszem. Ma ez fordítva történik: a lányok fiksziózzák a férfiakat, az udvarlásban a hajadonok a kezdeményezők, aminek hosszú távon végzetes következményei lehetnek. Puhány, akaratgyenge, erélytelen nyim-nyám apákkal népesül be a föld, szemben a kemény, rámenős, erélyes anyákkal, akik boldogan rúgják föl alapvető hivatásukat, ha mindjárt egy tál lencséért vagy akár egy gyalázatos bérmunkáért is.

Orosz Böske még tetőtől-talpig, minden porcikájában, minden mozdulatában az volt, aminek a természet szánta – izzig-vérig nő. S amikor megérezte, hogy csakugyan azzá érett – nézd csak, a kis Bözsike már kész nő! – nem is rejtette ezt véka alá. Pedig faluhelyen, ahol Orosz Böske felcseperedett, s ahonnan haláláig ki se mozdult, különösen vigyázni kellett az úgynevezett legfőbb női erényre.

Hát aztán mire ideértek a kozákok a nagy orosz sztyeppékről, a mi Böskénk úgy kinyílott, mint a pünkösdi rózsza. Akkorára már minden ujára jutott tíz legény. Jutott volna, ha Böske olyannyira adakozó lett volna. Csakhogy nagyon megválogatta ám, kit fogad a kegyeibe, kit ajándékoz meg a bájaival. Ahogy azt Tiszaalsón mondták: Böske nagyon válogató volt. Meg is tehette, hiszen a híre már eljutott a környékbeli falvak határain túlra is, epedeztek érte a legények. Nem is bírt magával az a kevés, aki a rózsaszál közelébe férkőzhetett.

A keringő szöbeszéd ellenére Böske nem tartozott az úgynevezett rossz lányok közé. Ezt csak az irigy nyelvek terjesztették róla. Igaz, akkor még a szentek közé se tartozott. Márcsak az igencsak fölűgött nyelve miatt sem. Bizony ki merete kurjongatni, s nemcsak lakodalmi vigalmakkor ama pajzán dalocskákat, amelyek illusztrálására hadd álljon itt a legjellemzőbb: „Izeg-mozog a farom, annak adom, akinek én akarom!”

Hogy valójában kinek adta, s adta-e egyáltalán valakinek a kozákok beözönléséig, máig homály fedi. Meglehet, hogy az ilyen pletykákat a falu irigy legényei és úgyszintén irigy menyecskéi terjesztették róla, azok, akik a közelébe se férkőzhettek, vagy azok a lányok, akik szemrevalóságban, tartásban Böske nyomába se léphettek. Volt ahogy volt, az viszont kétségtelen, hogy Orosz Böske szájának, a róla terjesztett „jőhírének”, parázsló, ellenállhatatlan kíváncsiságának áldozata lett. Valójában a háborúnak. Szülőfalujában ennek a háborúnak ő volt az egyetlen civil áldozata.

Beözönltek hát Tiszaalsóra is a kozákok, akik ebben a minőségükben inkább hasonlítottak ázsiai hordákra, mint a második világháború legdicsőbb hadseregének katonáira. Hírük megelőzte őket. Azt ugyan senki se hitte el róluk még Tiszaalsón sem, hogy szarvak van, de hogy a nőket, ha elcsípi őket, kíméletlenül maguk alá gyűrik, mindenki elhitte.

S most egy bekezdés erejéig, ha már anekdotázó kedvünkben vagyunk, ugorjunk picinykét előre az időben, amikor már a nagy háború befejeződött, s Pannónia kozák helytartója a daliásnak ugyan nem mondható, ám tökéletesen tar koponyája miatt Borzasnak tisztelt kényura lett. A letiport és földig megalázott tartományban akadt egy vakmerő kun, aki egy adódó alkalommal Borzasnak a szemére vetette, minő gyalázatos dolgokat vittek végbe a részeg kozákok a tartomány nőnemű alattvalói között. Hellyel-közzel még éltes anyókákat is megbecstelenítettek. – Na és? – válaszolt erre hideg fejjel Pannónia új helytartója, majd a vakmerő kun megnyugtatására még hozzátette: – Ez legföllebb háromezer valahányszáz nő. Föltéve, ha minden pannón településen hős felszabadítóink megöleltek egyet. Legyenek rá büszkék mindazok a nők, akik részesülhettek ebben a különös kegyben!

Lássunk ezek után háromezer valahányszáz kozák kegyekben részesített nő közül egy konkrétat, Orosz Böskét Tiszaalsóról, anekdotikus esszé-novellánk hőseit, aki a történetünk után megháborodott, vagy csak úgy tett, mintha megháborodott volna, mert a hátralévő hatvanégy évét teljes visszavonultságban élte le szülőfalujában, úgy is mondhatnánk, hogy szent remeteként, de ez már egy másik történet, amit, ha futja erőnkől, nem anekdotikus esszé-novellában fogunk megírni, hanem egy drámai elbeszélés formájában, jöllehet jelenlegi írásművünk is tartalmaz fájdalmasan drámai elemeket, annak ellenére, hogy az anekdotikus hangvétel nem nagyon tűri a komor színeket, de ki törődik manapság az ilyesmivel.

Orosz Böskékét portájára egyszerre tíz kozák rontott be. A katonák valóban berontottak a házba. Mintha dáridóba érkeztek vagy onnan jöttek volna. Kapatosak voltak, brutálisan féktelenek. Szemtanú ugyan nem volt, mert azon a szörnyű délutánon Orosz Böske egyedül tartózkodott otthon, de a faluban mindenki megtapasztalta, hogy az orosz katonák, akik között mongolok és tatárok is akadtak, vérfagyasztó közvetlenséggel mutatkoztak be a megrémült lakosságnak. Elsősorban a nőknek.

Nem sokat teketóriáztak; miután a nyitott pitvarajtóban megpillantották Orosz Böskét és arról is meggyőződtek, hogy rajta kívül senki sincs a házban – nem mintha túlságosan zavarta volna őket mások jelenléte, sok lányt, menyecskét, asszonyt az apa, az anya, a

gyermeke, a fivére, a férje szeme láttára becstelenítettek meg – azonnal akcióba lendültek. A halálra rémült lányt lefogták, vastag röhögések közepette a ruháját letépték róla és szép sorjában, egyenként nekiestek.

Hiába könyörgött, rimánkodott, rugdalózott és harapott, ezáltal csak méginkább szította a kozákok harci kedvét. Ne bántsatok, nyöszörögte, én is Orosz vagyok!

Honnan tudja ezt az esszé-novella írója, amikor nem volt jelen, de senki más sem Tiszaalsórol? És leszögezte fennebb, hogy az égbekiáltó esemény után Orosz Böske megtébolyodott, a faluban hatvannégy éven át senkivel sem érintkezett, teljes visszavonultságban élt, már-már szentként. Annak a szörnyű délutánnak a borzalmait senki emberfia előtt nem tárta fel, így az esszé-novella írója előtt sem.

Ennek ellenére az író mégis tud valamit. Titkokat tud, s ezeket itt-ott kibeszéli magából, vagy inkább csak megsejteti.

Mindenesetre tény-való, hogy Orosz Bösken, az alig tizennyolc éves tisztaalsói hajadonon ezerkilencszáznegyvennégy őszén, annak a napnak a délutánján, amikor a falut megszállta a Vörös Hadsereg, alig egy óra leforgása alatt tíz félrészeg kozák gázolt át. S miután a tizedik, az utolsó is az áldozat félholt, a saját verejtékében és a haramiák piszkában vergődő testébe lihegte, hörögte a mocskát, föltápáskodva onnan, kiméletesen, már-már gyengéden, belerúgott a lányba, undorodva megkérdezte tőle:

– No, *harasó*?

Mire Orosz Böske, a Tiszaalsón máig élő anekdota szerint fátyolos hangon, ahogyan ezt az előadók enyhe csúfolódással minduntalan érzékeltették, ezt válaszolta:

– Nem *haragszom*, csak egy kicsit sok volt.

Ki hallotta, amikor senki a tisztaalsóiak közül nem volt jelen? És ki látta a bemocskolt teste felett a röhögő, büszke katonákat? És mégis mindenki úgy adta tovább a történetet, mintha szem- és fültanúként ott lett volna.

Ne firtassuk, ki látta. A befalazott Kőműves Kelemennét se látta emberszem. Jajgatását nem hallotta emberfűl. És Kádár Kata könnyeit se látta senki. Nem látta senki és keserves könnyeit mégis anyian hullatták, hullajtják mind a mai napig és a világ végezetéig.

Bálint Tibor

József Attila

Mivel nekem elsősorban Ő a költő, sosem tudtam egyetlen jellemző sort sem írni róla. S íme az este, ezen tűnődvén megjelent előttem, mint különös látomásban. Fölfordított lyukas mosófazékon ült, tenyerébe fogott arcát térde közé csüngetve, amikor a külváros távolabbi gyárai felől Isten lebegett oda hozzá, és mezítlábas talpával megérintette a vállát:

– Ismét eljöttél ide, ahol minden csupa rom, és ahol ernyőt nyit a kutyatej az elhagyott gyárudvaron?... Mi örömed telik e tájban, ahol hetvennyolc kék, ötvenkilenc zöld és kétszáznegyven fekete légy donok és cikkan át előtted felváltva, s ahol ötvenhétezer szem homok pörgött alá az imént?...

– Én gyűszűnyit mondtam, Uram...

– Az körülbelül ennyi...

Attila mélyen elgondolkozott:

– A költői kép sosem ilyen pontos, de épp tétovaságával, kancsalságával hivatott teljesebben átfogni birodalmadat. Egyébként én magam sem tudom, milyen öntudat kopár öröme húz-vonz, hogy e táj nem enged, és miféle gazdag szenvedés taszít ide...

Az Isten pipára gyújtva mosolygott:

– Ő, te szegény, te szegény!... Látom, hogy mint ólmos ég alatt lecsapódva, telten, füst száll a szomorú táj felett; úgy leng a lelked, édes fiam; leng, nem suhan...

A költő fölnézett rá; fájón nevetett:

– Ezek a te szavaid, Uram, vagy az enyéim?... Te utáznál engem, vagy én téged?...

Isten még mindig kedélyesen, s egy kis cinkossággal pillantott rá, miközben a füstfelhő puha pamlagként megállapodott a költő mellett, ahol kínlódó gypüket sárba száradt üvegcserepek nézték fénytelen, merev szemmel.

– Sublótomból, amely Kozmosz-palotámban áll, az utóbbi időkben rendkívül értékes költői képek tűntek el... Ezek már csupán amiatt is pótolhatatlanok, mert velük az anyag és a szellem világát igyekeztem egybemarkolni; hiszen öregszem, és egyre inkább érzem, hogy a költői összegezéssel inkább bele tudok tekinteni a földi kavargásba, mint a logika távcsövével...

– Végre az Isten is magára eszmél...

– Jobb későn, mint soha, Attila fiam...

– De miért épp engem gyanúsítasz?...

– Mert az elvont gondolatot mostanában egyedül te tudod ilyen istenien képekké átfogalmazni...

A költő megrendülten nézett maga elé:

– Átlátsz, tudom, a bűnök cifra gyolcsán, erény rongyán, bátorság mentebőréen. Vádaskodni, gyanakodni azonban én is tudok, s mindjárt meg is kérdelem: miért van kő, ha nem lesz épülete? Hát nem segít a jaj s az alleluja?... Széthull az ember milliő darabra, mint esőben a vályog kaliba?

– Ejnye! – csóválta a fejét az Isten, s hátradőlt a füstgomolyra, amely a pipájából göngyöldött a tarkója alá: – Biz isten olyan türelmetlen vagy. Itt a pipám, szippants vagy kettőt belőle...

– Kedves vagy, de ne fáradozz. Csak isteni fogadat váslalná szám erjedt ecetje, és arcod vonásai eltorzulnának a savanyú és keserű ízektől...

– Megfigyelésem szerint az ellenkezést, a vitát még a verseidnél is jobban szereted. A magam személyét már nem is említem...

– Ne is említsd azok után, hogy plagizálással vádoltál!...

– Én ezt a szót nem említettem, de szinte hihetetlen számomra, hogy mennyei sublótomban nem volt utalás arra a vázlatok között, hogy az anyag fogalma úgy remeg át az idea ujjbegyébe, megőrizvén mégis a maga határait, mint nálad az Ódában... Ott arról szólsz, hogy a néember vércőrei, miként a rózsabokrok, reszketnek szüntelen, s viszik az örök áramot, hogy arcán nyíljon ki a szerelem, és méhének áldott gyümölcse legyen... Továbbá azt írod, hogy gazdag életet nyer a salak a vesék forró kútjain...

– Mondjad csak tovább! Végre hallok egy isteni szavalatot, amely nem mindennapi dolog!...

– Mondom is, fiam, mégpedig nem ok nélkül. Mert ha eget-földet érintő szerelmedben, zengve és sikoltva ezt te fogalmaztad is meg így, azt viszont én magam már jóval előtted láttam, hogy a hideg úrön holló repül át, és a csend kihül. És mivel a hallásom sem épp a régi, emlékszem, hogy egy fényzőnös világreggelen betű szerint azt kérdeztem magamtól: Hallod-e, csont, a csöndet? Fáradtan összekocognak a molekulák...

József Attila ekkor fáradtan feltápáskodott; szeme, mint a legyeké, feketén és megtörten, ezernyi kis prizmából szórta a fényt; karját széttárta, majd tántorogva előrelépett:

– Azt, amit adtál, – megvan épen, vedd el! Hisz csak hitegettem magam a neveddel... Te jól tudsz engem, sorsom is jól tudod, vedd el tőlem a talentumod!...

– Csillapodj, édes fiam...

– Hogyan csillapodhatnék, amikor annyi csalódás, fájdalom után, íme már az Isten is engem vádol... Most már csak azt árul el nékem, találkoznak-e a sínpárok a végtelenben, hogy tilalmadat megszegve összeölekezzenek?... Találkoznak-e, Uram?!...

– Attila, Attila, te hitehagyott gyermek!...

Az Isten széthessentette a felhőket, és leugrott hozzá, hogy magához ölelje, épp abban a pillanatban, amikor a világ összes mozdonyai jajgatni kezdtek, hogy aztán többé soha el ne hallgassanak...

Ryszard Kapuscinski

Lapidárum IV.

5. rész

Az angol irodalom neves alkotója, akinek életművét egyáltalán nem ismerem: Matthew Arnold. Oxfordi költő, esszéíró, teológus, élt 1822-től 1888-ig. Fő műve, a *Culture and Anarchy* 1869-ben jelent meg.

Az anarchia megöli a kultúrát, állította Arnold. A kultúra mint a tökéletesség műve ellentétes a kritérium nélküli, irányítvesztett, bárdolatlan demokráciákban uralkodó anarchiával. Az ilyen társadalmakat „barbár” társadalmaknak nevezte. Bírálta őket, szembeállítva velük a művészet emelkedettségét és tisztaságát. Véleménye szerint minden civilizáció súlyos betegségbe esik, ha eluralkodik benne a „vulgáris elanyagiasodás”.

Úgy nézni a könyvet, mint a televíziós híradásokat, mint az újság első oldalát: egy pillantást vetni rá, aztán máris mással foglalkozni – ez veszélyes dolog, az olvasó ugyanis, ha elmélyül az általa választott műben, egyúttal rekonstruálja és ki is egészíti azt.

A szépirodalom krízisének egyik oka az, hogy az olvasók elvesztették az irodalmi szöveg mint művészet iránti érzékenységüket. A könyvet mint konkrét ismeretforrást kezelik, mint pl. pszichológiai, szociológiai vagy politológiai kézikönyvet vagy mint útikalauzt, tanácsadó, információs kiadványt. Hiába vesződsz, tisztelt szerző, egy erdő, egy folyó, a napfelkelte, az eső és szél leírásával, az olvasó átugorja ezeket a részeket, nem fordít rájuk figyelmet.

Kárt okoz az irodalomnak, az irodalomról a társadalom szemében kialakult képnek az, hogy az irodalmárokról mint politikusokról írnak, tevékenységüket kizárólag ilyen kategóriák alapján ítélik meg. Ebből a nézőpontból a könyvekre nem mint irodalmi alkotásokra, magas vagy kevésbé magas művészi szintet képviselő művekre tekintenek, hanem vezércikkékként, legjobb esetben politológiai kézikönyvekként kezelik őket. Ily módon teljesen eltűnt a szépnak mint értékelő kritériumnak a kategóriája. A művek értékelésének nem a művészi érték az alapja, hanem az, hogy az adott könyv ideológiai szempontból mennyire helytálló és megfelelő.

Ha ellenfelünk művét le akarjuk járni, ennek egyik legálnokebb, legképmutatóbb módja az, ha azt állítjuk, hogy a mű elavult, régóta ismert, magától értetődő, s így figyelemre sem méltó dolgokat tartalmaz. Ha azt mondjuk például, hogy a világ szegényekre és gazdagokra oszlik, akkor a helyett, hogy felébredne valakinek a lelkiismerete, ezt halljuk válaszként: – De hiszen ez köztudott dolog, magától értetődő banalitás, nincs ennél érdekesebb közönlivalód?

James Atlas a „The New Yorker”-ben (98.02.02.) arról ír, hogy az amerikai irodalmi életben egyre nő a pénz szerepe. Szegény írónak, festőnek, zenésznek lenni? De hiszen ez szegény! Az írók úszómedencés luxusvillákban élő milliomosok, akiknek drága autóik és jachtjaik vannak. Azért ezzel is van némi gond, mert „gazdagnak lenni olyan, mintha még egy foglalkozásod volna. Kezelned kell a vagyonodat, műalkotásokat kell gyűjtened, ügyködnöd kell különféle testületekben, személyzetet kell tartanod, befektetéseken kell tömőd a fejed”. Ennek ellenére az összes irodalmi társaságban mást sem hallani, mint ezt: *Showme your money!*

Valaki azt mondta nekem Grass egyik könyvéről, hogy egy szuszra kiolvasta. Ezt persze bóknak, dicséretnek szánta. Gyakran olvashatunk ilyen elismerő, sőt, lelkesült véleményt arról, hogy valamely könyvet egy ültő helyében elolvass valaki. Csakhogy ez egyáltalán nem jelent dicséretet! A jó és jelentős könyvet az ember lassan, el-elgondolkodva olvassa, időről időre megszakítja az olvasást, eltöpreng azon, amit az imént olvasott, visszatér bizonyos gondolatokhoz, leírásokhoz, reflexiókhoz; a könyv anyagán át kell rágnunk, át kell tömünk magunkat, megküzdünk vele, időnként megállunk és pihenünk egyet, körülnézünk, hogy meddig jutottunk. Ha valaki ezt mondaná vagy írná nekem: ezt a könyvet sokáig, nagy odafigyeléssel, s így szükségszerűen szünetekkel és el-eltöprengve kell olvasni – nos, igen, ezt dicséretnek venném!

A könyv válsága. Ennek következményei. A Biblia, a Korán, a Talmud civilizációja: egyetlen Könyv létezett, egyetlen szöveg, amely mindenkinek tájékozódási pontot, útjelzőt, világítótoronyt jelentett.

A megsokszorozódás mai civilizációjában, ebben a minden irányban tapasztalható végtelenségben (Dyson) már nem egyetlen világítótorony van – száz van belőlük, és mindegyik ámit, csal, tévútra vezet. Olyanok vagyunk, mint egy hajó legénysége, amely hajó navigációs berendezéseit összetörte a vihar, s ezért csak kering a tengeren, s nem tudja, merrefelé tartson.

Thomas Middelhoff, 45 éves, a Bertelsman kiadói konszern elnöke.

Arra a kérdésre, hogy fennmarad-e a nyomtatott könyv, ezt válaszolja:

„Igen, mert kezünkben tartani, lapozgatni egy nyomtatott könyvet érzeki élmény, szép érzés”.

„Nem vagyunk sem baloldaliak, sem jobboldaliak, sem amerikaiak, sem németek – eredményesek igyekszünk lenni”.

„Hogyan határozhatnám meg önmagammat? Gyors, konfliktuskerülő, nemzetközi ember vagyok... különösen nyitott az ötletekre... A nyitottság az újító szellem alapja” („Die Welt” 98.02.28.)

1997 augusztusa

Unokaöcsém, Marek Wisniewski Kuala Lumpurban járt. Ezt a várost, Malajzia fővárosát általában a gazdasági csoda példájának, követendő mintának, a büszkeség tárgyának tartják. Marek csak nagy nehezen talált benne könyvesboltokat. „De ezekben is – mondja – csak a következő három szakterület kiadványait lehetett látni: *business*, számítógépek, *selfhealing*. Szépirodalomnak, költészetnek, művészetnek, történelemnek nyoma sem volt”. A technika nemcsak kiszorította a kultúrát – meg is semmisítette azt.

A kálvinistáknál az olvasás vallási feladat, a hívők kötelessége.

Günter Grass a Mandelstamot olvasó Celánról: „Olyan érzést keltett, mintha saját életét pihenné ki”.

Maria Janion azt mondja, hogy az irodalomban két világnézet létezik: az epikus és a tragikus világnézet. Az epika az embert történelmi panorámába, a kultúra freskójába ágyazva ábrázolja. A tragédia az egyént és annak drámáját mutatja be. Már az is tragédiát rejt magában, hogy, miként az élet bizonyítja, a szépséget beszennyezi az iszonyat.

George Andreou a New York-i A. Knopf kiadótól elküldte nekem Alex Shoumatoff *Legends of The American Desert* című terjedelmes, az Egyesült Államok délnyugati feléről írt 532 oldalas riportkötetét. Mi az, ami fölkelti az ember figyelmét ebben a prózában? Nos, a könyvnek a drámai elem hiánya mellett tapasztalható epikai lendülete. A leírás, a gazdag, buja, részletező, de feszültségek, váratlan események, megrázó tragédiák nélküli leírás. Utóbbiak helyett van benne nyugalom, tiszta derű, világos, kifejező panorama.

Írni? Az írás nem más, mint „a gerincoszlop ropogása egy szikla terhe alatt”. (Tadeusz Peiper).

Martin Essin „Beckett és az alkotó folyamat megtapasztalása” című esszéjét olvastam nemrég („Dialog” 5. sz.). Beckett tisztában volt azzal, hogy létezik az emberi tudatnak egy nem verbális összetevője, amely fontos szerepet játszik a műalkotás megszületésében. Ezt a nem verbális részt az érzelmek, a testi integritás érzete, mindenféle benyomások alkotják, amelyeket csak zene formájában, a zenére jellemző lüktetéssel, ritmussal, tempóváltásokkal, fokozásokkal és halkításokkal lehet bemutatni.

Beckett azt mondta, hogy minél idősebb, annál szkeptikusabban viszonyul a beszélt szöveghez. A hallgatás és a csönd értékét hangsúlyozandó, stopperrel mérte a szöveget és az egyes szövegrészek közötti szüneteket. 1969-ben Nobel-díjat kapott. Elfogadta, de azzal a feltétellel, hogy nem veszi át személyesen. Tangerben és Tunéziában rejtőzködött, hogy elkerüljön minden ünneplést, interjút, nyilatkozatot.

(Reinhard Müller-Freienfels visszaemlékezéseiből. „Kwartalnik Artystyczny” 96/5.)

A Diana hercegnő halálát követő tömeges, spontán, néha már-már hiszteroid gyász is bizonyítja, hogy mennyire hiányolják, mennyire keresik a társadalmak a mítoszt. Milyen szívesen és fáradtságot nem kímélve akarnak mítoszt teremteni és fejleszteni. Óhatatlanul Nietzsche szavai jutnak az ember eszébe: „És íme, ott áll a mítosz nélküli ember... és keres...”.

„Irodalmunkban a gondolatiság csak elenyésző mértékben van jelen. Még olyan hagyományunk is volt, amely ezt az állapotot a nemzeti karakterből vezette le”.

Andrzej Stawar

Stacy Schiff megírta Antoine de Saint-Exupéry életrajzát közel hatszáz, apró betűvel nyomott oldalon. Jó amerikai életrajzi iskola – szolid, hatásos, olvasmányos. De megvan az az árnyoldala, amely annyira bosszantó sok más életrajzínál is: sokkal több figyelmet szentelnek az életrajzi eseményeknek, különösen a magánélet eseményeinek, mint magának a főhős alkotta műnek, a műhelymunkának, a nyelvnek, a nézeteknek. Többet tudunk meg arról, hogy az illető művész kivel volt étteremben, mit evett, mint arról, hogy miként vélekedett az írásról (festésről, zeneszerzésről stb.).

Részletek, amelyeket korábban nem ismertem: *A kis herceg* szerzője éjszaka alkotott. Rengeteg levelet írt. Szovjetunióban és Spanyolországban készült riportok szerzője volt. Sosem volt hosszabb ideig állandó címe és lakása.

A könyv szerzője úgy véli, hogy azt, amit Saint-Exupéry írt, esszének, egyfajta parabolának foghatjuk föl. Zbigniew Bierkowski ellenben azt állította, hogy „írásai nem sorolhatók semmiféle meghatározott irodalmi műfajhoz sem”.

Egy alkalommal, írja Stacy Schiff, hőse a Szaharában mórokkal beszélgetett: „Salátát eszel, mint a kecskék és disznóhúst, mint a disznók. Mire jök a repülőgépeid, a rádiód, ha nem ismered az Igazságot? – kérdezték tőle a mórok”.

Goethe harminchét éves, amikor 1786 őszén Olaszországba indul. Ebből az utazásból keletkezett az *Utazás Itáliában* c. könyv, amelyből megtudhatjuk, mi érdekelte utazása során Goethét, hogyan ismerkedett a világgal. Nos:

- amint megérkezik egy városba, sorra látogatja a múzeumokat és galériákat;
- amihez nem ért, azt kihagyja, megy tovább, hogy ne pocsékolja idejét;
- szenvedélyesen érdeklik a kövek. Egy hegy Goethe számára a legkülönfélébb kövek kincsesára. Sokat tud a kövekről, leírja, jellemzi, osztályozza őket;
- egyébként mindenről ír – a tájról, az utakról, a folyókról, a fákról, a növényekről, még a felhőkről is. Bámulja a felhőket, alakjukat és színüket, nézi, hogyan változtatják formájukat, merrefelé szállnak; német alaposággal összpontosítja figyelmét a természetre, érzi annak jelenlétét, ír róla;
- „ami a növényeket illeti, sokat kell még tanulnom”
- ha útközben paraszttal találkozik, alaposan kikérdezi őket arról, hogy mikor mit szokás ültetni, vetni, mikor van a betakarítás;
- erő, energia – ez az, amit Goethe állandóan hangsúlyoz mint nagy értéket; csodálja a természet, az ember dinamizmusát;
- úgy véli, hogy az északon és a délen élő európaiak teljesen eltérő emberek. Őt magát, az északi embert elbűvöli a Dél;
- járatos a földrajzban, a botanikában, az éghajlatban, az építészetben, a szobrászatban, a numizmatikában;
- kis terjedelmű művek írását ajánlja, de azt mindennap. A nyugodt, makacs kitartás rendkívül fontos a számára;
- azt tartja, hogy a fiatalok egyoldalúan látják a dolgokat, és hogy a felnőttség jele az, ha a dolgokban egyre több új és eltérő jegyet fedezünk föl.

1997. augusztus 26.

Forró nyári nap. Seholy felhő, egy kis szellő, egy fuvallat.

Összeírtam a telefonokat, amelyekre válaszolnom kell: negyven telefonszám.

Thomas Mann *Naplóit* olvasom. Szórakoztató, ártalmatlan hiúság: népszerűsége minden apró bizonyítékát feljegyzi. Hol egy vámhivatalnok ismeri fel, hol egy éttermi pincér. Valaki Mann szemére vetette, hogy naplójában túl sok figyelmet szentel saját testének, hogy túl sokat ír idegei, gyomra, emésztése stb. aktuális állapotáról.

Csak hogy az élet fizikai oldalával, a testtel, a fiziológiával való törődés szerves alkotórésze a természet – az erdők, a rétek, a vizek, a friss levegő – jellegzetesen német kultuszának. A turisztika, a természetjárás, az úszás, még a legrövidebb séta is szent dolog a németek szemében, amelyre sok gondot és sok időt fordítanak rá. Mann ebben is viszonylag nagyon német.

Thomas Mann 1933-1934-es naplójegyzetei. A *Varázshegy* szerzőjének napjai hajnaltól estig beosztva. Mindennapi tevékenységei: 1 – regényt ír (*József és testvérei*), 2 – olvas. Sok újságot. Prózából főleg oroszokat: Tolsztojt, Leszkovót, 3 – levelekre válaszol, 4 – számos emberrel találkozik vagy fogadja őket, 5 – gyakran tart előadást, 6 – sétál (napi 1-2 órányit), 7 – koncertekre jár, zenét hallgat.

Mann kitartó, a pedantériáig rendszeres, lelkiismeretes és szorgalmas, folyton az írásra koncentrál (és saját személyére, amelyet folyamatosan figyel, elemez, megpróbálja feltérképezni, leírni, megmagyarázni).

Ezek azok az évek, amikor Mann azon tételődik, elhagyja-e Németországot. Ingadozik, kétségek közt vergődik, hogy emigráljon-e (Svájcba). Egyfelől úgy gondolja, hogy író lévén, osztoznia kell népe sorsában. Másfelől viszont taszítja őt az új hatalom, a náciakat csúrhéneket, csöcseléknek, söpredéknek tartja. Undorral töltik el a züllött pofák, amelyek sokkal rondábbak és fajilag rosszabbak a proletár típusnál. Leginkább azonban a siralmas szellemi szint, a kulturálatlanság, tévképzetek és bugrisság keveréke keseríti el. Hitlert egyenesen hisztérikusan rikoltozó félanalfabétának tartja.

Különbséget kell tenni vallás és vallásosság között. A vallás fogalmához az intézményesség, a struktúra, esetenként a hierarchia egyfajta fogalmát társítjuk, a vallásosság viszont inkább szellemi és értelmi állapot, lelki készség, a hit átélésének képessége.

Az utóbbi években mindenütt a szekták rohamos terjedésének lehetünk tanúi. Ennek egyik oka minden bizonnyal az, hogy az ún. hétköznapi, egyszerű ember nem találja meg a privát, emberi mértéket a tömegkultúrában, az előretörő globalizálódásban. Úgy érzi, hogy szétolvad, felszívódik valamiféle amorf, névtelen tömegben. Olyan csoportot, közösséget keres tehát, amellyel azonosíthatná magát, amely emelné az ő rangját is, ezenkívül pedig kijelölné a követendő utat, az életcél.

A szekták többsége nem arra törekszik, hogy a világon uralkodjék, hanem hogy elhatárolja magát a világtól.

A kétségbeesés filozófiájában egyfajta ellentmondás rejlik, amelyet ez a filozófia nem nagyon igyekszik feloldani. Ha az élet olyan borzalmas, olyan tragikus és reménytelen, miért ragaszkodnak hozzá az emberek oly görcsösen, miért szeretnék a végtelenségig meghosszabbítani? Lehet, hogy itt összetévesztünk két dolgot: az elkeseredett és csalódott személy egyedi érzéseit és magát az élet lényegét és természetét, amely jóval örömtelibb és nagyszerűbb.

Tudni! Tudni kell! Ez erkölcsi kötelesség, morális parancs. Nem mentegetőzhetünk azzal, hogy valamit nem tudunk. Mert miért nem tudtuk? Valóban nem volt ez lehetséges, vagy inkább így volt kényelmesebb, így kaphattunk könnyebben felmentést?

Életünk során körül vagyunk véve első pillantásra hozzáférhetetlen világok sokaságával, amelyeknek létezéséről nem is tudunk, s amelyekhez valószínűleg sosem jutunk el. Képzeletünk túlságosan szegényes, intuíciónk túlságosan csalóka, tudásunk pedig részleges és korlátozott. Így aztán leggyakrabban nem is vagyunk tudatában annak, hogy legalábbis elvben, számtalan, kezünk ügyébe eső gazdagságot és különlegességet ismerhettünk volna meg. Csakhogy az ilyen megismerés iránti igény csak kevesekben él, ilyen kalandba csak kevesen bocsátkoznak, olyan szenvedély ez, amely ritkán jelentkezik az emberben.

Amikor a múltot gondolkodunk, a tudást szívesen helyettesítjük hittel.

Az emberek mindabban hisznek, ami megfelel nekik.

Egy kérdőív kérdésére, miszerint „Hisznek-e még az emberek a reményben?” ezt válaszoltam: A remény szó helyett inkább az esély szót használnám. A remény valamiféle nyájas, meleg, derék dolog, az esély viszont tényszerű, konkrét, mérhető meghatározás. Lehet az életben reményünk úgy, hogy nincs esélyünk valaminek az elérésére, és ilyenkor a reményről kiderül, hogy csalóka, megtévesztő valami. Olyan helyzetek is előfordulnak, amikor a remény szó ironikusan, csúfondárosan hangozhat. Ha például Calcutta szegénynegyedének nyomorultjai közé kerülünk, és siralmas vegetálásukat, valójában agóniájukat látva ezt mondjuk: – Ó, szegénykéim, mit is mondhatnék mást, mint, hogy reménykedni kell! – akkor bizony ennek a mondatnak nagyon is gúnyos és megalázó üzenete lesz.

Loyolai Ignác lelki gyakorlatai:

Kapcsold ki magad a világból! Harcolj, már csírájában, a bűn minden csábítása ellen, uralkodva gondolataidon, azokat a fontos és fennkölt dolgokra irányítva! Járd az alázat, a munka, a lényeges dolgokkal való állandó foglalatosság útját!

Goethe is azt ajánlotta, törekedjünk fennköltiségre úgy, hogy közben lemondunk mindenről, ami nem fennkölt. E két magatartás – a fennköltiség és a lemondás – együtt van jelen. A fennköltiség azonban olyan érték, hogy minden lemondást megér.

„Nincs haladás az értékek világában, csak apály van és dagály, mint a tengerek és óceánok világában“.

Roman Brandstaetter

A magány néha felmagasztal – mások szemében és saját szemünkben is. Különösen ha összekapcsolódik a küldetés érzésével, a titokzatosság aurájával, amelyen senki sem mer áthatolni.

Az Utolsó Ítéletről kellett volna valamit írnom, de semmi sem jutott eszembe. Tanácsot kértem barátaimtól, teológusokat, történészeket kérdezgettem. Mindenkinek egyéni elképzelése volt róla, mindenki más-más képet alkotott, a saját változatát ajánlotta. Egyikük azonban meglepődött: – Utolsó Ítélet? – ismételte. – Hiszen ez lehetetlenség. – Miért? – kérdeztem értetlenül. – Mert az Utolsó Ítélethez fel kellene sorakoznia minden holtak és élőknek. Hol van ekkora hely? Az ember legalább kétszázézer éve él bolygónkon. El tudod képzelni, hány és hány milliárd ember fordult meg ezen a világon? Hol van akkora térség, ahol mind összegyűlhetnének? És hogyan vallanák meg bűneiket? Az Isten fülébe súgnák? Ha igen, sorba kellene állniuk. El tudsz képzelni ekkora sort? Ezer meg ezer kilométernyi hosszán? Hónapokig, talán évekig kellene sorunkra várni. Hány ember bírna ki ilyesmit?

Tegyük fel, hogy a sorbaállás ötlete téves elképzelés! Hogy egyszerre egész csoportok, egész nációk kerülnek sorra. Csakhogy akkor mi legyen a sorrend kritériuma? Az életkor? A faj? A nemi hovatartozás?

Az emberek tehát gyónnak, s ez tart vég nélkül. Mit csinálnak addig a többiek? Továbbra is sírjaikban fekvé várokoznak? És mit csinálnak az élők? Honnan vesznek vizet? Ki ad nekik enni? Honnan tudják meg, hogy éppen melyik csoport következik? Talán hangosbeszélőkön fogják kihirdetni? Vagy valamilyen jelek tűnnek fel az égen? Mennydörgések, villámlások? Üstökösök?

A legfontosabb kérdés azonban az, hogy milyen kritériumok szerint ítéltetnének meg a bűnösök? Az, ami az egyik kultúrában

bűnnek számít, a másiban nem bűn. Amit az egyik vallás tilt, azt a másik esetleg megengedi. Hiszen az egyes vallások eltérő módon határozzák meg a jó és rossz fogalmát, és cselekedeteinket eltérő mércével mérik.

Amikor a görögök az ember fogalmát használták, a görög emberre gondoltak. A többiek barbárok voltak, vagyis rosszabb emberek, sőt nem is emberek. Görögül a *barbaros* annyit tesz, mint makogó, vagyis olyan valaki, akivel nem lehet szót érteni.

A legfontosabb dolog mindig ugyanaz lesz: megmenteni az embert egész potenciális belső gazdagságával együtt, hagyni, hogy energiáit jó irányban, mások megértésére, teljes emberi mivoltában fejtsse ki.

Cornelius Castoriadis „szerencsés etikáknak” nevezi azokat az etikákat, amelyek tudják, hol a Jó és a Rossz, amelyek számára nem létezik a kettő közt állandóan választásra kényszerülő ember drámája.

Az agyrécek, fantazmagóriák, üres ábrándok, látomások, vagyis az az egész világ, amely képzeletünk terméke és csakis képzeletünkben létezik, erősebb minden reális világnál, mindig legyőzheti azt. Bármit képesek vagyunk odaadni neki, még az életünket is.

Kísértetek fojtogatnak, gyötörnek, üldöznek bennünket, lefoglalják minden időnket, gondolatunkat és figyelmünket – természetlenül. Éppen ennek a tapasztalatnak a meddősege teszi őket leginkább értelmetlenné és nyomasztóvá.

A gyermekség csak egy rövid ideig, életünk elején, az első néhány évben vág egybe az életkorral. Ezután a gyermek már függetlenül él bennünk. Él továbbra is, bár éveink és tapasztalataink száma egyre nő, míg végül eljön az öregség. Ez az elhúzódozó, magunkkal hordott, jellemünkben leülepedett gyermekség néha kiszámíthatatlan, szeszélyes, veszedelmes lehet.

A gyermek a világ urának érzi magát. Hangja mindent betölt, ha fut, semmire sem figyel, ha akar valamit, nyíltan kimondja – add ide! Később aztán, az évek múlásával az élet az abszolút hatalomnak ezt az érzését korlátozza benne, sőt, meg is fosztja tőle.

Minden ember, a maga sorsával, történetével egyedi, különleges, megismételhetetlen jelenség – talán ez a világ legfontosabb fenoménja.

Bronisław Misztal washingtoni szociológus mondja:

- az Egyesült Államokban az individualizmus és a privát szféra térhódítása figyelhető meg – az emberek a politika és a közélet színteréről az egyedi életstílus felé menekülnek;
- elvetettük a hagyományos értékeket az erkölcsi relativizmus javára.

Amikor hazamegyünk ismerőseinktől, nem arról mesélünk, hogy miről folyt ott a szó, hanem arról, hogy mit ettünk. Sok ember számára az étlap helyettesíti a Tízparancsolatot. Az étlapot tanulmányozzák ahelyett, hogy a Könyvek Könyvét olvassák.

Nehéz dolog áttérni a helyi, törzsi perspektíváról a globális, planetáris perspektívára, vagyis arról, amihez évszázadokon át hozzászoktunk, arra, amit a jövő követel tőlünk.

Edgar Allan Poe *Ördög a toronyban* című novellája egy holland kisvárosban, Vodervotteimittisben játszódik, amelynek legfőbb kincse és büszkesége a hatalmas városi toronyóra. Az órát egy ember őrzi, akinek azonban semmi dolga, mert az óra tökéletesen jár, sosem romlik el. Ennek az őrnök a funkciója tehát a legtökéletesebb színekúra.

Vannak, akik toronyórát őriznek, vannak, akik nyájat és mezőt, erdőt és házat. Az egész világot, mindent és mindenkit ezen a világon, ősidők óta, mindig és mindenütt őriznek. Aki bolygónkat járta, nagyon jól tudja ezt: bárhova indult, bármerre irányította lépteit, azonnal felbukkant valaki, aki őrizte azt a helyet, azt az utat, azt a földet, azt a hegyet. Valójában meg sem mozdulhatunk úgy, hogy ne találjunk valakit, aki őriz, figyel, szemmel tart, aki felügyel és véd, hivatásszerűen vagy önként, túlbuzgóságból vagy unalomból, szünet nélkül vagy csak időről időre, de valaki egész biztosan lesz ott. Mennyi időt, energiát, figyelmet és erőfeszítést szentel (szentelt és fog szentelni) az emberiség az őrködésre! Örökös figyelés! Örökös éberség! Átvirrasztott éjszakák! Kialvatlan szemek! Örök egész seregei. Hatalmas intézmények és szervezetek. Rendőrök és felügyelők. És ugyan kit őriznek ennyire? És te kit figyelsz? És az a másik? És én?

Minden kornak, minden társadalomnak szüksége van mítoszra. A mítoszok léte megduplázza azt a teret, amelyben képzeletünk mozog. A mítosz egyfajta minta, egyfajta ideál, amely irányt szab gondolatainknak és tetteinknek. A mítoszok nélküli társadalom elveszti tájékozódási képességét, létének értelmét.

Milyen feltételeknek kell elegendet tennie napjainkban, a médiumok korában valakinek ahhoz, hogy mítosszá váljék? Sok ilyen feltétel létezik. Soroljunk fel néhányat:

- 1 – a halálnak akkor kell bekövetkeznie, amikor az illető a csúcson van, amikor elvárható, hogy még sokkal többet fog tenni;
- 2 – a halálnak hirtelen kell bekövetkeznie, sokkolónak, meghökkentőnek kell lennie;
- 3 – fiatalon kell meghalni. James Dean 24 évesen, Marilyn Monroe 36 évesen, Diana Spencer 36 évesen, Che Guevara 39 évesen halt meg;
- 4 – szükség van személyes kisugárzásra, varázásra, karizmára;
- 5 – a tágan értelmezett nagyvilághoz kell tartozni. Amerikai szóhasználattal *celebrity*nek kell lenni. Ez állandó helyet biztosít a médiában, állandó figyelmet és érdeklődést kelt. Minthogy ennek következtében a fenti személyek állandóan jelen voltak millió és millió otthonban, váratlan és tragikus távozásuk olyan érzést kelt az emberekben, mintha valamelyik családtagjukat veszítették volna el, mintha valaki üresen hagyta volna helyét az asztalnál (a médiumok ugyanis közel visznek minket a *celebrities*hez, s azzal, hogy mindennapi létezésünk körébe vonják őket, olyan érzést váltanak ki bennünk, mintha mi is hasonlók volnánk hozzájuk. Ők elmentek, de itt maradtunk mi, az ő fontos és büszke örökösök, ugyanannak az időnek és helynek a gyermekei, akiknek az jutott osztályrészül, hogy őrizzék a nagy emberek művét és mítoszáját);
- 6 – szükséges továbbá, hogy a hatalmas és uralkodó *establishment* félrelökje az illetőt (vagy ezt gondolja az érintett), de legalábbis (hacsak jelképesen is) semmibe vegye. Egy kicsit kóbor lovagként kell élnie az összefonódások és hierarchiák peremén. Lázadnia kell az illetőnek helyét nem találva, akkor az egyszerű emberek majd felkarolják, megmelengetik, megvigasztalják.

A modern kommunikációs technika ahelyett, hogy összeforrasztaná a társadalmat, az atomizálódásnak kedvez. Az a felszínes,

„technikai” közeledés, amelyet akár a légi közlekedés vagy az elektronikus összeköttetés biztosít, elfoglalja az olyan igazi közelségnek a helyét, amelyet a párbeszéd, a vita, a beszélgetés, a közös játék, éneklés, csevegés teremt. Fizikailag együtt, egy helyen tartózkodó emberek nem törekszenek arra, hogy egymással kapcsolatot teremtsenek, hanem mindegyikük, maroktelefonnal a kezében, valaki mással, egy távol lévő, a többiek előtt ismeretlen személlyel beszélget.

Igy aztán nem alakul ki azoknak az energiáknak a megfoghatatlan és nehezen meghatározható, az emberi kapcsolatok számára oly fontos cseréje, amelyeket öntudatlanul és akaratlanul sugároz ki magából minden ember a Másik felé, a Többiek irányába.

Az emberek közötti kommunikáció terén tapasztalható technikai fejlődés, bár fontos, nem csökkenti azokat a nehézségeket, amelyek a lelki és mentális kommunikációban, egymás megértésében jelentkeznek. Hogy csak a nemzedékek közötti szakadékot, a közös nyelv, a közös értékrend hiányát említsük – ezek ma nagyobbak, mint valaha.

Két veszély a Többiekhez, a többiek világához vezető úton: 1 – a régebbi antropológusok (Evans-Prichard, Radcliff-Brown stb.) által hirdetett elméletek, amelyek hajlamosak arra, hogy a másik társadalmat csupán mint tudományos kutatások tárgyát kezeljék, mint olyasmit, amit meg lehet számolni, le lehet mérni, be lehet sorolni, ami passzív, statikus, változatlan és 2 – a Többiek eltérésének, másfajta kultúrájának mellőzésében, lekezelésében, atyáskodó lefitymálásában rejlő veszély. Az ideális viszony az értékek cseréjéből, az egymást kölcsönösen megértő és megbecsülő közösség létrehozására irányuló törekvés és a belőle fakadó partneri viszony lenne.

Arra a kérdésre, hogy mit tartasz a legnagyobb kudarcodnak, A. B. ezt válaszolja:

– Amikor nem tudok szót érteni a másik emberrel. Amikor azt látom, hogy az a másik néha m á s m i l y e n lény. Olyan helyzetek, amelyekben képtelen vagyok valamiféle egyezsége jutni, ritkán adódnak az életemben, de azért előfordulnak. Ilyenkor elég hamar kezdek rájönni, hogy eltérő hullámhosszon vagyunk, hogy az általunk leadott jelek sehol sem találkoznak. Nos, ilyenkor van az, hogy legyőzöttnek, reménytelenül erőtlennek érzem magam.

Valaki felhívott a Cserkész Híradótól, interjút kért tőlem.

– Hisz ön a barátságban?

– Igen, hiszek.

– Vannak barátai?

– Igen, sok barátom van. Nélkülük nem tudnék élni, nem tudnám az életemet elképzelni.

– Mi a legfontosabb a barátságban?

– Hogy a barátságot karban kell tartani. Egy barátság megszülethet önmagától, de ahhoz, hogy fennmaradjon, közös erőfeszítésre, a barátság ápolására, gondozására van szükség. Gyakran halljuk, hogy valaki panaszkodik: – nincsenek barátaim. De mondja csak meg azt is az illető, mennyit tett azért, hogy egy barátságot felébresszen, aztán pedig fenntartsa, kultiválja, erősítsen?

Olyan ritkán irányítjuk mi saját magunkat, olyan ritkán döntünk mi saját magunkról. Nemcsak mások utasításai és parancsai vezetnek ugyanis bennünket, elég a többiek nyomása, sugalmazása, véleménye, kívánsága is. Gyakran elég egy másik személy hangulata ahhoz, hogy megingassa önbizalmunkat és megváltoztassa terveinket. És jöllehet ez a mások véleményével vagy akárcsak tekintetével szemben tanúsított engedelmességünk látszólag a gyengeségünkről tanúskodik, gyakran lehet hasznos ez a tulajdonság. Megmenthet minket attól, hogy szakadékba ugorjunk.

„Etnikai” – egységes, homogén csoportra, népre, annak kultúrájára jellemző. Ez a meghatározás a gyökerekre, valami legmélyebben egyedire és kizárólagosra, oszthatatlanra és megtagadhatatlanra vonatkozó fogalmat tartalmaz. Az utóbbi időben szaporodnak ennek a manapság divatos szónak a származékai:

– etnonacionalizmus (Urs Altermatt),

– etnikai terrorizmus (Vamik Volkan),

– etnikai forradalom (Andrej Zubov) stb.

Soha még ennyi ember nem került egymáshoz ennyire közel, nem fordult arccal egymáshoz.

„Mindenkinek a maga módján kell ezt az életet leélnie“

Maria Rutkiewicz

Milyen gyakran van úgy, hogy az élet csak akkor lehetséges, ha mások életének része. A csecsemő meghal, ha valaki nem szoptatja meg, a virág elhervad a cseréjében, ha valaki nem locsolja meg. Felelősségünk olyan fogalom, amelynek határait nem lehet kiszabni.

A költsékezés és a takarékoskodás közötti viszony az egyik kulcsa annak, hogy megértsük a jóléti és a hiánytársadalom közötti különbséget. A jóléti társadalomban a takarékoskodás elve élvez elsőbbséget. Itt gondosan számon tartanak minden kiadást, jó minőségű dolgokat vásárolnak, de csak olyanokat, amelyek nélkülözhetetlenek. Szó sem lehet pazarlásról, meggondolatlan költsékezésről. Más a helyzet a hiánytársadalomban: itt a „tegyél ki magadért” elve uralkodik, a gyakori dözsölés szertartása, a presztízs-jelképek kultusza, s ezekért mindent fölálodoznak. Néha egyszerűen csak arról van szó, hogy a felhalmozott javaktól megittasul az az ember, akinek tudatalattijában ott él a meggyőződés, hogy ez az eldorádó mulékony, hogy ez a jólét nem tarthat sokáig, hogy ez a dínomdánom hamarosan véget ér. Működik itt azonban egy másik motiváció is – az, hogy ma ugyan jobb a helyzet, mint tegnap volt, de annyira azért nem jó, hogy radikálisan megváltoztathatnánk státusunkat és életszínvonalunkat, akkor meg minek kuporgatni, a csúcsokat úgysem lehet elérni?

A tartós jólét tehát takarékoskosságot követel, a takarékoskodáshoz azonban kultúra is kell meg technológia is. Az kell, hogy az egyén előtt olyan minták álljanak, amelyek felé környezete is törekszik, és olyan eszközei legyenek, amelyek lehetővé teszik, hogy ellenőrizze a felhasznált anyagokat és energiákat.

Három nap Berlinben. Járálok Berlinben kicsit céltalanul, értelmetlenül, de kellemes hangulatban. Több évi távollét után örülök, amikor fölfedezem, hogy az általam ismert üzlet vagy étterem ugyanazon a helyen van, ugyanolyan a cégtablója, a belseje. Még a Leibnizstrasse újságosbódéjának morcos tulajdonosát is, akit pedig nem különösebben kedveltem, most, hogy olyan régen nem

láttam, örömmel üdvözöltem!

Ha túl sokáig tartózkodunk a helyünkön, a megsavanyodás, a korhadás, az áporodottság, a bepenészesedés veszélyes érzelmi üledékei halmozódhatnak fel bennünk. Ilyenkor el kell gondolkodnunk azon, hogy jó lenne útra kelni, kiszellőztetni a fejünket, friss levegőt szívn.

Az utazás célja? Többek között az, hogy átéljük a változást.

– Használ Ön magnetofont?

– Soha.

– És interjú készítés közben jegyzetel?

– Igyekszem ezt elkerülni. Hiszen a tudomány, az irodalom, a történelem évszázadokon át élőszóban terjedt. A szóbeli közléseket az emberek, minthogy írni nem tudtak, emlékezetükben rögzítették. Vagyis az emlékezés, nem pedig az írás volt a történelem nagyobbik felében a rögzítésnek és a történetek, mítoszok, elbeszélések átadásának módja.

Valahol belül, a test mélyében gyülekeznek a rejtett, még nem észlelhető fájdalmak. Rejtőzködve, meglapulva. Keringenek, vándorolnak egyik helyről a másikra. Az egyik pillanatban még semmit sem tudunk róluk, hiszen nem érzünk fájdalmat. Aztán hirtelen megelevenednek, felütik fejüket, gyülekszenek. Megindulnak, mint folyón a jégtáblák, mint lavina a hegyekben. És kezdődnek kínjaink.

A fájdalommal folytatott küzdelem, a legyőzésére irányuló igyekezet egész napos foglalatosság, amely semmi másra nem hagy időt. – Min dolgozol mostanában? Mivel foglalkozol? A fájdalommal vagyok elfoglalva. Igyekszem uralkodni rajta, korlátozni. Ez azonban nehéz munka, rengeteg erőt és időt felemészt.

Szenvedés: olyan állapot, amelyben az ember a saját testét a legnagyobb ellenségének érzi. Rosszindulatú és agresszív privát ellenségének, amely fenekedik rá.

Amikor Thomas Mann *Varázshegyében* a betegségről mint a gyönyör egy fajtájáról, mint az élet feslett formájáról olvastam, azonnal ágyszomszédom jutott eszembe, aki gerincműtétem idején feküdt mellettem egy kis kórteremben. Idősödő férfi volt az illető, mentőkocsi-sofőr. Már a harmadik műtétjére várakozott. Az első, néhány évvel korábbi operáció nem sikerült: az orvosok tévedésből nem a megfelelő porckorongját műtötték meg. Át kellett aztán esnie egy másik, korrekciós műtéten. Most pedig újra előjöttek a fájdalmai, várta hát a következő beavatkozást.

Ő mesélte, hogy volt olyan esetük, hogy, amikor betegért mentek, az kisbaltával támadt rájuk. Ugyanis a gyerekei hívták ki a mentőt, hogy egy időre megszabaduljanak tőle, az öreg meg nem akarta elhagyni az otthonát – félt, hogy már nem engedik vissza.

Csodáltam azt a férfit. A gerincbetegségeknél minden mozdulat borzalmas fájdalmat okoz, s a beteg általában alig-alig mozog, vagy igyekszik mozdulatlan maradni. Nos, az én ágyszomszédom pont az ellenkezőjét tette. Állandóan megpróbált hol jobbra, hol balra fordulni, fölemelkedni, fölülni. Elképesztően szenvedett. De figyeltem az arcát. A fizikai fájdalomnak ezekben a perceiben mindig a legnagyobb gyönyör kifejezése jelent meg rajta. Száját olyan nyögések hagyták el, amilyeneket az emberek az orgazmus pillanatában hallatnak. A kétségbeesésnek és az örömmek, a kinszenvedésnek és az elragadtatásnak micsoda keveréke rajzolódott ki azon az egyszerű, tisztos arcon!

Tadeusz Bilikiewicz *Klinikai pszichiátria* című könyvében ezt a jelenséget ambivalenciának nevezi, amellyel akkor találkozhatunk, amikor „a beteg szándékosan megsebesíti magát, és ez a fájdalom kéjjel tölti el”. Nos, ezt láttam én is az ágyszomszédomon – a fájdalom kiváltotta kéjt!

A.B. – Nem tudok kijutni magamból. Nem tudok kiszabadulni abból a mérgezett ingoványból, amely bensőmben van.

A tested beszélget veled. Hallgasd, hogy mit mond! Figyelj rá!

Ernest Skalski találó megfigyelése: az idős ember szervezete a használt, megrongálódott elektromos készülékre emlékeztet. Vannak pillanatok, amikor működik. Máskor szikrázik, zárlatos lesz. Ismerni kell a használt berendezésnek ezt a törvényét, és előrelátóan respektálni kell szeszélyeit, kiszámíthatatlanságát.

1999. július 17.

Jan Lebensteinre és Władysław Hasiorra gondoltam, akik mostanában haltak meg. Láttam őket a televízióban néhány hónappal haláluk előtt. Mindkettejükön látszott a fizikai kimerültség, összetörtség, nehezen szedték össze gondolataikat, erőlködve formálták valamiféle szomorúsággal, keserőséggel, csalódással teli mondataikat.

Fizikailag összeroppant emberek. Van valami kihunyóban lévő az arcukon, a szemükben. Az alig nyitott szájából félbeszakadt, bizonytalan, néha alig hallható szavak jönnek elő. Hajlott, meggörbödött testük semmiféle energikus, határozott mozdulatra nem képes. Van ebben az egészben valamiféle bátortalanság, mintha megértést kérnének, valamiféle alázat, valami a közelgő vég érzetéből.

Legnehezebb az alkotás. Minden más csak menekülés az alkotás elől.

Nagy erő az, amelyet az arisztokratizmus érzése, a kivételesség, a felsőbbrendűség megtapasztalása ad. Az ember természete arisztokratikus, a többiek fölé igyekszik emelkedni, magasra. Élénken működik benne annak szükséglete, hogy közelítse, hogy átlépje a határt, jöllehet csak kevesekben van bátorság a határ leküzdéséhez, ahhoz, hogy tovább menjenek, átjussanak a túloldalra.

Az alacsony szellemi szint nem más, mint asszociációra való képtelenség, az okok és következmények felismerésének képtelensége vagy ezek összetévesztése. Kiemelkedő szellemnek tekintjük azt a szellemet, amelynek koherens belső szerkezete van. A közönszerű szellem jellemzője pedig a benne uralkodó zűrzavar, összevisszaság, ostobaság, értelmetlenség.

A butasággal az a legnagyobb baj, hogy nem tud magáról. És hogy csakis ezért létezhet. Önmaga tudatosítása ugyanis túllépi lehetőségének küszöbét.

A legközönségesebb hétköznapiaságot, normális magatartást csak egy lépés, egy milliméter választja el a fürtelemtől, az emberben lakozó ördögtől. A legnehezebb dolog elismerni, hogy ördögöt hordozunk magunkban, s tudni elkapni a nyakát, mihelyt megmoccan.

Az emberiség veszélyes kezekben van – a saját kezeiben.

A világ azokat táplálja, akiknek fegyverük van.

A démonok köztünk lakoznak. Ezek nem holmi Földön kívüliek, *extraterrestrials*, mert azokat épp a démonok találják ki, hogy tévútra vezessenek bennünket, hogy elkeverjék a nyomokat. A démonok itt keringenek, lopakodnak, közelednek, mi pedig semmit sem tudunk erről, nem vagyunk ennek tudatában. Aztán egyszer csak belénk akaszzkodnak, mérget fecskendeznek vérünkbe, és hirtelen ördögökké alakulnak. Ha már megtelepedtek bennünk, uralkodnak rajtunk, eszközeiké válunk, rabszolgáikká, néha teljesen öntudatlanul, akaratlanul, ami annál is veszélyesebb, mivel az a sátáni méreg a kegyetlenség gyönyörével és a gonoszság telhetetlen vágyával tölt el bennünket.

Hangsúlyozzuk még egyszer: a démon olyan alattomosan és észrevétlenül, olyan váratlanul és titokban lopózkodik belénk, hogy saját megdöbbenésünkre és legnagyobb csodálkozásunkra fedezzük őt fel magunkban, hiszen egy pillanattal korábban még nem is sejtettük a jelenlétét. Gyakran előfordul, hogy az ember, igazolandó valamilyen galád vagy elítélendő cselekedetét, ezt mondja: – „nem tudom, mi ütött belém“, „valami elvette az eszemet“, „alighanem megőrültem“, „nem ismertem magamra“ stb., ez az ember azonban nem magára nem ismert rá, hanem az nem jutott el a tudatáig, hogy ördög lakozik benne. A démon tobzódásával és bajkeverésével szemben teljesen tanácstalanok és erőtlenekek vagyunk. Itt van egy hír a „Gazeta Wyborcza“ c. lapból (1997.06.20.):

„Rendőrségi hírek

Megfigyelés alatt egy kéjelgő

A wloai rendőrség őrizetbe vette a 33 éves Stanisław S.-t, aki szexuálisan zaklatott egy fiút. Szerdán 18 óra után a Górczewska utcai HIT szupermarket végében egy férfi szexuálisan molesztált egy 14 éves fiút. A fiú, miután kijött a végéből, értesítette szüleit, azok pedig a rendőrséget. Az őrizetbe vett férfi nem tanúsított ellenállást, tettét beismerte, de annak okát nem tudta megmagyarázni. Nős ember, három gyermeke van. Büntetlen előéletű, nem szerepel a rendőrség nyilvántartásában. A rendőrség a férfi letartóztatását indítványozta, a bíróság azonban csak rendőri felügyeletet rendelt el“.

Ez a hír is megerősíti, hogy milyen reménytelenül kiszolgáltatott az ember valamiféle felfoghatatlan erővel szemben, amely hirtelen megszállta. Ha azonban Stanisław S. magasabb rendű önismerettel rendelkezett volna, tudta volna, hogy amikor a szupermarketben volt, belebújt az ördög, és az kényszerítette kéjelgésre.

Szombaton este (1997.08.02.) a *Discovery* tévécsatornán a bűnözők, tágabb értelemben az agresszív emberek agyának vizsgálatairól van szó. Az esetek egyharmadában a genetikai tulajdonságok, a többi esetben a környezet, a nevelés a felelős. Kapcsolatot állapítottak meg az olvasás (vagyis inkább a nem olvasás) és az agresszió között. Az agresszív emberek nem olvasnak, nincs ilyen szokásuk, nem szeretnek olvasni, unatkozik őket az olvasás, mert koncentrációt követel, ezzel pedig ők hadilábon állnak: az ő természetük erős, azonnali és folyton változó benyomásokat igényel.

Gyakran mennyire fontos szerepet játszottak a politikai választásokban a társasági kapcsolatok vagy a baráti szálak! Nem holmi ideológiák, meggyőződések vagy megalapozott nézetek, hanem az, hogy ki kivel ült egy iskolapadban vagy kivel járt randevúkra. Sierakówban ismertem Zosia Malczykot, aki azért került a Néphadseregbe, mert a környező erdőkben az egyik ilyen partizánosztagnban harcolt Sławek Miazga, akibe Zosia halálisan szerelmes volt. Ugyanebben az időben volt egy Pielak nevű ismerősöm is, aki viszont a Honi Hadseregbe lépett be csakis azért, mert legjobb barátja, Zbyszek Rzepka (vagy talán Rzepnik) rábeszélte. Az egész ideológiai körítés, a politikai motiváció, a meggyőződés, ez mind csak később jött (ha egyáltalán jött).

Az emberek leginkább a szélsőségeket veszik észre, az egyértelműséget részesítik előnyben. Míg a fekete-fehér fényképen a fokozatos átmenetek, a félárnyékok a legértékesebbek, addig műtszemléletünkben épp ellenkezőleg, az elsőkélyesítő leegyszerűsítéseket, az ingadozásoktól és kérdőjelektől mentes, kategorikus vagy-vagyokat szeretjük.

Júliusi vasárnap, 1999. Napfény, hőség, ideálisan tiszta, kéklő ég, könnyű, kellemes szellő.

Az északi emberek a napfény látványától felélénkülnek, lázas izgalom lesz rajtuk úrrá, kimennek az udvarra, a levegőre, „a természet lágy ölére“. A természet ölének napfényesnek, melegnek kell lennie, világosságot, aranyló fényt kell árasztania.

A délszaki emberek pont fordítva: a napfény látványára ösztönösen árnyékot, fedett *patiót*, hűvös szobákat, tornácokat, verandákat keresnek. Örömmel tölti el őket az, hogy napfényes országban élnek, de a napot kerülik. Kedvenc tartózkodási helyük a fák alatti árnyék, a sűrű levelek, vastag falak, árkádok és tetők árnyékolt hely.

„A világban el van temetve Isten, aki föl akar támadni“.

Ch. F. Hebbel

(Vége)

Fordította: Szenyán Erzsébet

Dobozi Eszter

Sziget

*Eljátszott egy kéz. Egy toll íveket vont,
hullámokat rajzolt a kék papírra,
s hang szólalt tétován: ez egy sziget most.
E bábokkal vajon mi lesz? Szatíra
jő a történetből? Komédiát ír
a láthatatlan rendező? Kegyosztó!
Papírszívekbe olt erőt, titánit.
Hogy géniuszt mímeljenek? Vadorzó
és fejtudász uralta erdők lobognak,
parázslanak futó vadak. Cythere
nincs. Férfi nőt s nő férfit öl. Maholnap
licitre kél itt gondolat. Vizére
feszít a nagy folyam? Csaliit tovább
nem óv. Bezár. S hajlék sincs mostohább.*

Fekete J. József

Veránkai töprengések

A világ megállapodásáról

„A tussal rajzolt betűket
a vízcseppek elmoshatják.
Le nem írt jelet a szívből
senki, semmi ki nem mossa.”
(Cangiang-gjaco, dalai láma)

A világ állapotának a problémája, hogy lényegében nincs leírható állapota. Legalábbis nem olyan, amit megállapodottnak nevezhetnénk. Tart még, folyamatban van alakulása, formálódása, és ezen átmeneti állapota bizonyára távolabbra húzódik majd el, mint amit képzeletünk feltételezni enged.

Korai eleink, hallom a minap, a Brit-szigeten ötezer évvel ezelőtt pompás rítus közepette ünnepelték a nyári napfordulót. Hogy az ünnepnek megfelelő külsőségeket is megteremtsék, gigantikus kőtömböket szállítottak a ma Stonehenge-nek nevezett dombra, valahonnét a tengeri csatornán túlról – olyan módszerrel, amelynek mostani feltételezéseken alapuló rekonstrukciói sorra csődöt mondtak –, hogy megépítsék bonyolult építményüket, amelyről egyelőre csak sejthető, bár egyre valószínűbb, hogy egy csillagvizsgálóval és kalendáriummal kombinált szentély lehetett.

Ötezer éve, vagy mondjuk, legyen csak négyezer, az ember mai ésszel is felfoghatatlan hatékonyságú energiákat mozgósított, hogy szellemi szükségleteinek tág, a világegyetemre nyíló kapukat nyisson, bizonyára abból a felismerésből eredően, hogy a szellemiek által anyagi létük is nemesedik. Ugyanakkor, a kontinensen élők alig kétezer évvel ezelőtt fedezték fel azt is, hogy Britannia egyáltalán sziget. E felfedezést sem a tudásszomj vagy a szellemi tágasság keresése váltotta ki, hanem a hódítás: egy római hadvezér flottája hajózta körbe a mai Nagy-Britanniát, de már csak azt követően, hogy az ott élő „barbárok” zömét leigázta.

Ám térjünk vissza az évezredekkel ezelőtti keltákhoz vagy britekhez, bárkihez, aki a szellemi távlatok templomaként tisztelve a mértani elhelyezkedésű kőtömböket, élete elengedhetetlenül fontos rítusaként vett részt a jószerével függőkövek között lezajlott misztériumban.

De mennyivel kisebb misztérium és mennyivel kevésbé fontos rítus az, hogy most itt ülhetek íróasztalomnál és kínai tollammal, kínai tus-tintával róhatom e sorokat, amelyek hamarosan nyomtatásban kerülnek az olvasó elé? Vagy elmossa időközben a betűket az eső, néhány könnycsepp, feldöntött pohárból kiömlött víz? Meggátolva ezáltal, hogy ezek a többre érdemes sorok valaha is eljussanak címzettjükhöz, az olvasóhoz, vagy éppen történelmi igazságot szolgálhat a betűket össze- és elmosó folyadék, azáltal, hogy örökre megsemmisíti a semmirekellő, felesleges és senkit nem érdeklő gondolatok nyomát?

Nem tudni, mindaddig, amíg meg nem állapodik a világ. Arra a rövid kis időre pedig marad az írás, aminek éppen annyi köze van a világhoz, mint a stonehenge-i rítusoknak és misztériumoknak. Azzal a különbséggel, hogy a születő kézirat számára lényegtelené válik mindaz, ami előtte volt; a múlt, a történelem feltételezéssé minősül át – miként egy kortárs héber esszéíró jegyezte meg – a kézirat az írás folyamatoként, nem pedig az írás eredményeként létezik. Amíg ismét le nem ég az alexandriai könyvtár, le nem dől a babiloni torony, amíg meg nem állapodik a világ.

A teljességgel önös foglalatosságról

„Ez a lét olykor maga a szabadság.”
(Mohás Livia)

A nőkről és férfiakról, apákról és fiúkról, anyákról és lányokról szerzett közvetett ismereteim zömét Mohás Livia író-pszichológus kiváló esszéiből merítettem. Ő az, aki a lélektan laikusok előtt rejtelmes titkairól az általam igencsak kedvelt műfajban, szinte személyes közvetlenséggel tud szólni, miközben fölillantja a nagy mitológiák emberi-isteni kulisszáit, köztük pedig értelmezi egyedi pszichiátriai eseteit. Nem népszerűsítőként, hanem gondolkodó szépíróként foglalkozik a tudománnyal. Innét, a szépíróság felől közeledve kellene néhány gondolatnyit elidőzni a szerző legutóbbi esszéköteténél.¹ A mostani gyűjteményben is az örök női és az örök férfi princípium határterületét és érintkezési sávjait járja körül a szerző, ezt jelzi a kötet címadása is. *A váltakozó idő* ugyanis az örökkévalóságot, a nyugalmat, az időtlenséget jellemző *anyai* idő és a realitások, az ébredés, a megelevenedés periódusára vonatkoztatható *apai* idő együttmozgására utal. Ezen túl a kötet két könyvre (Apákról és más férfiakról; Anyák és asszonyok) való tagolása is az egyedben egyszerre működő női és férfi lélekrész harmóniájára utal.

Vagyis – s ezt talán a pszichológusok meg a pszichiáterek tudják leginkább –, az animus és az anima nem mindig működik üzembiztosan, szerepvállalási és készítési aránytalanságuk olykor nem illeszthető be az érvényes viselkedési normák kánonjába. Előfordul ez magánál a pszichológusnál, az írónál is, aki pedig tudja – a regényírónak androgün természetűnek kell lennie.

„Az alkotáshoz Erősz kell, Erősz pedig férfi” – idézi a jungiánus James Hillmannt, indokolván, hogy a legutóbbi ikerregényében miért bújta maga is férfi álarca mögé: „maga az a kifejezés, hogy »nőíró« vagy »író«, sok asszonyban, aki ír, dühös berzenkedést kelt, mert ilyen konnotációkat hordoz: cilikés bugyutaság, nyálas érzélgősség, ócska-füledt-erdős-renées erotika”. Az ikerregény, a *Theodora* és a *Jusztinianusz* történetírója, Edward végül azonban mégis androgün természetét mutatja: monológjai, belső dialógusai biszexuális lényként állítják elének. Számos nyelvben az „író” főnévnek nincs nőnemű alakja, a költőnek azonban igen – mintha a nyelv is az apai idő racioanalitásának, eltökéltségének, kitartásának fogalomkörébe sorolná az íróssággal kapcsolatos tevékenységet, a költészetet pedig az időtlen lebegés anyai idejébe utalná. Pedig az írást elindító „öskóosz” is e nőnemű időt idézi. Az írói tevékenység „teljességgel önös foglalatosság” – írja Mohás Livia, majd hozzáfűzi: „Ez a lét olykor maga a szabadság. Felszabadul a kötelező, a hivatalos és hivatalnoki racionalitás, a hétköznapi józankodás alól, megszabadulhatunk attól a görcstől, hogy személyiségünknek mindenképp érthetőnek, koherensnek kell látszódnia, máskülönben hebehurgyának, lököttnek, lükének, komolytalanoknak néznek

bennünket a rendes és megbízható felnőttek.” Popper Péter magyarázata szerint nem csupán a társadalmunk, hanem egész civilizáciánk a képmutatásra épül: „aki kilép a hipokrizisből, azt hülyének, vagy minimum extravagánsnak vélik” – szögezi le e másik pszichológus is.

Mindenképpen áhított állapot egy kicsit bolondabbnak lenni, mint amit az érvényes viselkedési norma feltételez, visszavágyódásunk tükröződik ezen önös tevékenységet megelőző állapotunkban abba az időbe, amikor még minden egy volt a maga pompás különbözőségében, és mindent büntetlenül lehetett. Visszavágyódás a paradicsomi állapotok közé? Nem, sokkal korábban, a Khaosz és Nüx, a világ ősalapota és a mindenre ráboruló sötétség közötti feszültségből született Erősz hőskorába, a világ otthonossá válásának anyaméhbeli ringatózást idéző, prenatalis érzélemvilágba. „Az alkotáshoz Erősz kell” – ismételjük a gondolatot, ám ide kívánczik Csányi Erzsébet remekbeszabott esszéjének² záró bekezdése: „Az őskáosszal, a Semmivel szembeni harcot a teremtés kezdetén nem Valaminek, hanem Erősznek kellett felvennie. A bináris ellentétek küzdelmét, a világteremtést a Vágy motorja indította be.” Ám Erősz egymagában nem lett volna elegendő a teremtéshez – a teremtő erőnek a termékeny erővel kellett találkoznia.

Ezért – gondolom szerényen – az íráság esetében nem az a kérdés, hogy férfi-e vagy nő a szerző, hanem hogy képes-e magában, művében harmonizálni a világ kétpólusosságát, és mer-e egy kicsit bolond lenni.

A mondható versekről

„Kenderkötélen
bronzharang hánykolódik.
Csak hangja számyal.”
(Buda Ferenc)

Gyakran előfordul, hogy a *Hangoskönyv* című, kortárs irodalmi rádió-folyóirat szerkesztése közben azt kell tapasztalnom, hogy egy-egy vers az előadás zátonyára fut. Némelyik vers egyenes vonalon, simán halad a fővétel felé, némelyik meg már az előadónál fennakad, nehezen intonálható, vagy egyenesen ellene szegül az elmondásnak. Papíron, papírra született, és noha a versszerűség hangzó elemeit is tartalmazza, versbeszéde keresetnek, megterheltnak bizonyul. Akad is olyan szerző, aki költeményét visszahallgatva vallotta meg, hogy soha nem is gondolkodott el versei mondhatósága fölött, s igencsak bajban lenne, ha egy felolvasó estén magának kellene interpretálnia a „mondhatatlan” verseit.

A már működő és minduntalan hatványozódó sebességgel tért foglaló multimediális háló-világ bizonyára számos műfaji sajátosságot megváltoztat majd a szépirodalomban – a Gutenberg-galaxis papír- és nyomdafesték-dualitása, fekete-fehér kontrasztja ezen új világban egyszerre csak szín-, kép- és hangkavalkádba turbózik, a mondatok textúrákba, fraktálokba ágyazottan, képi és hangyi egyidejűségben jelennek meg – de esetünkben csupán arról van szó, hogy a vers alaptermészetét, énekelhetőségét, bár mondhatóságát elveszítve már más címzetthez szól és más eszközökkel szólít meg.

Talán ez a tapasztalat is közrejátszott abban, hogy amikor beleolvastam *Buda Ferenc Árvaföld*³ című kötetébe, a versek előbeszédet idéző spontaneitása, ragyogó belső ritmusuk, hol sámándalként doboló indulatuk, hol tépelődő ismétlődésekkel megakasztott sodrásuk, vagyis előadói szájról való kívánczóságuk szédített magához. Buda Ferenc verseit nem csak olvasni lehet, hanem ütemük, prozódiajuk ritmusa eleve együtthangzásra, visszhangzásra készítik a szívet, a tüdőt. Még a szabadversekből, verses laudációkból is átsüt a mondatritmus, ám ami talán még megkapóbb ezekben a költeményekben: ugyanilyen, magukhoz vonzó erővel sugárzik belőlük a magas hőfokú indulatra hangoltság, a világ egészére irányuló szeretet és féltés intonációja. Meglehet, hogy ez a költészet nem találkozik egyes mai olvasási stratégiákkal, és retorikája archaikusnak, sőt anakronisztikusnak tűnik. A költői nyelv felfokozott hangulati-érzelmi hőfoka az élőbeszédszerű közvetlenségen át megszólításokban, felkiáltásokban, nyomatékosított vagy éppen tépelődést sugalló ismétlődésekben jut kifejezésre. Pedig se formai archaikusságról, se tartalmi anakronizmusról nincs szó, hanem sokkal inkább arról, hogy Buda Ferenc nem magáért a versírásért ír verset. Úgy tűnik, csak akkor nyúl papíráért meg íróként, ha a világgal szembesülő észleletei, tapasztalatai indulattá tornyosulnak. Olyan költői alkatot képzelek e versek mögé, aki, ha éppen nem írhatná ki magából érzelmi hevületét, bicskát vágna az asztalba, majd megkeresné a világ egyik sarkát, hogy kifordítsa azt a helyéből.

S így, a költői indulat ívét követve eljutunk a mondható versektől a versek gondolatiságáig. Buda Ferenc költészete ugyan éppen lírai expresszivitása folytán nem egyszerűsíthető „gondolatokra”, de a „magvasság” lecsupaszító feltárásának feladata alól a költő ment fel bennünket a kötetébe foglalt hatvanhárom haikuval. Néhány idézésével remélhetőleg érzékeltethetem Buda Ferenc költészetének érzelmi-hangulati hevületét is. *„Felforgatott föld: / porunk idészése tanyája – / kenyerünk ágya.”* – írja természetbölcsületét tizenhét szótagba, de az embernek a természettel ellentétes létmódja kifejezésére is elegendő számára a szabott forma három sora: *„Lármán, robogó / zajgáson túl csend készül: / ember utáni.”* Következő két példánkban még rímet is lop a versbe a költő: *„Mulandóságom / örökös jelenüknél / vajon többet ér?“,* és *„Szapora idő: / mily hamar letelik egy / gazemberöltő!”*. Igazságtalanság lenne azonban csupán a haikuk között tallózva szemléltetni Buda Ferenc költészetét. Végezetül álljon itt nyolc sor a *Himnusz haza* című verséből: *„itt fortyog a fél kontinens / minden csontunk ambivalens // és örvénylik és kavarog / magyarok? vagy nem magyarok? // kell rá hitel? van rá hitel? / ki dönti el? mi dönti el? // szöghaj? saszor? szálkás bajusz? / itélj ha mersz dönts hát ha tudsz!”*

Az írás reneszánszáról

„A jövő század olvasója [...] nem fog olvasni.”
(Reményi József Tamás)

Korai újízületést kiáltani, hiszen a könyv, az irodalom, az írás még él, sőt, mintha most élné fénykorát, hiszen ekkora talán még soha nem volt a nyomdák papírfogyasztásának mértéke. Idén van *Az olvasás éve*, koranyáron egymást érték a könyv ünnepei, amelyekeken másfélszáznál több magyarországi kiadó kínálta portékáját. Szinte hihetetlen, hogy évente mintegy négyszáz verseskötet lát napvilágot e kiadók jóvoltából, tehát az év minden napjára jut bár egy, és ha mindegyiket el is olvasnánk, még mindig nem látnánk be a termés egészét. Az irodalmi, vagy irodalommal (is) foglalkozó folyóiratok számát pedig lényegében senki sem tudja, de elképesztő, hogy 1998-ban például majd 250 ilyen jellegű folyóirat fordult támogatásért az államhoz, számuk két év múlva is alig szállt 150 alá.

Nincs is semmi baj az írott betű becsülete körül – gondolhatnánk, hacsak az nem, hogy ennyi könyvet, ennyi folyóiratot aligha lehet értékes irodalommal megtölteni, táplálni. Meg elolvasni. Olyan társadalomban, amelyben lényegében erős hanyatlás tapasztalható az olvasás iránti igény terén. Az olvasás évének meghirdetése ugyanis nem a kultúra szintjével szemben tett gesztus, hanem az írott szó iránti igény megcsappanása felismerésének következménye is. A könyvnek ugyanis még van becsülete, de az olvasásnak már nincs. A könyv becsülete is átminősült; a középkorban még az írástudók kiváltsága volt az írott szóval való foglalkozás, mára a tehetősek fényűzésévé lett a könyvek vásárlása. Ma ugyanis már nem a tartalom miatt áldoznak jelentős összegeket a könyvekért, hanem iparművészeti funkciójának ellenértékét róják le: a megvásárolt könyvnek ugyanis ajándékozhatónak kell lennie – vagyis drágának –, emellett mutatósága – lehetőleg művészeti album – határozza meg eladhatóságát.

Egyre kevesebbet olvasunk, s a nyomtatott szövegek túlermelése tulajdonképpen az emiatti tiltakozás következménye, a Gutenberg-galaxis utolsó, galvanizált rángása, az írástudók pozícióföltő barikádra vonulása. Emellett azonban az írott szó egyetemes inflációját tetézi a magyar irodalom létközegének, az anyanyelvnek a kiszorítása a használatból. A gazdaság, a jog, vagy az írott szó reneszánszát előlre vetítő Internet nyelve már kizárólagosan angol, s ha egyetemi képzettségű gyermekeink bármilyen téren érvényesülni szeretnének a világban, a kétnyelvű, angol és anyanyelvi képzés irányában kell tájékozódniuk. Az anyanyelvi irodalom pedig megmarad a nincstelenség és megszállottak luxusának.

Ugyanakkor az Internet, a mindent átfogó, a szöveges dokumentumokat új kontextusba helyező, könyveket, folyóiratokat fölöslegessé tevő világháló máris elhozta az írás reneszánszát. Hiszen a számítógép képernyőjén továbbra is leginkább betűk villognak, a mobil telefonok SMS-üzenetei pedig milliárdszám futják körbe a földet, vagyis olyan emberek kerülnek gyakorlatilag függőségi viszonyba az írással, akik néhány esztendővel korábban alig olvastak valamit és szinte semmit se írtak. Hogy van-e, lesz-e közvetlen hatása ennek az új írásbeliségnek az irodalomra mint művészetre, kétségtelen. Akárcsak az is, hogy a magyar nyelvű irodalomnak is meg kell küzdenie a fennmaradásáért az új technológiai-társadalmi környezetben, különben még egy ideig megmarad sznob úri passzió, majd pedig csupán kevesek által megfeythető titokká minősül.

Hasonlatosságról és különbözőségről

*„Az isten is csak egy másik művész.
Kitalálta a zsiráfot, az elefántot és a macskát.
Nincs igazi stílusa. Megpróbál ezt-azt kitalálni.”
(Pablo Picasso)*

A huszadik század egyik legnagyobb festőszénije állítólag kijelentette egyszer, hogy a hamisítványokkal nincs különösebb gondja, ugyanis szerinte éppen maga a művészet a legnagyobb hamisítvány a világon. Ha hinni lehet a művész szavainak tolmácsolásában, akkor ezt azzal indokolta, hogy a festékboltban aprópénzért megvásárolhatók a festékes tubusok, az ecsetek meg a vászon, a velük létrehozott kép ára meg milliók összegre rúg.

Nem áll módomban leellenőrizni a kijelentés hitelét, lehet, hogy csupán anekdota, bár a Picassóval folytatott beszélgetésekről megjelent dokumentumok igazolni látszanak egy ilyen – természetesen a hírnév és a vagyon kegyes árnyéka mögül tett – kijelentést.

A spanyol festő ugyanis ettől többet is állított, nem kevesebbet, mint hogy az összes korok összes dokumentumai hamisak! *Mindegyik „művészszemmel” ábrázolja az életet. A természetről alkotott képeinket mind a festőktől vesszük át. Mindent rajtuk keresztül látunk. Már csak ezért is gyanakodnunk kellene.* Végtére ez a gondolat is arra utal, amire az előző: a művészi ábrázolás hamis, hiszen *nem másolja* az életet. A természet és az élet másolása – és szerintem ez az igazi *hamisítás* – éppen Picassótól állt a legtávolabb, és ezért az ő értelmezésében a művészi hamisítás fogalma közelebb került az elvonatkoztatáshoz, az egyszerűítéshez, az utánzásához, a képzelethez, a dolgok magukban rejlő lényegének kiemeléséhez – vagy egyszerre ezek mindegyikéhez. Szerinte elképzelhetetlen, hogy valaki márványból készítsen szobrot, hiszen az csak egy kötömb, ami nem rejt magában intuitív képeket, szemben egy földből kiásott gyökérrel, egy kimart kővel, a fal repedéseivel, vagyis a képek ott hevernek a művész környezetében, annak csak elő kell hívnia őket – ám nem fotográfus módjára, mert a fényképészet, Picasso szerint megszabadította, értsd: megfosztotta a festészetet mindenféle irodalomtól, anekdotától, még a témától is.

Ahhoz, hogy a műalkotás elérje célját, vagyis befogadhatóvá váljék – és ehhez hasonlítani kell valamire, hogy illúziót legyen képes kelteni –, valamilyen általánosan elfogadott jelrendszer útján kell megszólalnia. *Olyan mázolásból, amelynek nincs jelentése, sohasem lesz kép* – állította Picasso, noha az absztrakt művészetet közelinek érezte a mázolásához és a falszerkezetekhez, értvén ez alatt, hogy az alkotó ember mindig utánoz valamit, akár egy falfelület textúráját, még ha önkéntelenül is teszi. *A természet csak jelek segítségével fordítható le a piktúra nyelvére. De a jeleket nem lehet kitalálni. Csak úgy jutunk el hozzájuk, ha nagyon erősen törekszünk a hasonlatosságra.*

Talán itt a kulcsszó a picassói műértelmezés megközelítéséhez: a hasonlatosság. Itt mutatkozhat meg a hamisítás és az autonóm alkotás közötti különbség mibenléte. A művészet egyfelől ugyanis nem másolhat, mert az a hamisítással egyenlő. Másfelől nem rugaszkodhat el a valóságtól, illetve az annak a leírásához szükséges nyelvtől, jelrendszertől, mert akkor képtelen lesz felidézni a valóság illúzióját és értelmetlenné, halandzsává válik. Hasonlatosságra és különbözőségekre kell tehát törekednie a művésznek, ugyanazon a műalkotáson belül megteremteni a *már látott* és a *még nem látott* összhangját, harmonizálni a részleteket.

E törekvés eredményre törő szándéka azonban nem a hamisításban nyilvánul meg, hanem sokkal inkább a kompilációban. Hiszen az élet maga a legnagyobb kompilátor: minden tevékenységünk, reagálásunk, megszólalásunk kompiláció – válogatás az elődeink által megteremtett lehetőségek között.

Még egyszer Picassóról

*„Én mindent felszedezetek, főleg azt, amit mások eldobnak.”
(Pablo Picasso)*

Miközben Picasso művészetfelfogásába igyekeztem beleélni a magam idevágó gondolatait a művésszel készített beszélgetésekből vett néhány idézet segítségével, olyan mondatok is szemembe ötlöttek, amelyek csak később nyertek jelentést. *Nem szabad túl sokat mosakodni, ugyebár... nem egészséges...* – olvasom, és nem tudom, a korosodó festő szeszélyéről van-e

szó, vagy valami spanyol bölcsletről, amit az éghajlat és a népi találékonyosság ötvözött gyakorlatias tanácsná, netán a kérdező festékcsepegtetésen lepte meg a művészt és ő ígígyen talált módot a mentegetőzésre. Aztán kiderült, hogy tévúton jártak gondolataim, a mondat mögött a por dicsőítése áll. A porról bizony mondtak már egyet s mást a mi vidékünkön is, többkötetnyi irodalma van ennek a bácskai tájat (is) meghatározó lételemnek (mások szerint a létet ellehetetlenítő elemnek), Picasso is személyes léterének tekintette a port: *együtt élek a porral, benne élek, a legszívesebben szürke ruhákat viselek: azokon nem látszik meg a nyoma.*

Arra azonban, hogy e jelentéktelen, de a legtöbb embert messzemenően zavaró és ingerlő jelenséget egyáltalán megemlítsék, komoly oka és indoka volt: a világ történetének antaioszi, a földben gyökerező felfogása: *A föld nem tart bejárónókat, hogy letöröljessék... Naponta hull rá a por, és megtelepszik rajta. Mindazt, ami a múltból ránk maradt, a por őrizte meg.* A por hát, ha nem is teremtő, de megőrző közeg. Közvetett kapcsolatot teremt a jelen és a múlt között, ezáltal közelebb hozza egymáshoz az egykoron és a ma élt embert. A mindenhová beszivárgó és minden ellepő, majd igencsak gyorsan maga alá temető és rejtékébe záró szemcsék egyben a kapcsolat bizonyosságának a láncszemei is. Bár ezekről a szemekről, mint általában az igencsak régi láncokéről, nem lehet mindig pontosan tudni, hogy hová kapcsolódnak, mit is jelentenek. Mert *mi marad meg a földben? A kő, a bronz, a csont, az elefántcsont, néha a cserép... De a fatárgyak, szőttesek, bőrök soha... Ezért azután teljesen téves képzeletünk vannak az ősidők emberéről.* Vagy miként előbb idéztem a zseniális spanyol festőt: *az összes korok összes dokumentumai hamisak!*

Hát éppen ennek, a megőrző, de egyben eltávolító pornak köszönhető, hogy az ember nemcsak a jövőt, hanem a múltat illetően is képzeletére hagyatkozhat, s nem kell szembesülnie a valósággal. Általa őrződnek meg a titkok és a rejtélyek, hiszen még a régészet is a múltnak csupán a parányi emlékeit képes feltárni. Hajdani gölöncsérek munkájának darabjait vehetjük kezünkbe, vagy éppen e fazekasok csontjainak maradványait, megcsodálhatjuk a számunkra érthetetlen módszerrel kialakított és elhelyezett kötömböket meg a Holdat, amint még mindig rájuk veti sugarait. Egy kor néma tanúi e tárgyak. Ugyanis, miként Vasziliij Kandinszkij feljegyezte, *minden műalkotás korának gyermeke.* Soha nem áll majd módunkban, hogy ezeket az egykoron élt őseinket táncolni lássuk, halljuk dalukat vagy gyermekeik sírását. Igazából nem léphetünk be a múltba, mint ahogy a jövőbe se, amely sohasem válhat jelenné.

Hacsak nem a képzeletünk segítségével, ami minden művészetnek egyik mozgatója.

A reménytelenség prófétájáról

Az idő természetéről szóló gondolatokat gyűjtöttem éppen röpké eszmefuttatásaim egyikének illusztrálásához, amikor rábukkantam egyik kedvenc íróm, *Ambrose Gwinett Bierce* (1842 – 1913?) idevágó tételődéseire. Egyik elbeszélésének hőse az ok és okozat viszonyának sajátos értelmezését tárja fel, állítván, hogy hajlamosak vagyunk oknak, indítéknak tekinteni azt, ami időben megelőzi az okozatot, amit épp ezért következménynek, eredménynek vélünk. Egyszerű példája szerint, ha valaki sokszor látta, amint a kutya nyulat üldöz, de nem látott még soha se nyulat se kutyát más körülmények között, azt hihetné, hogy a nyúl a kutya előidézője. Vagy előzménye.

Az idő furcsa természetéről gondolkodván tételes megfogalmazásig is eljut Bierce hőse: „A tudat a ritmus gyermeke” – szögezi le; s amennyiben ezt elfogadjuk, azt is hinnünk kell, hogy a dolgok is tudatosak, hiszen mind mozgásban vannak, és minden mozgás ritmikus. Bierce itt az evolúció törvényszerűségeit a szervetlen világra is érvényesnek tekintő *Herbert Spencer* (1820 – 1904) filozófiáját hirdeti. Szerinte az anyag minden atomja élő, tudatos lény. Minden rendelkezik valami valós és valami potenciális erővel. Minden érzi ugyanazt a körülötte levő erőt és befolyásolható azoktól a magasabbrendű és kifinomultabb erőktől, amelyek a tökéletesebb szervezetekben lakoznak. Egyszerűbben: ha az ember az anyagot akarátának végrehajtása céljából munkaeszközzé formálja, az magábaissza az ember intelligenciájának és elgondolásainak egy részét.

Ambrose Gwinett Bierce azonban nem ezen vulgár-darwinista gondolatok terjesztése kapcsán kapott helyet a szépirodalomban, hanem a pszichológiai horroretökélyre vivő rövidtörténet-író tiszteletben benne a műfaj barátai; ismerői tudják: az elbeszélés mesterének kell tekintenünk.

Horror-szerző volt, a katonákról és civilekről szóló történeteiben az emberi szenvedést azzal az érzéktelen kíváncsisággal vizsgálta, mintha csak egy hangyaboly életvitelét szemlélné. Műfajbéli elődjével, *Edgar Allan Poe*-val (1808 – 1849) egyetemben fantasztikumot és apokaliptiszt volt képes teremteni a józanul pedáns leírásból. Korának kritikusai pesszimista gépezeteként emlegették, annyira megszállottja volt a lét értelmetlenségének és gépiességének. Elutasította a realizmust, a helyi színeket, gyűlölte a moralizálást, a didaktizálást, a terjengősséget; inkább a romantikából és a gótikus, középkori példákából merítette sötét jelképeit, az értelmetlen és erőszakos halál-sorozatokat, fel-feltörő melodramatikusságát, a sötét erdők mélyén történő természetfeletti eseményeket, az érzékek feletti érzékelést. Ám távol állt a vadromantika sematikusától – még mielőtt Freud megfogalmazta volna, hogy az emberi rettenés, a horror, a terror, a kísértetek és fantasztikus látomások a pszichotikus állapot kivetülésének eredményei, Bierce novelláskötetekben illusztrálta ezt a felismerést.

Sem Poe-t, sem Bierce-et nem szerették az amerikaiak, bár ők sem szerették az amerikaiakat. Ennek ellenére olvasták őket: Bierce-nek banális és olcsó fantáziáját, rossz ízlését vetették szemére és a „reménytelenség kis prófétájának” nevezték. Ez utóbbi talán sajátos élettörténetének látomásos lezárására érvényes igazából. Poe még az elátkozott költő romantikus szerepét játszotta élesben: az ital végzett vele; az újabb kutatások szerint azonban nem a delirium tremens, hanem a szíve nem bírta a sorozatos alkoholmérgezéseket. Bierce is gargantuai mennyiségekben fogyasztotta az égetett és erjesztett szeszeket, ám végzete sokkal „irodalmibb” a mocsokba-fulladásnál – egyszerűen nyoma veszett, eltűnt, soha nem bukkantak még csak híre se. Mexikóba indult 1913-ban, hogy csatlakozzon Pancho Villa csapataihoz, amiről ismerőseit levélben értesítette: *„Ha arról hallotok, hogy valahol Mexikóban kőfalhoz állítottak és szitává lőttek, tudjátok, ezt az élők sorából való távozás viszonylag jó módjának tartom. Főlmúlja az öregséget, a betegséget, vagy a pince lépcsőin való legurulást. Gringónak lenni Mexikóban – ah, ez a megmentő halál.”*

Bierce megkerülhetetlen nyomot hagyott az elbeszélésírás igényes művészetében, el egészen *Borges*ig vagy *Danilo Kišig*, aki ezt szívesen emlegette is.

A káosz breviáriumáról

„Így szólék azért magamban: az emberek fiai miatt van ez

így, hogy kiválogassa őket az Isten, és hogy meglássák, hogy ők magokban véve az oktalan állatokhoz hasonlóak. Az emberek fiainak vége hasonló az oktalan állatnak végéhez, és egyenlő végök van azoknak; a mint meghal egyik, úgy meghal a másik is, és ugyanazon egy lélek van mindenkiben; és az emberek nagyobb méltósága nincs az oktalan állatoknál, mert minden hiábavalóság. Mindenik ugyanazon egy helyre megy: mindenik a porból való, és mindenik porrá lesz.“

(Prédikátor Könyve, III, 18-20.)

Minden bizonnyal életem legsötétebb könyvére akadtam *Albert Caraco* Bréviäre du chaos című füzetében. A cinikus nihilizmus tartarosi sötétségébe kalauzoló kötet ez, 117 egymással összefüggő, de lényegében breviáriumként, vagyis egymástól függetlenül is olvasható szövegegyeség füzére.

Alapvető állítása, hogy amennyiben az emberiségről nem az elvei, hanem a cselekedetei alapján ítélnék, kiderülne, milyen istenségeket imád(ott) örökön – csupán az örületet és a halált. A salamoni bölcselet, a hiábavalóság, minden csak hiábavalóság meggyőződése a forrása ennek az éjsötét bölcseletnek, ami szerint a hit csupán a hiúságok vására, a világ és az ember önmegsemmisítő természetének palástolására szolgáló átejtes mestersége.

Talán filozófus *Albert Caraco*, akiről egyébként alig tudni valamit, ám amit igen, az lényegbevégo. Szépirodalmi munkái is jelentek meg, eddigi, Svájcban kiadott huszonnyolc kötete mégis egy átfogó világképpel rendelkező gondolkodóra utal. A *káosz breviáriumában* azonban látnokként, kora prófétájaként szól – ki tudja kihez, hiszen maga állítja, hogy anarchista nézetei olyannyira szélsőségesek, hogy maguk az anarchisták is visszaretentek tőlük. Meggyőződése, hogy a jövő igazolja majd, hogy csupán az anarchisták és a nihilisták voltak előrelátóak, de ebből nekik semmi hasznuk nem lesz, ugyanis együtt pusztulnak el az „ökumenikus holocaust” felé tántorgó emberiséggel. Egyszerűen sokan vagyunk a világon – állítja *Caraco* –, a planéta a mai emberiség egytizedének paradicsomi körülményeket nyújtana, ezért vesznie kell az értéktelen, nyulak módjára szapora tömegnek. Hát, bizony, a faszizmus képlete szól ki a szerző gondolatmenetéből – ami zsidó származására való tekintettel igencsak meglepő. Persze nem a faszizmus szószólója, nem az új keletű vallások egyikének prédikátora, és nem egyszerűen a zöldek mozgalmának hangadója, hanem talán mindhárom terület érvelésének filozofikus összefoglalója.

Minden alapvetőnek tartott morális értéket – vallást, istent, erkölcsöt, világrendet, a lét anyagi alapját – megkérdőjelez, meghaladásukért emel szót, így például a családot is az emberiség rákfenéi közé sorolja. A boldogok a lelkiekben szegények meggyőződésével szemben *Caraco* a következőket állítja: „**Boldogok az elhunytak! És háromszor boldogtalanok, akik az örület hatalmában fogantak! Boldogok az érintetlenek! Boldogok a magtalanok! Boldogok, akik többre becsülik a kéjelgést a termékenységénél!**”

Caraco végeredményben nem hasból beszél, állításai meggyőződéséből fakadnak, s irodalmi nézőpontból állítható, hogy esetében megvalósult az élet és a mű egysége. *Caraco* 1919-ben Konstantinápolyban született, gazdag, banktulajdonos zsidó családban. Egy ideig Berlinben éltek, ahonnét a zsidóüldözés elől Dél-Amerikába költöztek, katolikus hitre tértek és *Albert* szerzetesek kollégiumában nevelkedett. A második világháborút követően visszatért Európába és szembesült azokkal a szörnyűségekkel, amelyekről addig csak hallomásból értesült. Ráeszmélt, hogy amire tanították, csupán hazugság, a csodált európai civilizáció pedig belebukott a parancsuralmak haláltáboraiiba. Úgy becsülte fel, hogy ilyen világban nincs értelme az életnek és eldöntötte, hogy öngyilkos lesz, de majd csak azt követően, ha családjából már senki sem él. Addig pedig szorgalmasan és pedánsan – teljes anyagi függetlensége mellett tehette –, napi hat órán át rózta egyenletes kézírással füzetek tömegébe műveit, amelyekben – állítólag – egyetlen szónyi áthúzás vagy javítás sincs.

Miután megözvegyült apját 1972-ben eltemette, *Albert Caraco* beteljesülve látta pályafutását és valóban öngyilkos lett. *A halál ugyanis az egyetlen bizonyosság a világban. Mindenki egyedül hal meg és végérvényesen meghal. Mivel az ember nem szabad akaratából születik, hanem tulajdonképpen rákényszerítik az életet, szabad választását csupán a halál meghívásával nyilváníthatja ki, és ezzel eloszlathatja az életet kísérő bizonytalanságot – vagyis, hogy mikor, hol és miként lép majd át az életből a halálba.*

A lehetséges valóságokról

„Mert, hol deszkákból ácsolnak színházat,
Eszményvilág az, amely ottan él.
A könnyön kívül minden más csak látszat,
S csak egy valódi ott, a szenvedély...”
(Schiller)

A szenvedélyről szól *Donald Michael Thomas* angol író nagy port felvert könyve, *A fehér hotel*,⁴ a szerelem, a művészet és az állatias ösztönök szenvedélyéről. Újraolvasva most a kötetet csak erősödik azon meggyőződésem, hogy a mű nem csupán az angol irodalom egyik fontos alkotása, hanem a regényforma alakulásának egyik lehetséges ívét kijelölő példája is.

Angliai megjelenésekor, a nyolcvanas években igencsak változatos fogadtatásban részesült: *pomográfia; plágium; a regényforma lehetőségeit kitágító posztmodern kísérlet; prózai tényfeltárás és a költői képzelet izgalmas ötvözet; hatásvadász virtuózkodás; remekmű* – egyebek között ilyen minősítésekkel érvelt a kritika. A banánhéjat pedig, amin könnyen elcsúszhatott volna a szerző, maga helyezte lába elé (s bizonyára ezért is tudta elkerülni). A banánhéj, mint minden regényíró esetében, a történelmileg létező, azonosítható, leellenőrizhető, adatokkal körülírható személyek szerepeltetése a műben. A fiktív hősökkel ugyanis azt kezd az író, amihez kedve van, de a történelmi személyek esetében nem minden kritikus szereti, ha a képzeletbeli történet és a történelmileg dokumentált valóság párhuzama még a végtelenben sem találkozik. *Pedig az irodalmi mű csak az esetleges valóságok egyikét fogalmazza meg.*

D. M. Thomas regényében *Freudot* és *Jungot* szerepelteti, de nem csupán érintőlegesen, dekoratív alakokként, hanem még *Freud* nagyszabású (és természetesen kitalált) esettanulmányának szövegét is közli, kezeljének versben és prózában tett vallomásaival egyetemben. A regénynek ez, a pszichoanalízissel foglalkozó vonulata is remekbeszabott, de lényegében nem erről szól a mű. Mivel a regényben teljesen természetes módon jelenik meg a nagy álmofejtő és tanítványa, így az olvasó ugyanilyen természetességgel

fogadja el a mű hősnőjének valóságosságát, sőt hitelességét. Lisa Erdmann Oroszországból Bécsbe szakadt, félig zsidó operaezenesnő története éppen a történelmi személyek fölvonultatásával lesz egy már-már szokványos (tehát tragikus) század eleji, közép-európai életrajz. A szexuális vágyálmoktól gyötört hisztérikus énekesnő Freud páciense, akinek belső zaklatottságát később a történelem zűrzavara váltja fel, hogy lassan kiismerve az emberi kapcsolatok bonyolult labirintusát, eljusson a negyvenes évek háború dúlta Kijevébe és életét a Babij Jar-i tömegmészárlásban veszítse el. A szokványosnak tűnő élettörténet azonban itt nem fejeződik be. D. M. Thomas ugyanis ugyanebben a regényben megírta a történet másik lehetséges változatát, amelyben Lisa a testi-lelki megpróbáltatások után eljut Palesztínába, az alakuló Izrael területére, és idős korában megéli az egész életében keresett boldogságot.

A *fehér hotel*t az a bravúr teszi remekművé, amely az utolsó fejezetben megfogalmazott történetet visszaveti az előző részekre, teljesen új értelmezést adva a dilettáns elbeszélő költeményből, álomregényből, tudományos szakértekezésből, mindentudó elbeszélésből álló műnek, egy helyett több lehetséges valóságot fogalmazva meg, s ezáltal meghúzza a választóvonalat a tények és az irodalom között.

A magyar irodalomban Jósika Miklós báró már több mint százötven esztendővel ezelőtt, az *Abafi* című történelmi regényének az erkölcsi hatásról és a költői igazságtételről szóló toldalékában megfogalmazta, hogy „az ábrándozáshoz szokott olvasót nagy ideje már a fellegekbe leköltöztetni”. Ehhez talán éppen az olyan regények járulnak hozzá, mint *A fehér hotel*.

A habostorta-kultúráról (I.)

„Az individualizmusnak, mely különben megmarad a jövő mottójának, kétségtelen túlzásai közé tartozik az is, hogy magánügyé tette az irodalmat.”
(Osvát Ernő)

Ritka alkalommal jutok el a szülőfalumnak tartott, dombhátra emelt településre, ilyenkor azonban minden utcáját bebarangolom. Nem ismerősöket keresek, hanem a megmaradás reményének nyomát fürkészem a látogatástól látogatásig szaporodó elhagyatott, magukbaroskadó épületek között. Ebben a faluban is megtelepedtek a menekültek, ám az életet nem hozták magukkal. Legutóbb egy sváb stílusú sarokház újonnan beépített, tágas, szlovén típusú oldalablakaira figyeltem fel, száradt még az ablakkeret körül a vakolat. Az új tulajdonosok igyekeznek belakni az épületet – gondoltam. Az utcafrontról – felénk így mondják – nyíló, az egykori tulajdonos művészet iránti vonzalmát dicsérő napsugár-berakásos kiskapun vízszintes rést vágtak a postaláda nyílásának, amelynek előkéje bizonyára még a felszereléskor felakadt, s így, szemmagasságban elhelyezkedve, szabad betekintést nyújt a láda ablakát mesteri szövésű hálóval elfüggönyöző, pocakos pókra. Bizony, ebbe a házba ritkán érkezik levél. Lakosai leváltak az éltető közösségről, elveszítették az életüket szabályozó kapcsolatukat a közösségi értékrenddel.

Miként az irodalom, a művészet és a kultúra is a magánszférába utaltatott a globalizáció, és az ellenhatásaként erősödő regionalizáció nyomása által. Mert a postaláda nyílásában trónoló pók metaforája ezt a víziót, a kultúrpeszimizmus döbbenetes látomását lobbantotta lángra bennem. Olyan élményként tapasztaltam, ami lényegében bennem lappangott, ám szükség volt arra a bizonyos korányári délelőttön a hálójában terpeszkedő pókra az otthont teremteni kívánók kiskapujában, hogy nem csupán tapasztalati, hanem gondolati szinten is tudatosuljon bennem a szálak elszakításának következménye. Annak ugyanis gyakorlati magyarázata is lehet, hogy miért kellett a postaláda nyílását a faberakásos kiskapu közepébe vágni, ám a cselekedet mögött ott a kollektív emlékezet, a közös élmény és a közös tapasztalat eltűnésének minden nyoma. Azé a kollektivitásé, amiből mindenki a számára értékest és kamatoztathatót vitte magával, és ezáltal a mítoszok világából átlépett a realitás talajára, a racionalitás terepére.

A racionalitás pedig köztudottan nem művészetbarát.

Sőt, miként Kertész Imre jegyzi: „Ha a lelki élet helyét az ész veszi át, megkezdődik a hanyatlás, aminek végül az ész is áldozatul esik.”

Füzi László, a kecskeméti Forrás szerkesztője írja tekintélyes terjedelmű naplójában (Lakatlan Sziget III.) a kultúra jelzett talajvesztéséről a következőket: „A magasztosság helyére a kiszámíthatóság, az egyszeri helyére az ismételhető, a titok helyére az unalomig ismételhető kerül.” S ugyanő idézi Tandori Dezsőt, aki a kultúrpeszimizmusának nukleuszát a következőképpen igyekezett meghatározni: „... meddig éltethetjük azt, ami csak a magunk számára fontos, márpedig az írás, s ami mögötte van, lassan az egész kultúra pár ember ügyévé egyszerűsödik, hogy az írás, a mű teljessé tétele, a motívumok továbbgondolása, éltetése miként zár ki bennünket a külső világból”.

Bennünket, írókat kereszti ki – mondja Tandori – az irodalommal, a művészetekkel való foglalkozásunk a racionalitás világából. Amelynek művészetekre nincs szüksége, csupán habostorta-kultúrára.

A habostorta-kultúráról (II.)

„Minden, ami körülvesz minket, félelmet kelt. Nincs többé közös nyelv. Senki sem érti a másikat. Azt hiszem, senki sem akarja érteni a másikat.”
(Elias Canetti)

„A kultúrában a habostorta-korszak köszöntött be” – jelentette ki egy könyvheti interjúban Gálvölgyi János érdemes művész, „Az év nevetettője” címmel is kitüntetett parodista. A statisztikák a nyilatkozót igazolják: könyvekből a habkönnyű romantika és a krimi fogy behozhatatlan előnnyel. Megnyugtató, hogy a közönség nem szokott le az olvasásról, a könyvet mégsem szorította ki pozíciójából az Internet, az igazi és visszafordíthatatlan következményekkel járó csapást a televízió és a videó mérte az olvasás-kultúrára. Noha az olvasás-szociológusok és az agykutatók egyenesen biológiai szükségletként tüntetik fel az élményszerző olvasást, amelynek hiányában elhalnak az agysejtjeink, a valóság nem támasztja alá ezt a szükségszerűséget. Magyarországon a tizennyolc éven felüliek egytizede életében egyetlen könyvet se olvasott el, huszonhét százalékuk még nem járt könyvtárban.

A statisztikai mutatók ismeretében válik értelmezhetővé a szerzőknek, a művészetekkel foglalkozóknak a maguk lakatlan szigetére való kivonulásuk fölötti sirmélyi depressziója. A kultúra lassan néhány ember magánügyévé válik, ám ezen túl ott jelentkezik a legnagyobb probléma, hogy bizonyos civilizációs szokások is eltűnőben vannak. Például a párbeszéd. A gondolatoknak, a

gondolatok köré szerveződő szövegeknek az egymásba fűzése. A gondolatok továbbgondolása, az olvasottak fölötti meditáció sem igazán szokás manapság, az olvasó – amennyiben van még olvasásra időt szentelő –, leginkább a történet nyomán lapoz, s nem azokra a csomósodási pontokra tapint rá olvasmányában, amelyek a disszonanciától terhes világ harmonizálásában lehetnének segítségére; idejét tölti csupán, s végigfut egy kalandon, amelynek valós megélésére se ideje, se módja, se alkalmja nem lenne. Az ilyen olvasás szurrogátumként értelmezi és értékeli az irodalmat, s úgy csippent belőle, mint náthás ember az aszpirinből.

Az író azonban nem patikus, könyve nem orvosság. Az író nyomot kíván hagyni a jelenről a jövő számára, ugyanakkor azt is elvárja, hogy a jelenben is tudatosuljon, az életnek a hétköznapi gondokon felül kell, hogy legyen célja. Ha nem egyéb, akkor az, amit a kolozsvári Orbán János Dénes imígyen fogalmazott meg: „Semmit sem szabad örökérvényűnek kikiáltani és egyértelműen elfogadni, mert akkor már nem beszélhetünk szabadságról.”

A kételkedő igazságkeresés tudvalevőleg az írók dolga. Akik nem azért vonulnak lakatlan szigetre, vagy zárkóznak elefántcsont-toronyba, hogy elzárkózzanak az élettől – noha Kosztolányi szerint „az elefántcsont-torony még mindig emberibb és tisztább hely, mint egy pártiroda” – hanem a minőségérzéknek a közösségen belüli hanyatlása, a habostorta-kultúra iránti megnövekedett igény űzte őket választott vagy kényszerű magányukba.

Ahol türelmes szenvedéllyel végzik a dolgukat, akár a harangöntő, aki tudja, hogy bizonyára sohasem hallja meg munkája eredményének kondulását.

Hiszen nem is magának önti azt a bizonyos harangot.

Az új szentháromságról

„A világ ismereteinek mennyisége minden tíz évben megkétszereződik – és maga ez a tempó is növekvőben van. Még húszévesi iskolázás is kevés; hamarosan úgy fognak meghalni az öregek, hogy még nem tanulták meg, hogyan éljenek, és teljes kultúránk összeomlik felfoghatatlan bonyolultsága miatt.”

(A. C. Clarke, futurologus)

A körülöttünk lévő világgal szemben jelenleg behozhatatlannak tűnik helyi lemaradásunk, de annak bizonyos, a science fiction társadalom irányába vezető elemei nyugtalanító gyorsasággal vernek gyökeret nálunk is. Nemrég még a fantasztikum körébe tartoztak azok az elképzelések, hogy az emberiség egyszer majd felkerekedik és kilép a világűrbe, új bolygókat hódít meg fájának. Ma pedig már nagy léptekkel halad a csillagok irányába. Közben azonban az is egyre bizonyosabbá válik, hogy az ember elsajátította saját elpusztításának a módját is, és nem is tűnik annyira futurisztikusnak a feltevés, hogy ezt a tudását alkalmazni is fogja, mielőtt a szükségszerű elvándorlás megkezdődne.

Bízunk benne, hogy mégsem ennyire fekete az ördög, bár ha mégis, akkor értünk is eljön. Az azonban tény, hogy az új technológiák és a számítógép sok munkától szabadították meg az embert, aki ennek révén sok időt megtakaríthat. Ez a felszabadult idő azonban nem jelent több lehetőséget a pihenésre, a gondolkodásra vagy az elmélkedésre. A technológiai forradalmak ezzel szemben felgyorsították az életritmust; szaporodtak a teendők, egyre több tapasztalatra nyílt rálátás, és az emberek belevetik magukat az élményszerzés különböző módzataiba, hogy kitöltsék azokat az órákat, amelyek alig korábban szabadultak föl. Ezt az általános magatartást *Erich Fromm*, német filozófus a következőképpen fogalmazta meg: *A modern ember azt hiszi, hogy elveszít valamit – az időt –, ha a dolgokat nem gyorsan csinálja; a megnyert idővel azonban nem tud mást kezdeni, mint agyonütni.*

Mintha Isten felcsavarta volna az időszabályozó gombját – írja e jelenséggel kapcsolatosan *Dean R. Koontz A rettenetes ajtaja* című regényében, rámutatván, hogy a felszabadult idő már nem Isten keresésére fordítja az egyre gyorsabb tempóba kényszerülő ember, hiszen a világ nap mint nap újabb rejtélyeitől kényszerül megszabadulni a tudomány és a technológia előrehaladásának révén: *a tudomány, a technika és a változás váltak istenné, ez lett az új szentháromság; s ezek az istenek nem voltak kegyetlenek és ítélkezők, mint a régiek. Ugyanakkor túlságosan hidegek voltak és közönyösek ahhoz, hogy enyhülést tudtak volna nyújtani a betegek, a magányosnak és az elveszett embereknek.*

Új szentháromság uralja az embert, látszatszabadságot teremt köré, miként ezt a német származású amerikai filozófus, *Herbert Marcuse* rögzítette: *A termékek beprogramozzák és manipulálják az embereket; olyan hamis tudat kialakulását segítik elő, amely immunis önnön hamisságával szemben.*

Persze kérdés – noha csak költői –, hogy a gépekben, a termékekben van-e a hiba, vagy pedig bennünk. Attól lesz-e izomzatunk petyhüdtöbb, akaratunk gyengébb és hiszékenységünk gyermeketeg, mert a sajtó termékei tonnaszám kerülnek az utcára, mert a televíziós csatornák mitológiai méretű ismeretvágyra sarkallnak bennünket, és a számítógépes világhálón nem is sejtett életszférákba furakodhatunk be, vagy mert ezeket a dolgokat az egyszerű ember csupán kényelmi szükségleteinek kielégítésére használja.

Esetleg *Bertolt Brecht*nek volt igaza a következő megállapításában: *Nem mi uralkodunk, úgy tűnik, a dolgok fölött, hanem a dolgok uralkodnak mirajtunk. Ennek azonban az a magyarázata, hogy egyes emberek a dolgok segítségével uralkodnak más embereken.*

Vári Fábián László

Veránkai románc

*A nap már éppen
anyjához készült,
mosdóvíz, vacsora várta,
mikor egy orgazmus-közeli
sikoly szakadt
a szeplőtlen gemenci tájra.*

*A fékre lépett,
visszanézett
Isten legszebbik csillaga,
s olyan tüzekkel
fordult máris,
mint annakelőtte soha.*

*Nagyságos szemét
körbehordta,
a szigeten végignézett,
de a bokrok szoknyája alatt
csak a tündőszín eper vérzett.*

*S újabb kéjes
hörgések nyila
hatolt öreg szívébe,
övén alul is buzogni kezdett
Zeusz délszaki vére.*

*Haragjában
a Duna tükrét
tördelte darabokra,
végül az író
elhagyott asztalán
rálelt a jegyzetlapokra.*

*Lejebb csavarta
hát a lángot,
s küldetését feledve,
megcsalatottan,
szégyenülten
roskadt egy öreg fotelbe.
Képtelenség,
hogy csak írva virítson
a szerelem jószagú bokra! —
Ez járt eszében.
s helyben rákapott
a Cabernet Sauvignonra.*

Orromból a szél

*Mikor az erdő égni kezd,
S ropognak a fák csontjai,
kérve-kérem a felleget:
áldott batyuját bontsa ki.*

*Söprik azonban az eget
a szél hatalmas szárnyai,
a láng, a láng a holdba kap,
lehet sími, jajongani.*

A tűz, a tűz engem akar,

*buja, nőstényi hatalom,
ágyasházába úgy megyek,
mint vágóhidra a barom.*

*Költenék neki valamit,
ími, mondani nem merem.
Elszakadnak hangszálaim,
megbénul mind a két kezem.*

*Lehetne lányom, asszonyom,
több változat nem érdekel.
Jöjjön inkább a láz, a láz,
önnön véremlen égjek el!*

*Aztán a rontás leterít,
s a vákosra vért hördülök.
Gyöngytermő szememre gyűlnek
az álomrabló ördögök.*

*Mikor a hajnal rám akad,
szemgödreimben mit talál?
Egyikben az élet dereng,
másikban fészkel a halál.*

*De oromból felcsap a szél,
s ellobbant minden csillagot.
Miasszonyunk, Miasszonyunk
már öltözteti a napot.*

Alföldy Jenő

Buda Ferenc világa

Akinek szavai súlyosak, az nehezebben szólal meg a költészetben, mint a szakmányban verselők. Buda Ferenc súlyos versek költője; ritkábban jelennek meg kötetei, mint könnyűszavú pályatársainak. Egytömbű költészetet művel. Komolysága nem tűri a rutinverset. Felelős szavú pályatársai közt is puritánnak, fölösleget kirekesztőnek tetszik. Nem volna azonban helyes csupán a negatív oldalról közelíteni verseihez: a szűkszavúság, az esztendőig tartó elhallgatások felől. Inkább a költői önarckép határozottan megrajzolt vonásait, a jól fölismerhető karakterjegyeket, önmagához való hűségét érdemes észrevenni.

Idestova húsz éve lesz, hogy róla írva ilyesmit állapítottam meg: kevésbeszédű költőtermészete a vers és a cselekvés közt meglevő – és egyre nehezebben áthidalható – távolságra vezethető vissza. Arra a morális fölismerésre, hogy a költői szónak akkor van értelme, ha nemcsak tetszeni akar, hanem szolgálatértéke is igazolja.

A közügyekről véleményt mondó lírát sokan idejétműltnak mondják. Erről már évtizedekkel korábban is untig eleget hallottunk: a demokratikus sajtó mellett nincs szükség arra, hogy a költők országos ügyekben hallassák szavukat – hangoztatták azok, akiknek érdekébe ütközött a közérdekű szép szó, ahogy ezt József Attila értette. Ez éppúgy hamisság volt, mint a médiumok öntelten hangoztatott mai függetlensége, vagy az, hogy végre minden írástudó egyforma eséllyel fejtheti ki gondolatait a nyilvánosság előtt.

Buda Ferenc verseinek alaptónusa nem változott az évtizedek során. Most is ellenáll minden tolakodó talmiságnak, s az emberi értékek védelmében szólal meg. Úgy, ahogy azt már nagyon fiatalon, az ötvenhatos forradalom utáni megtorlás idején tette.

Erre nézve pótolandó hézagot érkelek fogadtatásában. 1957-ből való az a tíz szonettből álló ciklusa, mely bebörtönzéséről szól. Harminc évig „pihent” a fiókban; a rendszer átalakításához közeledve jelent meg folyóiratban s a *Szép versek* antológiában – körülbelül akkor, amikor az *Egy mondat a zsamokságról*. Talán csiszolatott még rajta a költő – ideje, sajnos, volt rá bőven, miért is ne tette volna –, de így sem kétséges, hogy Buda Ferenc húsz-huszonegy éves kora óta kiforrott, kiváló formaérzékű költő. Elemi igénye arról beszélni, amit más nem mondhat ki helyette, s aminek közhaszna lehet. Íme a ciklus harmadik darabja:

*AZ EMBER OLYKOR úgy tud vágyakozni,
hogy égetőbben már nem is lehet.
Minden csak bánatát képes fokozni,
s fájó filmszalag lesz a képzelet.
Emlékezéssel szívig megrakodva
a kinti gerlebűgást hallgatom.
Hamuvá hull a hitvány cigaretta.
Aléltató fény ül az ablakon.
Falak ellen nincs eszköz védelemre –
szívom a kéklő füstöt émelyegve,
szétfoszlik az, akár a tűnt öröm,
s szálanként hull, fogyatkozik reményem.
De tűrni kell most könny nélkül, keményen.
S a kurta csikkel ujjam pörkölöm.*

Pontos helyzetkép, törés nélküli gondolatmenet, érzelmeskedés nélküli jelzés egy tragikus léthelyzetről, s a vállalt szonettforma hibátlan teljesítése. Pályakezdő költőknek jó tanácsul szolgál: a vers akkor tökéletes, ha úgy sugall a szavak jelentésén túli gondolatot, hogy a benne leírt tényeket prózában sem lehet világosabban, szabatosabban elmondani. Ez nem szabály – legfeljebb azzal a fenntartással, hogy a tehetség által bármikor megszeghető –, de ha a költő ilyen biztos kézzel tud összefogni egy élethelyzetet, akkor jó alapja van arra, hogy kibontson belőle egy nagy kisugárzású gondolatot, jelkép értékű látomást. Akkor néhány sorral alább már kimondhatja sorsa összefoglaló, történelmi érvényű tanulságait. Azt, hogy „*Rabja vagyok annak, kit vádolgok, / s oly furcsa így: fogolyként felperesnek.*” Vagy azt, hogy „*Foszló csepűből megsodort zsinog – göbös, kemény csomóvá hurkolóztam, / s szolgálók hitem eszményeinek / tetőtől-talpig szürke rab-darócban.*” Az újabb versek közül az 1956 (*Töredék*) visszhangzik erre. Mintha korabeli dokumentumfilmek elfakult, összekarcolt és hiányos képsora, töredékekből összemontírozott filmmozaikja peregne a verssorokban. Úgy, ahogy az emlékezet szelektál a sok évtizedes emlékekben. A vers záradéka egy el nem felejthető záracsattanást idéz fel, majd az igemód régiességével utal ama napok történelmi pátoszára: „*Szél rohamoz, / kimetszett közepű lobogót szaggat. / Ifjak valánk. Fiatal voltam.*”

Fejlődése úgy maradt szerves, hogy közben erős módosuláson is keresztülment. A nyugat-európai formát a magyar nyelv szellemének jobban megfeleltetett ütemhangsúlyos versidomra, illetve a tagoló ritmus elvéhez közelítő szabad formákra cserélte. Nagyobb teret adott a gondolatrítmusnak, a merészebb képzetársításnak és a tágabb jelentéstartományokat egyberántó metaforának. Mélyebben merít a népdalból, -balladából, a ráolvasó, regőlő énekekből. Módszeresen tanulmányozta a rokon népek folklórját; műfordítóként is elmerült benne és az általában elhanyagolt közép-ázsiai népek népköltészetében, törökben, kazahban, kirgizben. Ha korai verseiben inkább a tárgyyszerű *látatás* biztonságával győzött meg, akkor az újabbakban a gondolatot érzékeltető *látomás* került előtérbe. Íme egy részlet a cím nélküli, Nagy Lászlótól vett mottóval ellátott újabb verséből:

*Hadak jöttek, hadak mentek, lám,
Eltűntek a hadak, kincstári
Kifakult gönceiket a lengyelpiacon
Kótyavetyéli a pórnép, hadak
Jöttek, hadak mentek, vér, füst,
Idegen szó szivárog elő az
Emlékezet réseiből, kormos*

*kerozinbűz, elhaló, szürke
ágyúdörej, hát ennyi, csak ennyi
a történelem, negyven, száz,
százötven év után negyvenszáz
ultimó, ki nyerte vajon a
partit? negyven, száz, százötven
év csak ennyi, mert Teelőtted,
Uram, ezer esztendő is, repedt
pohárban feketül immáron
felismerhetetlenné az idő
üledéke, nem tanulunk, ebből
sem tanulunk, még hogy jósolni
belőle! (...)*

Lázás beszéd ez; a sorvégeken nem torpan meg a mondat, hanem elszakít egymástól jelzöt és jelzett szót, névelőt és névszót, birtokost és birtokot. A szabad ritmust több helyen szaporán lüktető anapesztusok gyorsítják föl. A súlyos történelmi tragikum groteszk hatású, kisszerűsége vagy közepszerűsége utaló szavakkal, megállapításokkal keveredik. Nagy veszélyek elhárultával sem tisztult ki az ég, a lélek nem került ki gyógyultan a túlétekből. A költői lelkiismeret háborgása nem csitult el, a nagy hatalmak kártyacsatája bármilyen ultimót hozott, félő, hogy a nemzet ismét a vesztes oldalon találja magát – jósolni legalábbis nem lehet. A vers háttéréből mintha Petőfi legnagyobb politikai költeménye, az *Egy gondolat bánt engemet* ágyúdöreje visszhangozna messziről. Nemcsak a heves szívverésű versritmus, hanem a harc tétje, a *világszabadság* gondolata révén is. A „világ” háborúinak mindent „szabad” a nemzettel szemben. Groteszk módon valósult meg a másfél évszázados és még sokkal régiebb álom: „...és hadak jönnek és mennek és / itt a szabadság, minden szabad: / szabad a szolga, szabad a gazda, / szabad a vásár...” Buda Ferenc legfőbb kortársi mesteréhez, a „Szív Vitéz”-hez, Nagy Lászlóhoz fohászkodik odaát: „van-e, lesz-e, marad-e mentség / iszonyú vétkeinkre?” a lelkiismeret szava ez, s habár a választ nem tudja maga sem, a kérdést jól teszi föl mindnyájunk helyett. Mentség nincs, de van, ki ezt elődje árnyékába kapaszkodva tudatosítja.

A groteszkbe hajlított tragikum mellett változatlan érvénnyel van jelen Buda Ferenc költészetében a dal. A *Zöld ág* – az újabb versek közt a legszebbekhez tartozó – a mulandóság érzését búvölí elviselhetőbbé azzal, hogy kidalolja az ifjúság elmúlását. A változó szótagszámú sorok nem egy előre megválasztott poétikai modellhez idomulnak, hanem a lélek önmozgását, a kedély hullámzását követik.

Ósi sámándob pergése hallatszik az *Ég s föld között* soraiban. A magyarok eleinek és az Urál vidékén rekedt maradékainak varázslata itt a csernobili katasztrófa rémével viaskodik. A rontást űző, mesejelképeket idéző varázsszavak közé a huszadik század modern kifejezései keverednek. Mintha Tarkovszkij Sztalkere vezetne végig minket azon a „Roszpusztán” vagy „Badland”-en, ahol „riadt borsószem táncol a dobon”, és „pörög immár a világfa árnya” – kockán forog immár Európa s az egész emberiség jövője.

Verseinek legfőbb tárgyi, érzelmi és erkölcsi fedezete az alföldi tanyavilág, a „*Homok-haza*”, ahogy ő nevezi ezt a vidéket. Ezt érzékelttem már a *Holt számban búzaszál* két évtizeddel korábbi verseiben. Az *Árvaföld* című kötetben a *Himnusz haza* jelzi, hogy ettől az otthonosságától nem tud elszakadni. Ha rokonságát nézem, Petőfi minden szépségre fogékony tájversei hozzá képest idealizált képet adnak a rónaságról. A kietlenségben meglelt szépség, a történelmi veszteségek ismeretében sem lehúzó, hanem fölemelő múlt inkább Tormai József *Síkság* című, nagy lélegzetvétellű versével rokonítja. Nem tudom, a költői pátoszról jelen pillanatban milyen *hosszot* vagy *besszet* jeleznek az esztétika bankárai és bukmékerei. Én az utóbbi évek legnagyobb lélek megnyilvánulásai közé tartozónak érzem e sorokat.

*Múlt hantja jövő torlasza
Szikföld-haza Homok-haza*

*Gyertyám leég előbb-utóbb
fiad vagyok? földönfutód?*

*Rád-rádlelek elvesztelek
Arcomba fúj makacs szeled*

*kérdőre von nekem szegül
megvallat könyörtelenül*

*s én csak hebegek dadogok
dülőiden elindulok*

*lesvén ahogy göröngyeid
fölisszák Isten könnyeit*

Juhász Péter

Boszija

Nikolaj Kolevet Bulgáriában mindenki ragadványnevén emlegeti: Boszija (mezítlábas). Ő is így jegyzi írásait. Névjegye is egy lányom alakú kis cserépdarabocsk. Az 1993-ban második kiadásban 3000 példányban megjelent *Nocturne* című verseskötetének borítóját is két lányom díszíti.

„Gyermekkoromban allergiás voltam az akkoriban divatba jött műszálas dolgokra, azért nem hordok még télen sem zoknit” – meséli. Szerintem a kutya máshol van elásva. Ebben sem akar másokhoz hasonlítani. Vérében van a költők legnagyobb erénye – mer különbözni.

Nem tartozik a borsón is szépet álmodók körébe. A diktatúra idején egzisztenciáját és személyes szabadságát is kockára téve, a gondolat eszközeivel harcolt a rendszerváltozásért. Amikor költőtársainak a manduláját is az ánuszon keresztül vették ki, mert a szájukat nem merték kinyitni, Boszija az országgyűlési választásokon – alkotmányos jogaira hivatkozva – képviselőnek jelölte magát. Teleragasztotta plakátjaival szülővárosát, Sztara Zagorát. Plakátjait persze rögtön leszedték, őt meg lecsukták.

Odabenn éhségstrájkjal tiltakozott jogfosztása ellen. Harminc kilót fogyott. Meghalni azonban nem engedték. Mesterségesen táplálták. Jól tudták, ahogy egyik versében írja: „ha nincs halál, nincs feltámadás.” Ezután gyakori vendége volt a börtönöknek. Valamennyi versét börtönben, éhségstrájkos, acetonos magányában írta. A börtön lidércnyomásos atmoszférájában egy hiper érzékeny fiatalember belső rezdüléseit vetette papírra. Első számú műsája az éjszaka. Ez az éjszaka az emberi lélek éjszakája is. Az élve eltemetett ember minden kínja elsősorban lelki kín (*Három négyzetméter*). Ezért lett a kötet alcíme: *Éjszakai dalok*. 1990-ben szabadságát visszanyerve hűtlen lett a költészethez. Úgy látszik, számára a költészet csak pótszer volt, a szabadság pótlására, helyettesítésére szolgált. Organikusan kapcsolódik költészetéhez publicisztikája, amely talán még jobban megvilágítja írói-emberi magatartását. Hol fanyar humorral, hol maró iróniával átitatott erős képekkel harcol napjaink visszatetsző jelenségei ellen. Pergőn, szellemesen ríposztzik az őt ért támadásokra. A sok humor és ironia mögött is mindig ott érezni a közügyek jobbításának szándékát.

Publicisztikájában is költő maradt. Hasonlatai meghökkentően vakmerőek. A felemás rendszervedlés után füttyentenie sem kellett volna, hogy irányító szerepet kapjon. Ő azonban nem fogadta el a felkínált kultuszminiszteri bársonyszéket sem, inkább megírta a kommunisták által létrehozott „ellenzékről”, a Demokratikus Erők Szövetségéről, „A szarnak a tükörképe is szar”. A BKP legutóbbi névcseréjére egy kis anekdotával reagált: „A fertályunkban egy tökkelütött kelekótya mindenkit megállít és boldogan újságolja: Már nem Buzi Iván vagyunk ám, hanem Homoszexuális Iván.”

Publicisztikájában is a bolgár irodalom fenegyereke. Élvezi, hogy többet mer, mint mások. Nemrég a bolgár történelem mítoszait szedte ízekre, bebizonyítva, hogy gátolják a

készerű, de hasznos nemzeti önismeret kialakulását. Legutóbb a honvédelmi miniszterről írta meg, hogy több állam ügynöke.

„Tán csak nem akar visszatérni a költészethez?” – volt az első gondolatom a könyv olvasása közben.

Az életben is önpusztítóan vakmerő. A bolgár utakon is 200-zal száguld. Estéknként pedig egy liter pálinkánál alább nem adja, holott már az a veszély fenyegeti, hogy kiveszik a fél tüdejét, hogy legyen helye a májának.

Egyébként derűs kedélyű, ha kicsit szilaj és önféjű is. Váratlanul makacs, sőt néha nyers is tud lenni. Véleményéhez ilyenkor még az ésszerűség rovására is ragaszkodik. Nyakas, örök ellenzéki. Ha egyedül alakítana pártot, akkor is ellenzékben maradna.

Kétéves kislánya egyetlen szavára ellágyul. Ebből sejteni, hogy keménysége csupán lágy szíve védelmére szolgál, mint a teknős páncélja. Négy gyermeke van, most várja az ötödiket.

Már diákfejjel felismerte, hogy a gyerekek nagyon anyásak, ezért úgy intézte, hogy mindegyik gyereknek saját, külön bejáratú anyja legyen.

Jövőre ünnepli fennállásának félévszázadát, de máris fogalommá vált: az ellenzékiesség fogalmává. Szülővárosában járt középiskolába, majd orosz nyelv és irodalom szakos hallgató volt a szófiai Szent Kelemen Egyetemen. A bolgár kultúra bizonyára többet nyert volna vele, ha a zeneakadémián tanul. Egy Borisz Hrisztov veszett el benne. Dehogyan veszett el! Pompás az orgánuma. Így, csiszolatlanul is csodálatosan mély, zengő basszbaritonja van. Ahányszor csak hallom kigombolt jókedvvel dalolni: „Szívet szívre cserélek, szívet pénzért nem adok”, mindig beleborzongok a gyönyörűségbe.

Boldog vagyok, hogy barátomnak vallhatom ezt a társadalmi konvenciókra semmit sem adó, meleg kedélyű, vidám szívű, javíthatatlan bohémet. Ha kalandokra vágyom, vele vágok neki a hegyeknek. Hol bárányt, hol kecskegidát sütünk betyármódra, földbe vajt kemencék fehéren izzó kövei közt, hol meg hálót vetünk a hegyi tavak tintakék vizébe. A zsákmány bármekkora is, mire hazaérünk, e könnyelmű bohém mind szétosztja.

A sors iróniája, vagy talán inkább jóvátétele, hogy 1990-ben Todor Zsivkov börtönéből szabadulva Zsivkov unokája luxusvillájában házi őrizetben sínylődve pont neki, az Amnesty International nevű emberi jogi szervezet titkárnak panaszkodott emberi jogainak csorbításáról.

Nikolaj Kolev, Boszija

Három négyzetméter

Mi is ez a három négyzetméter?

*A földművesnek
egy hagymaágyás.
A gyermekeknek –
iszonyú ketrec.
Az aggastyánnak
végső nyugovóhely.*

S nekem?

*összekarmolászott kóter,
pajzán és
szomorú rímek
szóüzérei,
vágyakozások,
sorsok,
sikoltás.*

Egy príccs

*tönkökből ácsolva,
egy elnyűtt, ócska
matrac,
ami sohasem találkozott
a szerelmi önkívület
líhegésével.*

1989. márc. 17. Sztara Zagora, Gyűjtőfogház

A haza

1.

*A prédának nincs becse,
ha csak úgy odahull,
mint a fillér
a koldus kajla kalapjába.
Akkor se,
ha ez a préda
saját
Hazánk.*

2.

*Nehezen válik az ember
e párás föld gazdájává.
Nem egy-két év –
nemzedékek sora követi egymást,
míg váratlanul felismered:
valójában
ki is a Gazda.*

3.

*Ó, hazám!
nyújts nekem gyógyírt
az emberi örültség ellen!
Mondd,
miként nyerhetném el?
S mondd:
hogyan nyerhetem el
a te szülői könnyeidet,
miket a sírom fölött hullatsz?*

(1989. aug. 9. Szófiai Központi Börtön)

Mankó

Iglika lányomnak

Néha hitem is
cserbenhagy.
Olyankor egy hangot hallok:
– Ne állj meg!
Sántikálj csak tovább!
Támaszkodj a vékony
remény-mankóra!
A szerelem csalóka,
kancsít az elválás.
A sarokban unalom pókjá sző hálót.
Ritmust váltok hát
és jól megszorítom
az öreg remény-mankót.
A járás tévelyeg,
elvéted az utat.
Gyűlölettel telik el
a lélek,
fájdalmak és könnyek között
szelek át
teret és időt
a sánta lábú reményen.

(1989. aug. 28. Szófiai Központi Börtön)

Új megfeszítés

(részlet)

„Amikor a rab visszautasítja az ételt és ezzel veszélyezteti
életét és egészségét, az orvos utasítása szerint meg kell
tenni a szükséges intézkedéseket.”
Büntető Törvénykönyv, 86.§

Csipp, csepp, csöpp – csepereg lassan a glikóza.
Közömbösen és egyhangúan,
amitől a falra lehet mászni.
A diagnózis: keresztrefeszítés,
terápia – halál nélkül nincs föltámadás!

Fekszik meztelenül a krisztusi test,
örök véznaságra kárhoztatva,
elgyötörten,
összetörve,
gírhesen,
elfásultan.
Halál nélkül nincs föltámadás!

Föléhajolnak a felcserek,
dörzsölik kezüket elégedetten,
sátáni mosollyal tapintják ki
a gyenge pulzust
a szögverte kézen.
Pilátus
írásztala mögött
a varázsszavakat mormolja:
Halál nélkül nincs föltámadás se! –
iszonyatos lassúsággal
csepeg az infúzió, csipp-csöpp,
és elnyújtja az agóniát

(1989. aug. Szófiai Központi Börtön)

Jámborul

*Jámborul emeljük kezünk és egyhangúlag szavazunk.
Életfogytiglan választjuk meg püspökünket.
Titokban dűnnyögünk, nyíltan éhezünk-szomjazunk,
nitrátok tömik meg bendőnket és lelkünket.*

*Utódokat nemzünk, felneveljük az unokákat,
valami ősi félelemhez vagyunk mi könyörtelenül hívek.
És sírunk, mikor kis kezecskéikkel gyomrunkba vágnak,
s mint kérdéseikkel, porrá zúznak bennünket.*

*És újból jámborul emeljük kezünk s hányjuk magányosan a keresztet,
s átkozzuk rossz esélyeinket, sötétedő sorsunkat.
Csak akkor döbbenünk rá, hogy kezünk vállunkba dermedt,
és nem élünk, így is születünk – élőhalottnak.*

(1989. febr. Sztara Zagora, Előzetes)

Pozitura

*Homlokomat
fekete festékkel
kereszt alakban megjelölöm,
hogy ellenségem
jól
célba vehesse.
Nem dicsekszem azzal,
hogy nem félek.
Tudom,
a gyilkos
úgysem értene meg.
Pontosan
céloz
a kereszt közepébe,
s hidegvérűen
húzza meg a ravaszt.
Tátong a lyuk majd
a szétlőtt homlokon,
a szentséges bibliai jel
legközepén.
A kiomló masszából
gondolatot és vért
markol föl akkor a gyilkos,
agyvelőt és sikolyt.
S én lerajzolom az életet –
az iszonyatos képet,
s megírom
leggyengédebb verssoromat.*

(1989. ápr. 12. Läger)

Notturmo

*Szömyű volt az az
estéli asztal.
Mellette állt Jézus
és Mohamed.
Elgyengülten
nyújtottak
kezet egymásnak.
S könnyeik
a padlózatra hulltak.
Hangjuk némasága
felüvöltött.
Birkanyáj tért haza*

*a homályban.
Egy klarinét
rekviemszerűen felzokogott.
Az előjáróságon pedig
ezen az estén dáridó volt,
az udvaron
ácsok serénykedtek.
Figyelmesen tanulmányozták
a különös, balsejtelmű plánomot,
melynek tetején ez állt:
„Egyenkereszt
minden
alkalomra”
„Iker-keresztfa”*

*És hajnalban
a szürkületben megfeszítették őket.*

(1990. jan. 7. Szófia)

Miniatúra

*Mi is a furulya?
Egy lyukas fadarab,
mit szű rágott ki
öntudatlanul,
és csókolásra
síró hangokat hallat.*

Kiss Benedek fordításai

Kiss Ottó

Születésnap a magasban

– a hosszabb változat –

Zengő Tihamér a falu egyetlen vendéglőjének sarokasztalánál ült. Szerette ezt a helyet. Talán az asztalterítő miatt, amely ugyanolyan volt, mint az otthoni, talán a csend miatt, amely szintén ugyanolyan volt, mint az otthoni.

Különség csak az asztallap és a padló közötti távolságban van, gondolta Zengő körülbelül egy hónapja, amikor először ült le a sarokasztalhoz, amikor először sikerült térdét, valamint alsó lábszárát kényelmesen elhelyeznie. Igen, itt öt-hat centiméterrel nagyobb volt az asztal alatti tér, mint saját konyhájában. És Zengő Tihamér úgy érezte, ezt az öt-hat centimétert szereti a legjobban.

Apja, kit másfél hónapja temetett el, nyolc centiméterrel alacsonyabb volt Zengő Tihamérnál, de így is egy arasszal a két méter felett. Idősebb Zengő Tihamér szerencsés ember volt, gondolta most ifjabb Zengő, hisz általában otthon borozgatott, lábát az asztal alá téve, s mint jó módú úriember, lazán megtámasztva hátát a széktámlán.

Anyját négyévesen veszítette el, arcára csak a régi fényképekről emlékezett, amelyeket apja mutatott neki szentestéken, és olykor vasárnaponként. A képeken a szülőket együtt láthatta a Balaton-parti üdülőben, ahová kétszer is eljutottak, s a debreceni nagytemplom előtti téren, ahol anyja idősebb Zengő hóna alá bújik a szemerkélő eső elől. Szentestéken, és olykor vasárnaponként. Zengő hosszú történeteket hallott a képek születéséről, a nyári élményekről, az utazások örömeiről. Az évek során a történetek mindig újabb részletekkel egészültek ki, s egyre szebbek és szebbek lettek.

A pincér most megállt Zengő asztalánál, és azt kérdezte:

– Bort?

– Egy üveg vöröset – mondta erre Zengő Tihamér.

Azután, míg a mélynövésű pincér nyakig eltűnt a pult mögött, Zengő körbejárta tekintetét a vendéglőn, amely üres volt, mint általában.

Arca hirtelen derült fel, amikor megpillantotta a falon lógó naptárat. December elsejét mutatott. A nap Zengő Tihamér születésének napja volt. Zengő nem titkolta felfedezésének örömét, rámosolygott a naptárra, még a mélynövésűre is, amikor az elhelyezte a poharat és a vörösbort az asztalon.

– Születésnapom van ma – közölte Zengő.

A pincér töltött a borból.

– Boldog születésnapot – mondta, de olyan hangsúllyal, hogy Zengő Tihamér úgy érezte, nem hisznek neki.

Miután a mélynövésű távozott, Zengő finoman az asztallaphoz ütötte a borospohár alját, idősebb Zengő Tihamérra, mondta halkán, a pohár tartalmát az utolsó cseppig kiitta, és újratöltött.

Arra a közel húsz esztendővel ezelőtti születésnapra gondolt, amikor apjával együtt ünnepeltek. Zengő abban az évben kapta az ágyat, amelyen még most is alszik éjszakánként, abban az évben nőtt meg anyyira, hogy lába fél métert is lefogott a kiságyról.

Idősebb Zengő a december elseji ünnepre gyümölcsörtát készíttetett a szomszédjukkal, Nemcov néivel. Az özvegyasszonnyal a kis Zengő sok időt töltött el, nagyra becsülte, mert rendes és okos asszony volt.

Idősebb Zengő is okos volt, gondolta most Zengő Tihamér a sarokasztalánál, de ki tudja, forgatta meg a poharat ujjai között, melyikük volt az okosabb.

Mindkettőjük tervek szerint élt, igaz, idősebb Zengő Tihamérnak nagyobb, Nemcov néinek pedig kisebb tervei voltak.

Ám az is igaz, gondolta még Zengő, hogy Nemcov néni nemcsak kieszelte, általában meg is valósította terveit.

Például a szilvasát.

„Szórunk a kamra elé egy kis búzát meg kukoricát, erre a tyúkok egycsomóba szaladnak, és míg csipegetik a szemeket, megrázzuk a szilvafát.”

Ifjabb Zengő azt a késő délutánt idézte fel magában, amikor Nemcov néninél maradt, mert az apja túlórázott a vasasoknál.

Nemcov néni ezt jól kitalálta, bólintott most Zengő Tihamér elismerően a sarokasztalánál.

„Ha nem szór búzát a tyúkoknak, megkóstolják a szilvát, birizgálják a csőrükkel, pedig nem is szeretik.

És már akkor hogy rohantak, amikor Nemcov néni a kamra felé indult!

Pedig akkor még nem is szórta!”

A tyúkoknak bizony csak ennyi eszük van, gondolta Zengő Tihamér a sarokasztalánál, és megint elmerült az emlékekben.

– Látnád őket, amikor jön a repülő – mondta másnap Zengő apja, azután, hogy a kis Tihamér elmesélte neki a történetet. – Jön a repülő, ez a sárga műtrágyaszóró, a tyúkok meg félrefordítják a fejüket, mert oldalt van a szemük, nem normálisak. Pislognak, csak pislognak, de hiába, mert sose tudják megfejteni, mi bűg az égen.

Hát igen, a tyúkoknak tényleg csak ennyi eszük van, bólintott megvetően Zengő Tihamér, és újratöltötte a poharat.

Néhány napra rá meg, mert akkor is túlóra volt az új ágy miatt a vasasoknál, vacsorára is Nemcov néninél maradt. Kását csináltak, de Nemcov néni nem elégedett meg a kásakészítéssel, kihasználta az időt, hogy közben tanítsa a kis Zengőt.

„Most elővesszük a fakanalat a fiókból, és öntünk a darából a vízbe. Pont olyan lett, nézzed, kisfiam, mint egy piramis, csak ebben nincsen fáraó.”

– Bizony a fáraók nagyon régen éltek és hatalmas barna palotákban laktak – sóhajtott Nemcov néni. – A szolgálk meg kicsi kerek bungalókban, pont, mint az albánok.

„A férfi szolgálk fúrtak, faragtak, mákot vetettek, az asszonyok meg szóttek, fontak, és búzát szórtak a tyúkoknak.

Néha összekaptak ezek az asszonyok, aztán kibékültek és nekiláttak krumplit hámozni, a férfiak közben tárogatót fújtak, klarinétot, hegedűt, mikor mi volt kéznél. A gyerekek meg csak citeráztak egész nap.

Hát így éltek a fáraók réges-régen.”

Nemcov néni bólintott, aztán két tányérba elosztotta a kását, és elővette a kenyeret.

– Te is megkóstolhatod, finom, friss buci! – mondta. – Rakunk egy keresztet a hátára, mint Jézus Krisztusnak, a durcását meg eltesszük, hogy ha betérne hozzánk valaki, legyen kenyér a háznál.

– Tudod – tanította tovább Nemcov néni a kis Zengő Tihamért –, amikor Jézus Krisztus a földön járt, bement az egyik házba, mert

már nagyon éhes volt, meg hát fáradt is, kért egy darab kenyeret, de nem adtak neki, mert elfogyott. „Akkor tanácsolta ezt Jézus Krisztus. Tegyétek el a durcását a sifonérba, mondta, hogy soha ne maradjon kenyér nélkül a ház.”

Amikor Nemcov néni meghalt, ifjabb Zengő már tizenegy éves volt, de az apja nem engedte, hogy részt vegyen a temetésen.

– Ez felnőtt dolog – vágta rá azonnal, amikor Zengő Tihamér megkérdezte, miért nem mehetnek együtt.

– Most csak arra vigyázzál, hogy ki ne boruljon a szemét – tette hozzá aztán idősebb Zengő Tihamér, mert a kis Zengő, amikor rákérdezett a temetésre, éppen a teli szemetes vödört vitte keresztül az udvaron.

Később, amikor Tihamér már az üres szemetes vödörrel visszafelé tartott, apja annyit még megjegyzett az ügyről, hogy ő úgy látja, és bizonyára jól látja, hogy végső soron a kukatető hasonlóképpen van megszerkesztve, mint az égbolt, hogy a szemét legyen lent, a többi meg legyen felette.

Vagy a többi legyen felette, a szemét pedig legyen lent?

Erre a mondatra Zengő nem emlékezett pontosan.

De most nem is ezt akarta felidézni, hanem azt a közel húsz évvel ezelőtti december elsejei ünnepet, amikor apja gyümölcstortát készíttetett Nemcov nénival.

Idősebb Zengő Tihamér aznap veresbort bontott, a kis Zengőnek literes narancslevet, s kettesben ünnepeltek. Egy alkalmas pillanatban idősebb Zengő töltött a narancsléből, aztán felállt, és úgy tett, mintha vécére indulna.

Végül mégis a kamrába nyitott be, hogy kihozza a meglepetést.

Amikor a kis Zengő meglátta a gyümölcstortát, rettenetesen megörült.

Apja mosolyogva ült le, lábát az asztal alá helyezte, hátát pedig lazán megtámasztotta a széktámlán.

– Na, fiam, boldog születésnapot! – mondta.

Micsoda ünnep volt! A fiók mélyéről előkerültek a régi fényképek, a szülők együtt voltak láthatók a Balaton-parti üdülőben, hová kétszer is eljutottak, újra eső esett a debreceni nagytemplom előtti téren, és az égi áldás elől Tihamér anyja ismét idősebb Zengő hóna alá bújt.

Zengő Tihamér most úgy érezte, a mélynövésű neheztel rá, amiért olyan nyugodtan és kényelmesen ül, lába az asztal alatt, háta lazán megtámasztva a széktámlán.

Kiitta a maradék bort, melynek narancsíze lett, és indult.

Elmenőben biccentett a pincérnek, aki kidugta kezét a pult mögül, úgy köszönt vissza.

Méltóságteljesen lépett ki a vendéglőből. A bor megtette hatását, elégedett volt most az életével. Kényelmes léptekkel haladt hazafelé. A főutcán elhajolt egy utcára nyíló ablakszárny elől. Ilyenkor szellőztetni, mondta az orra alá, de nem volt dühös, még el is mosolyodott.

Azután eszébe jutott, hogy nemsokára itt a karácsony, és vele a szenteste, amikor megszületik majd a Megváltó, és amikor a vendéglő majd zárva tart.

Ekkor döntött.

Karácsonytól minden másképp lesz. Azután mindennap félretesz majd egy darab kenyeret, hogy ha betérne hozzá a Jézus Krisztus, legyen mivel megkínálnia.

Füzi László

Németh László levelei Hartmann Jánoshoz

A majdani alapos sajtó- és irodalomtörténeti munkák nyilvánvalóan részletesen foglalkoznak azzal a szereppel, amellyel a különböző folyóiratok „beleszóltak” Németh László pályájának alakulásába. De talán nem is helyes a „beleszóltak” kifejezés használata, hiszen Németh, ezt a most közlésre kerülő levelek is bizonyítják, öntörvényű író volt, s a különböző folyóiratoknál is a maga törekvéseihez kereste a teret, egészen addig, amíg el nem jutott egyedül írott folyóirata, a *Tanu* megteremtésének gondolatáig.

A *Napkelettel* Németh azt követően került kapcsolatba, hogy előtte is nyilvánvalóvá vált, a *Nyugatban*, az 1925-ös díjnyertes novella és hozzákapcsolódóan a szerencsésnek mondható pályakezdet ellenére sem kaphat teret törekvései érvényesítésére. Ezt követően rendszeresen publikált a *Protestáns Szemlében* és a *Napkeletben* is, ám az említett folyóiratokkal való kapcsolata sem volt felhőtlen, ez minden nemzedéki, világlátásbeli, ideológiai különbözőség mellett abból is következett, hogy Németh egyre inkább teljes írói világa érvényesítésére törekedett. A konfliktusok az alább következő levelekből is nyilvánvalókká válnak, ennek ellenére le kell szögezni, hogy ez a konzervatív folyóirat valóban fontos szerepet töltött be Németh pályáján, hiszen a „készülődés” időszakában biztosított számára teret, itt jelent meg a „valódi” pályakezdetét jelentő *Emberi színjáték* című regénye, s aztán őrződött is jó ideig a folyóirat oldalain, s többek között itt indíthatta el *Kritikai Napló* című tanulmány-sorozatát.

A *Napkelettől* 1927 őszén Hartmann János, ahogy Németh mondta, a lap „kuliszerkesztője” kereste meg Némethet, azzal, hogy az Ady Endre és Hatvany Lajos levelezéséről írjon kritikát, az írás elkészült, ám azt nem közölték, „filoszemita” jellege miatt. Ezt követően Tormay Cécile, a lap főszerkesztője kérte, hogy találkozzanak, ez a találkozó hosszabb időre megalapozta Némethnek a *Napkelettel* való kapcsolatát, miközben Némethben már a saját, egyedül írott lap irányába mutató indulatok munkáltak.

Az alábbiakban Németh László Hartmann Jánoshoz írott leveleit közöljük, valamennyi Némethnek a *Napkeletnél* végzett munkájával kapcsolatos. Hartmann János 1875-ben született, 1943-ban halt meg, 1918-tól Budapesten tanított, irodalomtörténeti munkái jelentek meg, tulajdonképpen Németh László édesapjának a generációját képviselte. A fiatal Németh Lászlótól nyilvánvalóan világok választhaták el, ezért személyes utalásokkal alig találkozunk a levelekben, igaz, Németh ekkor már valóban a maga útját járta, ebből következően gondolatainak érvényesítése kötötte le.

A leveleket Kőhegyi Mihály találta László Gyula régészprofesszor kéziratgyűjteményében, arról, hogy miképpen kerültek a gyűjteménybe, nincsen tudomásunk. Érdekességként jegyzem meg, hogy az itt ötödikként közölt levél szerepel a *Németh László élete levelekben 1914 – 1948* (Budapest, 1993, szerkesztette, sajtó alá rendezte Németh Ágnes, a jegyzeteket írta Grezsa Ferenc), a kötetben lelőhelyként a Magyar Tudományos Akadémiát jelölik meg. Kőhegyi Mihállyal a munkakapcsolatunk, majd a barátságunk a nyolcvanas évek közepén kezdődött, amikor Kőhegyi Mihály kezdeményezte a közgyűjteményekben lévő Németh László-levelek összegyűjtését és közzétételét. Ennek a munkának a keretében mintegy száz Németh László-levelet, közöttük az Áprily Lajoshoz, Basch Lóránthoz, Földessy Gyulához, Veres Péterhez írottakat tettük közzé, erre utalva írta az említett kötet bevezetőjében Németh Ágnes: „többen hiányolták a barátok leveleit, például a Veres Péterhez írott leveleket közreadó Füzi László és Kőhegyi Mihály. Az ő hatásukra döntöttem el, hogy megpróbálom összegyűjteni édesapám teljes levelezését”. Az első, 1993-ban megjelent levelezés-kötetet újabb három vaskos kötet követte 2000-ben, ebben a munkában Domokos Mátyás volt Németh Ágnes segítője. Ezeknek a köteteknek a megjelenését követően viszont Kőhegyi Mihály érezte úgy, hogy még mindig nem érte el a lehetséges teljességet a gyűjtemény, ezért újra foglalkozni kezdett a még fel nem tárt Németh-levelek összegyűjtésével. Elsőként László Gyula professzor gyűjteményét nézte át, ennek eredményeként közölhettünk a *Forrás* 2001. áprilisi számában egy-egy Kosztolányi Dezsőhöz és Sárközi Györgynéhez írott Németh-levelet. 2001. májusának végén Bajáról jöve Kőhegyi Mihály a most közlésre kerülő Hartmann Jánoshoz írott levelek fénymásolatát adta át nekem azzal a megjegyzéssel, hogy a jövő év áprilisában kellene őket közölni, az újabb évfordulón, hiszen akkor is emlékezni kell majd Németh Lászlóra. Kőhegyi Mihály 2001. június 18-án meghalt, a búcsúztatását követő napon ültem le a gép mellé, hogy előkészítsem közlésre, s most rá emlékezve adom közre az általa átadott leveleket.

1.

Igen tisztelt Uram!

Sajnos, a rendelésem nagyon megnehezíti, hogy délutáni összejövetelükön részt vehessek. Tegnap is az utolsó pillanatban itthon ragadtam. De talán még így sem késtem el a Móricz-kritikával, amely a könyvhöz illőn elég jelentéktelen lett. Nagyon sokra tartom Móriczot, tavaly Zsinkát kellemetlenségeknél is tettem ki a róla írt tanulmányommal, de erről a könyvről nem írhattam többet és mást, mint amit itt küldök. Olyan novellák ezek, amelyeket a szerkesztő harmadik telefonüzenetére ír meg az arivé, akitől már minden jó.

Egyben elküldöm a heverő papírjaim egyikét is. Ez nem cikk. A tavaszon írtam, amikor lapalapítási híreket hallottam s gondoltam, segítek a fiataloknak a magam revű-utópiájával, hátha találnak benne valamit, amit használhatnak. Most hogy hallom, hogy a Napkelet milyen nagy átalakulás előtt áll s hogy 60 ívről 130 ívre szökik az évi terjedelme, szerkesztő úrhoz küldöm el ezt a fiókomban lappangó papírost, így, piszkoztatban, hisz természetes, hogy csak olvasásra szántam. Nem mintha a szerkesztés felől akamám kioktatni, de talán van benne olyan ötlet, amit a Napkelet fölhasználhat s ezzel legalább közvetve hozzájárulhatok a magyar irodalmi élet egyetlen komoly szervének: a folyóiratnak a föllendítéséhez.

Pirandello tanulmányomat okt. 20-ra ígérhetem. Néhány könyvet kell Olaszországból meghozatnom s a posta és a könyvkereskedők nagyon nehézkesek. A Napkeletnek szánt része Pirandello színpadáról fog szólni, mint ami európai viszonylatban egyedül érdekes. A cikk egy ívre terjed, az egész Pirandello tanulmány kettőre. A továbbiakra az a tervem, hogy mindazoknak az európai nemzeteknek, amelyeknek a nyelve számomra hozzáférhető, évente egy-egy írójáról írok, két-két hónapi időközben. Jövőre talán: André Gide, Blasco Ibanez, Galsworthy, Thomas Mann, Gorkij s ha addigra elsajátítom a norvégot, annyira, hogy olvashassak rajt: Knut Hamsun esne. A következő évben újra végigmehetnénk a skálán s néhány év alatt elég jelentékeny tőke gyűlne föl.

Természetes, ennyi munka mellett könyvkritikát csak keveset vállalhatok. Ha azonban a Napkeletnek csakugyan van számomra

e két hónaponta ajándékozott egy íven felül is helye: a legteljesebb diszkréció kérése mellett közölhetem a következőket. Én mint novella író hajóztam be az irodalomba, amikor 25-ben a Nyugat novellapályázatát megnyertem. Akkor elkövettem azt a bolondságot vagy bölcsességet, hogy Osvát Emőnek az én magyar erőket összefogó irodalmi álmaimat kitálaltam. A Nyugat erre B-listára tett s én minden hajlamom ellenére, a magyar irodalmi viszonyok fölötti elkeseredésemben lettem kritikussá. S ma ott tartok, hogy főként az vagyok, mert annak kell lennem. De író ösztönöm sem akarom parlagon hagyni s szükségét érzem, hogy mindazon műfajokban, amelyben eredményt értem el, tovább dolgozzam. A magam neve alatt azonban nem tehetem. Nem kompromittálhatom a kritikai munkásságom az íróival, viszont író-kedvemem sem bocsáthatom oly ösztönösen szabadjára, ha a kritikus nevét írom verseim, novelláim alá. Felelősség és felelőtlenség, objektív és szubjektív énem, úgy érzem, nem fének meg egy név alatt. Ezért az utóbbihoz egy új nevet csináltam s ez új név alatt egy másféle irodalmi pályát. Tervemről eddig csak Zsinka Ferenc tud, aki valamelyik számban, talán már az októberiben hozza is egyik novellámat, ha nem is a jelentékenyebbek közül valót. Amennyiben szerkesztő úr ebben a tervemben segédkezet nyújt, nem is mennék más laphoz, sőt megígémém, hogy minden írásomat e két folyóiratban helyezném el. Tudom, hogy az Ön válasza attól függ, milyenek ezek az írások. Október folyamán legépeltettem őket a feleségemmel s a Pirandello cikkel együtt átadom. De akár használhatja, akár nem, kérem tartsa titokban az itt közölteket. Igaz tisztelője:

Németh László

Kézzel írott, keltezetlen levél, feltehetően 1927 szeptemberének végén íródott, előzőleg, de már szeptemberben kérte Némethől Hartmann a bevezetőben említett *Ady-Hatvány*-írást, Móricz Zsigmond *Baleset* című kötetével foglalkozó írása pedig október 15-én jelent meg a *Napkelet*-ben. A levél bemutatkozó jellegű, Németh másokkal való kapcsolatának indulásakor is részletes, „bemutatkozó” levelet írt. Mindenképpen figyelemre méltó a „heverő papíron” lévő elképzelés a folyóiratokról. Azt jelzi ez, hogy Némethet valóban komolyan foglalkoztatta az „organizátorság”, nem beszélve arról, hogy a folyóiratok fontosságának tudatából nő majd ki a *Tanu* is. Ugyancsak ebben a levélben esik először szó Németh későbbi világirodalmi szemléjéről.

Zsinka: Zsinka Ferenc (1889 – 1933) irodalomtörténész, a *Protestáns Szemle* szerkesztője.

Németh 1926-os írása Móriczról: Móricz Zsigmond, *Protestáns Szemle*, 1926. 7. sz. 419-425.

A jelzett *Pirandello-tanulmány*: Pirandello színpada, *Napkelet*, 1927. nov. 15. 913-923.

A levélben jelzett másik név: Németh László a *Protestáns Szemlében* és a *Napkeletben* több elbeszélését a Lelkes László név alatt közölte.

2.

Kedves Barátom!

Bocsáss meg, hogy a megbeszélte délelőttön nem kerestelek fel s Luszinból sem írtam. Akkor az elutazásom körüli céció gátolt, azóta a betegség. Az uton már kilelt a hideg, Luszinban 4 napot feküdtem, a negyediken hazaindultam. 39 -os lázzal utaztam haza, azóta Felsőgödön feküdtem magas lázzal, néhány nap óta jobban vagyok s tegnap bejöttünk Budapestre; szombaton kezdem a robotot. Így sikerült az a pihenő, amelyet oly nehezen verekedtem ki az én nem ép gáláns sorsomtól.

Az Angyal föld cikket már nem tudtam visszasedni a Nyugattól, hallom, meg is jelent azóta. Valaki említette, hogy te neheztelsz érte, hogy a Nyugatnak is adtam cikket s ép ezért szerettem volna ennek a kritikámnak a megjelenését megakadályozni. Én ugyan ép a kritikának folyóirat fölötti szuverén helyét szerettem volna ezekkel az írásaimmal (amelyek körül az utóbbi Nyugatban megjelent regény erős érték-leszállítás) dokumentálni, de tekintve azt, hogy eddigi pályámon érdemleges támogatást csak töletek kaptam, név szerinti kötelességemnek éreztem a *Napkelet* érzékenységének a honorálását. Most már persze könnyen megígérhetem, hogy nem adok a Nyugatnak több cikket; de ezzel sem mondtam nagyot, mert azt hiszem, más lapnak sem. A betegség teljesen megtört, nemcsak egy egyszerű influenza volt, de egész évi, mindig a munkabírás határán mozgó robotom után az összeroppanás is. Elég nekem a regényt befejezni és nyomda alá javítani, a kritikát teljesen abba akarom hagyni. Sajnálom, mert itt tüzttem ki a legmagasabb célokat, erre áldoztam a legtöbb ifjú erőt; anyagilag is egész kis vagyont építettem bele tanulmányaimba. Hogy csak egyet mondjak: 2 és fél év alatt több mint harminc esszám jelent meg. Mondhatom, semmi igazi eredményt nem értem el; nincs értelme, hogy ezen a terepen tovább gyötörjem magam. Most a fenekére láttam saját erőlközeltemnek; nem olyan feneketlen, mint én hittem. Regényem után talán írhatok még egy két tisztultabb művet; azon túl ott van a (sajnos) gyarapodó család, elég azért verekednem.

A Babits-ügy iránt nem tudok többé érdeklődni. Érdeklődjön az a külön legény, aki a helyemre áll, mért mindig nekem fájjon a magyar irodalom feje. Ugysem hitte el senki, hogy igazán fáj. Talán ha a betegek önzésére szorítkozom én is és föladom az ifjuság adakozó gesztusát, az emberek több elnézéssel fognak gondolni rám s lekopik rólam az a szélhámós-bélyeg, amelyet maguk megnyugtatósára fiatal pályatársaim rámsütöttek.

Bocsáss meg, hogy a magam dolgaival untatlak; a „nem bírom” kétségbeesése fájdalmas lemondásokra kényszerített s az ember ilyenkor úgy birkózik a sorsával, mint gyerek a torokgyíkkal. Néhány hétig ne keress a *Napkelet* asztalánál; olyan keveset mozdulok ki, amilyen keveset lehet; a regény részleteket pontosan küldöm.

Üdvözöl igaz barátod

Budapesten 1929 ápr. 4.-én

Németh László

Kézzel írott levél

Utalás utazására: Németh László 1929 márciusában hat hetesre tervezett útra indult Abbáziába, de már betegen indult el, s négy nap után betegen érkezett vissza.

Az Angyalföld-cikk: Németh Kassák Lajos: *Angyalföld* című írása a *Nyugat* 1929. áprilisi számában jelent meg.

Utalás a regényére: A *Napkelet* 1929. január 1-i számától folytatásokban közölte Németh *Emberi színjáték* című regényét.

3.

Kedves Barátom!

Röstellem, hogy megint bajt és aggodalmat okoztam. Ránk azonban ujabban zuhog a csapás; most a feleségem volt életveszedelemben; egy hete beteg s ma végeztek műtétet rajta. Az írógépem is rossz, nehezen haladok vele, a kész részeket sem javítottam még ki. Pénteken azonban a fiú viszi a jun. 1.-i szám kéziratát; s hétfőn a 15.-i is ott lesz.

A gépelés engem rendkívül kifáraszt, utána feküdnöm kell, azért eltökéltem, hogy gépirónőt fogadok. Az én Jost gépemen azonban senkisésem tud dolgozni, azért kénytelen vagyok megfelelő modern gépet venni. Hegedűs említette, hogy ő olcsón tud géphez jutni; légy szíves, kérd meg őt, vegyen nekem egyet (max 300 P.), nem baj, ha használt is; teljesen rá bízom a vételt, utólagos panaszom nem lesz; de nem tudok mást megkérni rá. A vételárat vonja le a Napkeletnél lévő pénzem összegéből. Egyben kérem, hogy küldjön nekem még 300 P.-t. Nem akartam megbontani az összeget, de folyik tőlünk a pénz. Szerencsére az én nyári, tátrai nyaralásomat talán megtakaríthatom, mert egyelőre birom és jól érzem magam.

Elnézésedet kérve maradok igaz híved

Felsőgöd 1929. máj. 6.-án

Németh László

Kézzel írott levél

4.

Kedves Barátom!

Hallom, hogy sok baj volt a kéziratommal; amennyire képes vagyok rá, ezen túl iparkodom gondosabb lenni; félek azonban, hogy még mindig marad elég kijavítani való. A regényt ezentúl hozhatod akár a legbátrabb adagokban is, az utánpótlásról gondoskodom.

Feleségem megbeszélte veled részben tudtomon kívül „A magyar kritika feladatai” c. tanulmányom sorsát. Én persze örömmel adom ezt is, mint minden írásomat a Napkeletnek, csak attól félek, hogy túlterhellek titeket. Ha nehézséget okoz most hozni, bátran elhalaszthatod, én ráérek. Korrekturát erről és az új regényrészletről is kérek.

Szakáts László, a novella-pályázat egyik nyertese érdeklődött a Napkeletnél fekvő három novellájának (Rokalyuk stb) sorsa után. Légy szíves írd meg vagy üzend meg, hogy hozod-e valamelyiket; szeretnék válaszolni neki. Tudom, hogy sokan ellene voltak, de én figyelemre méltó tehetségnek tartom s kár volna elriasztani.

Nagyon örülnék, ha egyszer, feleséged önnagyságával együtt, kijönnétek, a világért sem beteget látogatni, inkább a szerkesztői hajsza után egy délutánt a szabadban pihenni.

A viszontlátásig üdvözöl barátod:

Felsőgöd 1929. május 15.

Németh László

Kézzel írott levél

Utalás A magyar kritika feladatai című írására: Az írás *A kritika feladatai* címmel a *Nyugat* 1929. december 1-i számában jelent meg.

5.

Kedves Barátom!

Bocsáss meg, hogy a kézirattal kissé megkéstem. Július elejéig Dunántúlott voltam s haza érkezésemkor a gépirónőmet betegen találtam. Akkor láttunk hozzá a gépelésnek, amikor te a kártyád föladtad. Nem gondoltam, hogy olyan sürgős, hiszen mult hónapban is csak 13.-án adtam át, különben fogadtam volna más valakit. Van egy „Dosztojevszkij és Tolsztoj” című tanulmányom, amelyet a Napkeletnek szántam, de nem adtam föl, mert a regény túl hosszú lesz s a következő vagy a szept. 15. számban ügyis van egy kiadósabb és aktuálisabb témám. Kosztolányi Dezső A Toll című folyóiratban nekiment a beteges Adv-kultusznak, de

véleményem szerint a legvadabb Ady-rajongóknál is jobban elvetette a sulykot. Az ő tanulmányával szeretnék foglalkozni s az „Ady-bessz” egészséges irányba terelni. Az essay kb 7–8 oldal lesz. Tormaynak már Tirolból írok a külföldi folyóiratok és világirodalmi kritika ügyében. Holnap utazom a Zell am See körüli Krimmlbe s körülbelül 3 hétig maradok. Lehet, hogy a regényrészletet nem gépelve, hanem írásban küldöm kb. 10.-re. Kellemes nyaralást, Önagysága kezeit csókolja, téged üdvözlő igaz híved

Felsőgöd. 1929 júl. 16.

Németh László

Kézzel írott levelezőlap

Írása Dosztojevszkijról és Tolsztojról: Két könyv Tolsztojról címmel éppen a levelezőlap írásának napján, 1929. július 16-án jelent meg Németh írása a Nyugatban, más Tolsztojjal és Dosztojevszkijjal együttesen foglalkozó írását nem ismerjük.

A Kosztolányi Dezső által kirobantott vitához való hozzászólása: Pamflet és kritika, Napkelet, 1929. szeptember 15. 388-390.

6.

Kedves Barátom!

Mult hét csütörtöke óta sokat járok ki Gödre (a feleségem ott fekszik betegen) s így vasámapi kártyádat is csak ma délben kaptam meg, amikor iskolából hazajöttem; ne vedd hát rossz néven, hogy nem látogattalak meg. Nem baj, hogy a kritika nem jelent meg, így talán én is átkorrigálhatom, mert bizony a mult héten nem volt rá időm, a regény-részletet át sem merem olvasni; félek, hogy egyes sajtóhibák fölött szemrehányást kell tennem a hanyagságomért magamnak. Örülök, hogy az érdekesebb könyvekkel engem akarsz tömni; én szívesen írok kritikát, mert ha hálátlan mesterség is, ez áll a legközelebb a szívemhez. A Sipos-kötettel egy időben jelent meg Nyírő Wesselényi-regénye, ennek bírálatát szívesen vállalnám. Külföldiek közül, ha még nem jelent meg róla bírálat nálatok, Stefan Zweig Grisa őrmesterét s a Farkas-hagyatékban lévő Hauptmann-regényt. Akár két kritika is kerül tőlem minden számra, hiszen november dereka körül el kell készülnöm az Emberi Színjátékkal s akkor (olvashatatlan szó) a tollam. Alig várom, hogy tanulmányokat írhassek. A multkor mulatságból, csak hogy az angolt gyakoroljam, nekiültem egy Shakespeare vígjátéknak s úgy belemelegedtem, hogy azóta öt drámáját olvastam el. Rosszul ismerem magam, ha január elsejére meg nem nyomorítlak benneteket egy Shakespeare tanulmánnyal.

A regényrészletet feleségem betegsége miatt csak holnap kezdjük gépelni s két részletben adom le megint (2.-án és 4.-én). Sajnálom, hogy gondot okozok vele, de magamnak is elég gond; a regényt sem nyomoríthatom meg, de a Napkeletet sem azzal, hogy áthuzom a jövő évre; így hát magamnak kell megnyomorodnom s neked is egy kicsit. Ez a folytatás megint hosszabb lesz (25 o. körül) de be akarom fejezni a második részt. A harmadik rész három rövid fejezete s az epilógus együttvéve sem lesz több 65. o. A Tamási-kritikát 6.-án adom nyomdába.

Nagyságos asszony kezeit csókolom, téged szeretettel köszönt

Budapest. 1929. okt. 14.-én

Németh László

Kézzel írott levél

Ebben az időszakban sem Sipos Domokosról, sem Nyírő Józsefről, sem Tamási Áronról nem jelent meg írása, s világirodalmi tematikájú írásai sem jelentek meg.

7.

Kedves Barátom!

Holnap adom le az utolsó folytatás első felét s csütörtökön az epilógust. A folytatáshoz csillag alatt a következő jegyzetet akarom csatolni:

„Az Emberi Színjáték utolsó felvonása ez. A mű egyelőre ott marad, ahol megjelent: a Napkelet évülő köteteiben várja, hogy kiássák: bölcsője lesz ideiglenes koporsója is. Egy pillanatot nem érdemel a mű, amely nem várhat éveket s illik is, hogy aki isteni dacosságra oktatott, a tetszhalált válassza s ne a kínálkozást.

Ki tudja, felénk szalad-e az idő vagy elszalad tőlünk? Megszerezhetik-e szegény ifjabb öccsei bátyjuknak a figyelmet, mely megjelenése idején elmaradt? Nincs kiadó és nincs magyar folyóirat a Napkeleten kívül, amely e regényt vállalta volna. Érdem lesz-e valaha, ami ma oktalanság? Ha igen; álljanak e sorok a Napkelet szerkesztője mellett, aki művemet erényeivel és hibáival a biztos gáncsokkal és bizonytalan kihívásokkal együtt a maga ügyévé tette.

A regényt Csordás Elemérnek, a nagylelkű orvos-adminisztrátornak ajánlom. Az ő támogatása indította el a Színjátékot s az ő barátsága segítette át megbicsakló erőm döccenőin. Ne maradjon el e nemes olvasó neve könyvem homlokáról.”

Ennyi az ajánlás! Kérlek, ha kifogásod van ellene, tudasd velem; hogy esetleg más formát beszélhessünk meg. Tekintve, hogy a regény nem jelenik meg, fontosnak tartom e kétféle érdem leszögezését.

Legkésőbb szombat reggelig küldöm a Móricz és Tamási-kritikámat s 18.-ig a Katona József tanulmányt. Ha Tosztoppidannak

és Werfelnek és Sinclair Lewisnek a Kiválasztottak című sorozatban megjelent regényeit megszerezheted nekem, arról is írok még elutazásom előtt.

Üdvözöl szeretettel

Németh László

Kézzel írott levél. Az *Emberi színjáték* utolsó részlete 1929. december 15-én jelent meg a *Napkeletben*, a levél minden bizonnyal december első napjaiban íródott. A levélben küldött jegyzet megjelent a lapban, *Napkelet*, 1929. december 15. 801.

dr. Csordás Elemér: A főváros tisztifőorvosa, támogatása tette lehetővé, hogy Németh László iskolaorvosi álláshoz, s így állandó fizetéshez jusson.

Utalás a Móricz- és Tamási-kritikára: Némethnek Móricz Zsigmond *Forró mezők* és Tamási Áron *Erdélyi csillagok* című kötetéről egyaránt a *Napkelet* 1930. januári számában (91-93. o. és 83-84. o.) jelent meg az írása.

Utalás a Katona József-tanulmányra: Némethnek 1929-ben és 1930-ban nem jelent meg írása Katona Józsefről.

Utalás a világirodalmi írásokra: Némethnek ebben az időszakban az említett szerzőkről nem jelent meg írása.

8.

Kedves Barátom! Megnyugtatásul tudósítlak, hogy a következő regényrészt 16.-án reggel nyomdába adom. Teljesen fehér rész, cenzurára nincs szükség, vagy ha van, a korrekturában is elvégezhető. Husz nyomtatott oldalt küldök, öt visszamaradt az előző fejezetből; így azt hiszem, az egészet hozhatjátok elsején. Hallom, hogy a regény miatt sokat piszkálják a Napkeletet. Én előre tudtam, hogy mindazok, akik kritikáimért gyűlölnek, szívósabbak lesznek az érdeklődők kis csapatánál; megjósoltam ezt a hangulatváltozást, még azt is, hogy melyik fejezetnél következik be s csak azért bánt a lelkiismeret, hogy Tormay érzékenységét mégis kitétem a gáncsoknak. Soha többet folyóiratnak nem adok regényt. Inkább maradjon a fiókomban, minthogy másokkal kelljen az ellenem irányuló gyűlölködést megosztanom. Nagyságos asszonynak kézcsokját küldi,

Téged üdvözöl hived

Németh László

Kézzel írott levelezőlap, pontos datálása nem lehetséges, ezért az *Emberi színjáték* írása alatti időszak utolsó leveleként közöljük.

9.

Kedves Barátom!

Befejeztem utolsó napló-cikkemet is, ma és holnap gépelek, legkésőbb csütörtök reggelre nyomdába van az egész rovat. Az összeállítást már a gépelésben jelzem. Huxley, Borgese, Ayala egy-egy regényéről írok s Valery tanulmányairól. Azt hiszem, elég formás kis csokor lesz. Címet a Kritikai Naplónál nem találtam jobbat. Ezt nagy, vastag betűkkel kellene szedetni; a könyvcímeket kis, dűlt betűkkel. Az egyes ismertetésekét csillag választja el. Az első ciklushoz jegyzetben kis előszót adok, amelyben a sorozat célját ismertetem. Kérlek, csütörtök délelőtt még nézd át a gépírási példányt, én meghagyom, hogy amíg te nem láttad, ne kezdjék szedni. Ennek a rovatnak a terjedelme kb. 8. o. Ugy hiszem, leghelyesebb volna, ha a kritikai, képzőművészeti stb. rovat után következne, külön oldalon. A viszontlátásig szeretettel üdvözöl

Budapest 1930. szept. 15.

Németh László

Kézzel írott levél, a *Kritikai Napló* bejelentése, a *Napló* első tömbje a *Napkelet* 1930. október 15-i számában jelent meg, a felsoroltak közül ekkor Valery könyvével nem foglalkozott.

10.

Kedves Barátom! Az Ortega-tanulmányt anyám bevitte, szerdán az Ehrenburg-cikk is ott lesz. Az Ortega-tanulmány fölé írt ajánlás ellen, ha kifogásod van, töröld. Megválásom a Nyugattól s még egy másik fontosabb lépésem azt a hitet keltheti egyesekben, hogy Babitscsal meghasonlottam vagy éppen ellenségei támadása miatt hagytam őt cserben. Ez ellen a föltevés ellen akartam tüntetni a dedikációval. – Az augusztusi számra egy novellát, a Byron tanulmányomat s a Meredith-cikket adom. – Úgy látom, a Napkeletnél kellemetlenséget okoztam az én opciós-tervemmel. Kérlek, írd meg a szerkesztőnek, hogy ne csináljon gondot belőle. Én állom a szavam, hogy amíg kell, minden írásomat a Napkeletnek adom s legyenek azok esetenként fizetve, mint eddig. Részemre az egész terv kényelmi szempontokból volt kedves. Azt akartam elérni, hogy ne kelljen írókkal érintkezniem s ha ti vállalkoztok rá, hogy minden írásom hozzátok, nekem a fizetés ügye másodrendű.

*Kézcsokját küldi, neked kellemes nyaralást kíván
szerető barátod*

Uj: A korrekturát nem kell kiküldeni, pénteken bemegegyek érte.

Kézzele írott levelezőlap, Németh Ehrenburggal foglakozó írása, s fontos Ortega-tanulmánya egyaránt a *Napkelet* 1930. július 1-i számában jelent meg, így a levelezőlap 1930. júniusának közepén íródhatott.

„Megváltásom a *Nyugat*tól“: Időlegesnek bizonyult, hiszen Németh ezt követően, egészen a Babitscsal való végleges szakításig dolgozott a *Nyugat*ba.

11.

Kedves Barátom! Dolgozom a novemberi sorozaton. Négy könyvről írok s kissé rövidebben, mint az előző számban; Paul Valéry: Variété, Werfel: Barbala, Virginia Woolf: Mrs. Dalloway és Gomez de la Senna: La viuda blanca y negra; – esetleg Unamuno egy könyvéről vagy Pirandello legújabb színdarabjáról is. A következő számokra is bőséges anyagom van: orosz, norvég, dán, svéd és amerikai könyveket rendeltem; az apai örökségemből fogom egyszer valamikor az adósságaimat kifizetni. – Kérlek továbbá, küldd meg nekem, ha még nem osztottad ki Dreiser: Amerikai tragédiáját, amely most jelent meg, kritikára. – A következő (novemberi) számra elkészül rég beígért Vergilius tanulmányom is; okt. 15-én volt születésének kétezere éves évfordulója; így éppen aktuális – Marconnay Tibor itt hagyott nálam egy csomó verset s kért, hogy tapogatózzam, kibékültetek-e vele s hoznátok-e tőle valamit. Ha érdekel, beadom hozzád. Nem írhatnád meg, mikor vagy déltájban otthon, a hét melyik napján szaladhatok fel hozzád, ha valami közleni valóm van. A tanulmányt 15.-ig, a rovatot 18.-ig eljuttatom a lakásodra.

Szeretettel üdvözöl, barátod:

Németh László

Kézzele írott levelezőlap. Némethnek a *Napkelet* 1930. november. 1-i számában jelent meg a *Kritika Napló* című sorozatán belül Valery *Variété II.*, Ramón *La viuda blanca y negra* és Virginia Woolf *Mrs. Dalloway* című munkájával foglakozó írása, így a levelezőlap 1930. októberében íródhatott.

Utalás a Vergilius-tanulmányra: Némethnek *A kétezere éves költő* című írása a *Napkelet* 1930. november 1-i számában jelent meg.

Marconnay Tibor (1896-1970) költő

12.

*Kedves Barátom! A kéziratot kedden reggel nyomdába adom. Egyetlen cikk lesz: Joyce Ulyssese, körülbelül négy oldalt tesz ki, többet nem is adok a *Kritikai Napló*ba. A meghozatott könyvek közt kevésről érdemes ími s én szeretném velük nyárig kihúzni, akkor sokkal észrevehetőlenebbül szűnhetne meg a rovat. Arról most már szó sem lehet, hogy új könyveket rendeljek; eddig számonként kb. 40 P.-t fizettem rá a *Naplóra*, más cikkeim honoráriumra azonban annyira amennyire fedezte ezt a deficitet. Amióta azonban a szerkesztő kikötése lehetetlenné tette, hogy nagyobb tanulmányokat írjak a lapba, Móricz-polémiám sorsa, hogy elvi kérdésekhez hozzászóljak s Bochuniczky-cikkem félredobása, hogy magyar íróról többé bírálatot közöljek, ezt az áldozatot kis fizetésemből nem hozhatom meg. Úgy hiszem május-júniusra még lesz anyagom s ha ősszel nem jövök, senki sem veszi észre.*

Szeretettel üdvözöl

Németh László

Kézzele írott levelezőlap, a postabélyegzőn: 1931. március 16.

Utalás a Joyce-írára: Németh Joyce-írása a *Napkelet* 1931. április 1-i számában jelent meg.

„Bochunicky-írásom félredobása” (így): Németh írása Bohuniczky Szefer novelláiról a *Napkelet* 1931. április 1-i számában jelent meg.

13.

Kedves Uram,

szívesen leszek segítségére a Rothermere-díjra érdemesek kiválasztásában. Bármikor rendelkezésére áll igaz tisztelője

Budapest 1932. jan. 4.-én

Németh László

Kézzel írott levél.

Rothermere-díj: 1931 novemberében a Londonban tartózkodó Kosztolányi Dezsőnek lord Rothermere ezer fontot adott át, hogy azt az esztendő legkülönb szépirodalmi művének jutalmazására használják. A díjat a Magyar Pen Club választmánya megosztva Krúdy Gyulának és Móricz Zsigmondnak adományozta. Vö.: Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*, Budapest, 1990. 239-244.

dr. Lakatos István

Szilveszter Németh Lászlóéknál, 1972

In memoriam Sinkovits Imre

Elment Sinkovits Imre!

Elment az ország nagy színésze, azok után, akikkel annyi szilvesztert töltött együtt a Németh-családnál. Ezeknek a szilvesztereknek vidám hangulatuk mellett mindig volt valami súlyos, jelentős tartalma is. És ehhez a Sinkovits-házaspár jelenléte és megnyilvánulása is hozzájárult.

A Németh-család Szilágyi Erzsébet fasori otthonában 1972-ben rendezett szilveszteren hangfelvétel is készült. Az este kezdetén a Németh-család egy része mellett Borsos Miklósék, Illyés Gyuláék és Bibó Istvánék voltak jelen. A Sinkovits-házaspár csak éjfél után érkezett.

Az est első részében a társalgás Petőfi Sándorról folyt. Akkor ünnepelte az ország a költő születésének 150. évfordulóját. Illyés Gyula a Petőfi ünnepségről érkezett. A társalgásban ő vitte a szót, amint az a *Forrás* című folyóirat 1999. évi 6. számában, a hangszalagról lejegyzett és közölt írásban is olvasható. Akkor úgy tűnt, hogy a hangszalag további, az éjfél utáni része alig jegyezhető le. Most Sinkovits Imrere emlékezve ismét elővettük feleségemmel a hangszalagot, és napokig hallgatva, szavanként, mondatonként értelmezve sikerült az alábbi szöveget összeállítani. Munkánk eredményeként olyan szöveg állt össze, amelyben Sinkovits Imre mondatait, a magyar színészetért érzett felelősségteljes, aggódó szavait, színháztörténeti szempontból is, maradandó értékűnek találtuk.

Az alábbi sorokat tisztelgésnek szánjuk Sinkovits Imre emléke előtt!

Szükségesnek tűnik az 1999-es közlés bevezetőjének egy bekezdését megismételni:

„A közölt szövegben természetesen nincs lehetőség a teljes társalgás közlésére, aminek fő oka, hogy az jókedvű, víg társaságban hagzott el, ahol a nevetés, az egyidejű több beszéd, a hangzavar néhol érthetlenné tette az éppen véleményét kifejtő szövegét. Ennek következménye, hogy a társalgás nem töretlen ívű, a megszakítások és váltások csak a hangzavarból kivethető mondatrészletek vagy szavak alapján értelmezhetők, amikor valaki kérdésével vagy közbeszólásával új irányt szabott az egész társalgásnak”.

Szükséges továbbá figyelembe venni, hogy mindez már jóval éjfél után hangzott el, amikor a beszélgető partnerek figyelme, összeszedettsége szükségképpen lazult, és a szilveszteri hangulatban a fogalmazás fegyelme is csökkent. A hangszalagon rögzített beszélgetés kezdeti részén a társaság egymás szavába vágva, értelmetlen szöveget produkált, de azután mégis csak kialakult, főként Sinkovits Imre, Gombos Kati, Borsos Miklós között az az élőnyelv töredékességét, esetlegességét viselő beszélgetés, ami először a napokkal előbbi Domján Edit öngyilkossága körül forgott:

Sinkovits Imre: (Domján Editről beszélve) Nagyon érdekes, furcsa, zárkózott ember volt. Szakonyi Károly darabjában játszottam vele, a *Zsókában*, „Életem Zsóka”... Ahogy most beugrik nekem, szabadság után ismét összejött a társulat, és hát ki-ki mesélte az élményeit: Mi volt, hogy volt, merre járt, mint járt, én a kis családom derűs élményeit. S akkor úgy rám néz, összekucorodva, mint egy Hamupipőke: Imre, meséljen még! Ebben nem én vagyok az érdekes, hanem valamire, de nem tudom pontosan mire, talán a derűre, vagy arra, hogy nekem családom van, vágott. Nem tudok erre biztositat...gondolom, hogy valahol tán olyasféle valamire vágthatott –, de hiszen aztán voltak olyasféle kijelentések, amelyek arra utaltak, hogy gyerek az nem, mert megviseli, mert színész... Egy furcsa, mindenből összeszőtt ember volt, ahogy Madách mondja „jó és rosszból összeszöve”, méz meg méreg, meg ilyesmi, de bezárkózott...

Illyés Gyula: ...úgy, hogy cigány eredet volt?

Sinkovits Imre: Állítólag igen, pontosan nem lehet tudni.

Borsos Miklós: ...a nyakára nézek és már látom...

Sinkovits Imre: Bocssáss meg, te vagy a szobrász.

Gombos Kati: Hogy a nyakán? Nem a nevéen?

Borsos Miklós: Domján, a nevéen, erdélyi cigány, de a nyakán is lehet látni, csak a cigányoknak van ilyen fölépítése, a fej ahogy ül. Vékony kis nyak és az a fekete barnaság, amit nem vettünk észre, hisz sápadt, barna volt az arca mindig. Nem napozott soha, de a nyaka éppen olyan fekete, amilyent a kordován csizmán lehet látni. Szóval, tiszta cigány lány volt. Itt voltak ezek a belső zavarok, társadalmilag a beilleszkedésben, ő érezte azt az űrt...

Sinkovits Imre: Miklós, nyomon vagy!

Borsos Miklós: Itt ő érezte, ő mindig kívül van, annak dacára, hogy ő taps, szépség, hódítás; végtelenül kedves, vonzó teremtés volt; nem volt kacér. Nagyon vonzó, kedves mosollyal, meleg tekintetű. Több érzékenység volt benne, azt hiszem, mint amit feltételeznek, éppen a cigány eredete miatt. A cigányember roppant érzelmes. Hihetetlenül. Én sokat voltam a hegedűkészítő cigány barátommal a cigányok között. Rendkívül érzékenyek és sérülékenyek, éppen a helyzetüknél fogva.

Gombos Kati: Gyakran bezárkózott az öltözőbe, és nagyon ritkán engedett be magához valakit. Akkor is csak félmondatokban, rezzenésekkel reagált a dolgokra. Én mindig azt hittem, hogy tele van szerelmi kapcsolatokkal, és ebből adódóan vannak a problémák.

Borsos Miklós: A cigány mivolta több problémát jelentett.

Gombos Kati: Én mindig azt hittem, hogy a komplikációk okozzák a depressziós állapotot nála; mert néha depressziós volt, ami a próbákon derült ki. Egy ilyen letargikus állapotban maga elé mered valaki, vagy bezárkózik, vagy félre vonul, vagy nem hajlandó tudomást venni semmiről, vagy hirtelen fellobban és úgy elkezd érdeklődni egy ponyva iránt, és minden pénzt megad azért, hogy egy-két ponyvát szerezzen...

Sinkovits Imre: Csak még szeretném a következőket elmondani Gyula bátyám, Laci bátyám, Miklós bátyám! Valakivel beszélgettem, a személy tulajdonképpen nem is fontos; a gondolat, szegény Edit halála kapcsán. Nézd meg, kik haltak meg fiatalon a magyar színészek közül: Soós Imre, Domján Edit, nekem egy kevésbé ismert osztálytársam, Felföldi László, debreceni parasztyerek, ugyancsak 39, vagy 40 éves korában felakasztotta magát. Na, most azt tudom, hogy nem szabad azért ilyesimből

túlságosan mély következtetésre jutni, de valahol a népi-paraszti származékok..., valahol elgondolkoztatott engem. Mert, hogy ez a többszáz éve szóhoz nem jutó rétege a társadalomnak, elsősorban a parasztság... A munkásosztályt én nem annyira ismerem, mert én is vidéki vagyok, ahhoz nem tudok hozzászólni, attól én valahol egy kicsit idegenkedtem, mert gyárba jártak már tömegesen... Tudom, hibám nekem, mert a parasztság jobban vonz, mert hozzám vérségileg is közelebb áll. (Csak én ott vagyok már keresztezve, hogy az én édesapám a vendéglős-szakmában dolgozott, tehát a véremlékben van, hogy „Kérem, mivel szolgálhatok?” a körmendi Koronában...) Tehát el tudom képzelni, hogy az ilyen, vagy olyan, valamilyenfajta belső gerinccel – ha szabad így fogalmazni (ocsmány szó!), hogy paraszti osztályhelyzetű, érzékeny, sérülékeny lelkű ember kerül fel tömegével Pestre. Ide sorolom még Szirtes Ádámot is, aki túlélte Soós Imrét, mert ő Szvitek. Most persze nem akarok itten nemzetiségi kérdést folytatni, de ő Szvitek, szóval afféle asszimilálódó tót, aki a pályából a sikerélményt keresi, de nem akarok belebonyolódni túlságosan. De aki tényleg a népből jött és gerinces tartás van benne, letlégynen bármely fajta nemzetiségű, az valahol ebbe a rafinált, számára merőben idegen mentalitást igénylő világba beletörök.

Borsos Miklós: Nem! Nem! Az én időmben is a főiskolán a többség szegény, vagy paraszt, vagy munkás gyerek volt. Úgynevezett „úri fiú” nem volt talán három a háromszáz növendékből...

Azzal kezdték – a Rákosi-érának a bűne –, hogy a fiatalságot elkényeztették, és akkor, amikor Szőnyi Istvánnak egy rézkarcáért harminc forintot ajánlott fel a Képcsarnok Alap, Kondor Bélának ezer forintot adtak egy ugyanolyan lapért; és két év múlva, miután a főiskolát otthagytam, ő négyezer forintért, akkori, 1950-51-es négyezer forintért vett orgonát. Nem tudta, mit csináljon vele. A legkisebb sérülésre összeesik mind. Ezek nem neveltettek arra, hogy valamit el kell érni, és nem az a lényeg, hogy állandóan tapsoljanak nekik...

Sinkovits Imre: Miklós, én nem ilyenféle félelemre gondolok, akkor rosszul fogalmaztam. Számomra is, aki már félig pesti voltam, mert hisz Újlakon, Óbuda mezsgyéjén éltünk és élnek ma is szüleim, egyszerűen számomra is olyan idegen világ volt a Rákóczi út 21. 1947-ben, ... aki kicsikét érzékenyebb lelkületű, az nem tud asszimilálódni, és nem tudja felvenni, mint például Békés Bandi, Kovács Andris, Bacsó Péter, Fehér Imre, aki csak slapaj volt körülöttük – ezeknek ezt a furcsa mentalitását. Ők ugyan a régi polgári világból próbálták valamit átmenteni, és azt egyfajta szocialistának nevezni, de csak nevezni, mert maguk se tudták, hogy miben különbözik az egyik a másiktól. Ridegen, idegenül álltunk szemben velük, mert őriztünk magunkban valamifélet a színházi művészetről a magyar művészet címén.

Ez megint egy más világ volt, mint amiben mint kisgyerekek felnőtünk, és most arra utalok, mert abban neked Miklós teljesen igazad van, hogy bizony érte itt sokk, például Soós Imrét is. Növendék korában főszerepeket játszott, majd amikor a diplomát megkapta, vidékre került és leszoktatták a filmről. Igen meggyorsították az életét, az élete filmjének pergetését...

Én úgy próbáltam őket megérteni, hogy valószínűleg nekem szerencsésebb az alaptermészetem, mert hisz az is döntő, az egyéniség szerepe az egész kérdésben. Én mindig azt nézem, hogyan lehet talpra állni, persze azért anélkül, hogy nyalni kellene. Büszkén viselem emlékét annak a találkozásnak a szovjet páncélosok között a Parlament egyes kapujánál! Minden szavadra emlékszem Gyula bátyám. Még arra is emlékszem, hogy te azt mondtad: „Nézd meg ezeket az arcokat, ezek nem tudják, hogy mi miért örülünk egymásnak.” Ti jöttetek ki a Parlamentből mint Írószövetség, én mint Színész-szövetség mentem be, s ott a szovjet páncélosok között, összeöleleztünk és hát ömlött a könny. Akkor mondtál olyat, amit szégyellek megismételni, de azért magamban őrzöm, mert te mondtad. Nehéz visszamondani, mert azt én is hiszem, az a nagyképcsőség, hogy elfogadtam. Utána: „Nézd meg ezeket a derék volgai gyerekeket, ezek nem tudják, hogy mi miért örülünk egymásnak”.

Sok mindenféle dolog van bennem, ami mindig talpraállított, ami egyéni tulajdonság. Köszönöm drága jó szüleimnek, mert ők nemzetek, hozták a világra, s ilyenné neveltek. Az adottságaim... Nem mindenki rendelkezik ilyennel. Ilyesmire kezdek rájönni az utóbbi időben, és úgy szeretnék ezeknek segíteni. Elsősorban Soós Imre halálával kapcsolatban jutott ez először eszembe, mert – bűn kimondani – hogy sokkal értéktelenebbek maradtak fenn abból a rétegből, s az értékesebbe hullott el. Valami rájuk zúdult valahol, nem tudom most kinek a kárára írhatom, a társadalom, mit tudom én, az ügyeletes miniszter. Valamit rájuk zúdítottak, amivel nem tudtak mihez kezdeni, aztán utána megvonták tőlük. Persze, ez már az élet galád alakulása is ám.

Borsos Miklós: Tehetség-toborzás céljából kiküldték az idős művésztanárokat vidékre, mindenfelé, gyárakba. Valamilyen ügyesebb fiút, vagy rajzolgatót nem tudom, mit keresni, azzal: „Akarsz-e többet keresni, mint a Főmérnök?” „Hogyne akarnék!” Bányákba mentek le, meg ilyen helyekre. „Akkor gyere művésznek!” Az ideál az én koromban Nagy Imre, meg Derkovits; ezek voltak az ideálok. Leköptük, aki pénzt keresett. Senki sem tudta, mennyit keresett Stróbl. Mi nem beszéltünk erről soha, csak a művészetről volt szó.

Itt pedig arról volt szó, hogy sok pénzt lehet-e keresni. És lehetett! Rögtön ellátták őket annyi pénzzel, amennyit soha itt művész nem keresett. Akkor megmondtuk, ha mire negyvenévesek lesznek, nem tudnak velük mit csinálni. Mert amit művelnek, azt még a mesterek „taszították” helyre. Az összes diplomamunkát felállították Budapest parkjaiban és közterein, amiket Pátzay „taszigált” helyre valahogy. A diplomamunka mindig a mester diplomázása. Tudod, mit írt Horváth Márton, az a hólyag, az a brosúrás, a volt Szabad Nép-es, aki az Irodalmi Múzeum igazgatója lett később? A nevezetes brosúra! A II. Szocialista-Realista Nemzeti Kiállításra egy előzetes képes brosúrát adtak ki. Az volt a katalógus is. Abban azt írta – ma már a nevét se hallani, a szegény Somogyi Árpád „Agronómuslány”-áról. Ez is diplomamunka volt; ott állt és a szél fújta a szoknyáját, mert Pátzay-szobornál a szél fújja a szoknyát. Ezt írta Horváth Márton szóról-szóra, nyomtatásban: „Mert az »Agronómuslány« azért a magyar szobrászat legmagasabb csúcса, mert az agronómuslány szoknyájának ráncai között már az új idők szele fúj.”

Ezt a marhaságot írta – és Somogyi Árpád akkor szegény megdicsőült, a szobrát felállították, ma ott van a Mezőgazdasági Múzeum előtt. Azután mégis egy szerencsétlen ember lett... Annyi munkát kap, hogy éppen tengődik, de egy szegény, elbolondított ember. Nem lehet azt mondani, hogy te leszel a zseni! El kell menni, mint a vándorlegények. Úgy lehet megtanulni a dolgokat. Nem lehet megkerülni...

[Később Pátzaynak Németh Lászlóról készített szobrára terelődött a szó.]

Borsos Miklós: Érdekes, előbb az Istvánnal beszéltünk, s ő majdnem azonosan mondta, amikor megpillantottam, az az ördögi kép volt előttem, hogy egy zsugorított Horthy-fej. Olyan, mint ezek az ausztrál izék, akik meg tudják zsugorítani a fejet.

Németh Ella: Előbb csinálta meg maga a szobrot.

Borsos Miklós: Igen, de én meg mertem csinálni Laci koponyáját. Ő nem meri a formát kimondani. A vonásokat igen, de az egészet nem tudja. Pedig Pátzay jobb volt ennél.

Németh Ella: Pedig olyan sokat ült neki Laci, legalább hatszor.

Borsos Miklós: Ezt így már azért sem lehet vizsgálni, mert ez egy növendék munkájának se elfogadható. Az is több határozottságot és formai karaktert igényel. Pátzayval is megbeszélem ezt. Hát nem meri kimondani Laci koponyáját. A legelemibb a koponyaforma.

Németh Ella: Igen, ez igaz, hogy a fejforma nem stimmel, idegen.

Lakatos István: Ella néni, mi az ami stimmel?

Németh Ella: A jószándék!

Ilyés Gyula: Igyunk a jószándékra. Hiány az, hogy ez nem mélyről jön.

Borsos Miklós: Az Ilyés Gyula portréja. Mentem a múzeumban, háromszor mentem keresztül, s úgy néztem a portrét, ez valakinek a portréja, oda tették abba a kis keretbe. Akkor jött Keresztury s mondta, hogy gyere nézd meg Gyulát, s oda vezetett elé. Ezt a mozgalmas arcot így nem lehet megcsinálni. Pátzay nagyon jó portrékat is csinált, például Pécsi Józsefét.

Németh Ella: Különbözik ez egy örök fájdalom neki. Ő mondta nekem, hogy „Majd Laci is el fogja mondani, amit Gyula.” „Miért, mit mondott Gyula?” „Hogy ennél rosszabb szobrot még nem láttam, mint amit én csináltam róla”, mondta nekem Pátzay.

Ilyés Gyula: Soha életemben nem mondtam ilyet.

Borsos Miklós: Igen, ez nem vall Gyulára. Gyula csinált egy gesztust, amit Pátzay elértett. Ilyet Weörös Sándor mondott Ferenczy Béni-nek, amikor a szép Petőfi szobrot csinálta. Akkor dobták ki a Főiskoláról, a szobor még ott volt a műteremben. Weörös Sanyi, akit ő atyai barátságába fogadott Rómában 46-ban. Ő mutatta be Eliot-nak, akivel Sanyi egy szót sem tudott angolul beszélni, de Ferenczy mint jó angol, elmondta, hogy ez a legnagyobb magyar költők egyike és kitűnő ember. Eliot maga mellé ültette. Szóval már maga ez a gesztus, s nagyon szerette Sanyikát. A Sanyit felhívta Béni, hogy nézze meg a Petőfit. Sanyi felmegy és azt mondja: „Ez épp olyan rossz szobor, mint amilyen rossz költő Petőfi... át kell írni az egészét.”

Sinkovits Imre: Az egészszel kapcsolatban. Major az egyik kollégámnak, Suka Sándornak mondja egyik darabjában: „Suka remek! Remek amit csinál. Remek, csak ha szabad, valami pici megjegyzésem lenne.” „Tessék igazgató Úr, kérem” – mert még igazgató volt. „Ahol maga föláll, ott én leülök. Ahol maga leül, ott én fölállok. S ahol maga bejön, ott én inkább kimennék”

Gombos Kati: Nem így az igazi, „ahol maga beszél, ott én hallgatnék”.

Sinkovits Imre: Ez már egy továbbfejlesztés. Eredetileg így volt. Fizikai mozgásokról van szó, Katikám.

[Sinkovits Imre Dózsa szerepéről beszélve.]

Ilyés Gyula: Első tervemben azt szerettem volna, ha te és öcséd játszatok a szerepeket. Ez lett volna nekem az elképzelésem. Nem kell mondanom, hogy milyen óriásira tartom Bessenyeit, de ő annyira már benne van a Dózsa szerepekben, hogy akaratlanul a régi Dózsákat hozta volna. Tudod tehát az első elképzelésem az lett volna, hogy te és az öcséd együtt játszatok... az valami izgalmas és jó lett volna.

Sinkovits Imre: Most mégis ők úgy határoztak... hogy most én és a szomszédom... mert Feri mellettem vett birtokot.

Ilyés Gyula: Hol?

Sinkovits Imre: A Látóhegyen, tőszomszédok vagyunk, közös szolgalmi úttal.

Németh Ágnes: Ahogy én értesültem, abból a közös szolgalmi útból csak magának van haszna, mert Feri nem tud beállni.

Sinkovits Imre: Hát ez egy aljas hazugság. Ezt Kállai Feri mesélte, ez arra megy ki, hogy összeveszejtessen. De én a Mérleg-jegyében születtem, engem nehéz összeveszejteni.

Németh Ella: Hadd fejezze be Gyula!

Ilyés Gyula: Roppant nehéz szerepe lesz Bessenyeinek, levetni azt a hagyományos Dózsa-képet, amit kialakított magában és egy újszerű Dózsát alakítani.

Sinkovits Imre: Feriben van egy igény önmagával szemben, és egy nagy vágy – nem tudom, szabad-e ilyet kimondani –, hogy Feri tulajdonképpen a régi önmagát megtalálja, csak a ma hangvételével. Mert szegény Gellért Bandi halála óta sokan nyűglődünk. Gellért Endre és Apáthi Imre halálával megszűntek azok a színházi rendezők, akik egyúttal színész-pedagógusok is voltak, színész-vezetők, akik intellektuális alkatú szerkesztő-rendezők voltak, akik a színész anyagot nem pusztán rendelkezésükre bocsátott cikkeknek tekintették, hanem élő anyagnak, és akikkel együtt lehetett dolgozni. Azóta egy diktatórikus rendezői stupiditás uralkodik a magyar színházi közéletben, amely bármilyen fajta új kinevezés esetén nem változhat, legfeljebb nemesebb szándékok vannak...

[Eddig sikerült lejegyezni a társalgást!]

*

A Sinkovits Imrre való emlékezés ad aktualitást a következő soroknak. A Németh-család hagyományos szilvesztereinek emléke ihlette meg 1982-ben Keresztury Dezsőt, amikor „Régi szilveszterek” című versét Németh Ellának – a szilveszterek fáradhatatlan szervezőjének – megírta. A verset Sinkovits Imre december 24-én a magyar televízióban felolvasta. A következőkben közlöm a vers első és harmadik versszakát. Az elsőben Németh Ellához szól a verselő, a harmadikban pedig a nyolcvanéves Ilyés Gyulának és feleségének, Flórának, majd Bubának és férjének Borsos Miklósnak, végül a Mózes-szavú Sinkovits Imrének és feleségének Gombos Katalinnak állít szavakból emléket.

*Régi szilveszterek emlékét idézni
csak Nyűhetetlenként tisztelvén lehet
a hú Megújítót, aki földi s égi
szívvel fogja egybe mind, akit szeret:
gyökér, lomb, virág, gyümölcs – s ki tudja még mi
újraéleszt annyi kihúnyt életet;
nagy Anyaként mindig összehív bennünket,
s nála derűs lesz a Janus-arcú ünnep.*

...

*Nyolcvanadik gyűrűt növesztett törzsére
Költőnk, Flóra-béke őrzi ágait,
Tihany kertjét hozza Buba, s bár kezébe
vésőt nem vesz Miklós, izik benne a hit,
a kezében az agyag bronzzá lesz kiégve;
ide engem nem a képzelet vetít,
a kiknek ajkán szép lesz, mi született kínban,
Mózes-szavú Imrét kis-bors Katalinnal.*

Katona Imre

Búcsúszavak a Drávaszögről

Hány szülőföldje lehet egy embernek? Egyik bizonyosan az, amelyikbe születik, de a többit már maga választhatja, kiszemelheti magának azt, ahol legjobban érzi magát. A május 21-én elhunyt dr. Katona Imre néprajzkutatónak, nyugalmazott egyetemi docensnek is több jutott választott hazából. Egyik legkedvesebbike a Drávaszög volt. Fiatalon, a laskói születésű professzorának, Tálasi Istvánnak vezetésével egyetemista társaival jutott el 1941-ben Kopácsra, hogy tanulmányozza a dél-baranyai halászfalu népeletét. Ott kincsesládára bukkant, melynek először csak kis hányadát tudta magával vinni. A magyar nyelvterület legszebb tündérmeséit jegyezte le gyorsírással, és Budapesten kötetet szerkesztett belőlük. Az első találkozást hosszú szünet után több is követte. Az 1970-es évek elején jutott el újból Dél-Baranyába, s kereste meg a még élő nagy tudású adatközlőit. Majd több mint húsz évig nyaranta visszajárt, segített a páratlanul gazdag és régies folklór-kincs gyűjtésében és publikálásában. Családtag lett, olyan ember, akit a drávaszögi falvakban is közéjük valónak tartottak, szeretettel és nagy tisztelettel fogadtak. Amit azonban a vidéktől, a tájtól és népétől kapott, azt önzetlenül vissza is szolgáltatta: elsősorban az általa és a közösen összeállított és szerkesztett könyveinkben nagy tapasztalatával, mindig az egyetemes magyarság tudásába illesztve adta közre a lejegyzett és összegyűjtött folklóralkotásokat. A határon túli, elsősorban délvidéki magyar néprajzi kutatások első tudós, önzetlen anyországi segítője címet lehetett volna neki adományozni.

Amikor 1991-ben kirobbant háborúban végveszélybe került a horvátországi, drávaszögi magyarság léte és kultúrája, akkor is aggódva kísérte az eseményeket. Betegségével küszködve halálának esztendejében mondta el, sőt kérésre le is írta, hogy szerinte milyen jövő vár a drávaszögi magyarokra. Megállapításait tapasztalataira, megfigyeléseire alapozta. A történelmet bölcsen és elfogulatlanul szemlélő tudós fogalmaz és készít ekképpen jövőképet, mely kicsit több is annál, mint egy maroknyi népcsoport sorsának fürkészése, mert óhatatlanul beleszövődött az egész határon túli magyarság egyetemes jövőképe is. (Fejtegetése a megemlékezés után következik.)

Katona tanár úr – életében ez a megszólítás nemcsak a pedagógusnak szólt, hanem sokaknak a Mester szinonimájával volt azonos értékű – 1921. október 18-án Csongrádon született. A gimnáziumot szülővárosában és Vásárhelyen végezte, amely ugyancsak egyik választott szülőföldje, pontosabban szülővárosa lett, akárcsak Szeged, ahol egyetemi tanulmányokat folytatott magyar-történelem-földrajz szakon. Ugyanott doktorált néprajzból, majd 1963 óta kandidátusi fokozattal is rendelkezett. Nyugdíjba vonulásáig a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklore Tanszékének volt a docense, ahol a Horvátországból érkezett hallgatókat mindenkor kitüntetett figyelemmel pártfogolta. Közben a fél világot bejárta: négy világrész harminc országába jutott el. Minden érdekelte, ami az emberrel kapcsolatos. Kutatási témái is változatosak, legfőképpen a népdal, a népballada, népmese, néphit, a népi vallás, továbbá a közéleti viccek műfaja érdekelte leginkább. Bibliográfiája félezer tételt tartalmaz, s közülük tucatnyi könyvre vonatkozik. Mindezeket úgy hozta létre, hogy szakmáját hobbinak tekintette. A népdal stílusztikája lett volna életének fő témája, azonban csak fejezetei készültek el az összefoglaló nagy szintézisnek, az életmű lezárásául szánt munkának. Egyetlen oka volt ennek: számára mindenkor fontosabbak voltak azok, akik segítséget, szakmai tanácsokat kértek tőle, fontosabbak voltunk mi, tanítványok, s ezért saját munkáját is hajlandó volt félretenni. A hadvezér filozófus, Marcus Aurelius jegyezte le elmékedéseiben, hogy „Az emberek egymásért születtek. Vagy tanítsd, vagy türd hát őket.” Ő nem választott, mindkettőt gyakorolta. Szerencsére még életében kézbe vehette a Bevezetés a néprajztudományba címmel megjelent kötetét, amely kárpótlást nyújthatott a nagy összefoglalásért, ugyanis efféle könyvet legalább fél évszázados tapasztalat, és ezen idő alatt megszerzett tudás birtokában írhat az ember. Életében volt dicséretben, elismerésében része, de több is juthatott volna neki, mert megérdemelte. Ennek kapcsán is a filozófus császár gondolatai jutnak eszembe, aki hasonló kérdésekről töprengett, és erre a végkövetkeztetésre jutott. „Milyen nevetséges az emberek magatartása! A velük egy időben élő kortársaktól sajnálják a dicséretet, de milyen nagyra tartják, ha az utódok dicsérik őket: az utódok, akiket nem láttak, és soha nem látnak! Ez majdnem olyan, mintha azon búsulnál, hogy az elődök nem zengtek rólad dicsőhimnusz.”

Rövid, fájdalmas szenvedés után 2001. május 21-én zárult le az a gazdag alkotói pályája, mely sok-sok termést értelt. Katona tanár úr számára váratlanul, mert élni és dolgozni nagyon szeretett. Bizonyos vagyok abban, hogy erre a váratlanságra is lenne elfogadható magyarázata. – Tudod, kérlek, én úgy gondolom... – kezdené. A mondat folytatását, az élet misztériumára adott választát azonban magával vitte. A rá emlékezőkre, az őt szeretőkre bízta, hogy tovább keressék rá a feleletet...

A mellékelt kézirat Katona Imre videovallomásának lejegyzett változata.

Közreadja:

A szakemberek nem szívesen vállalkoznak két olyan kérdés megválaszolására, amelyek éppen a legjobban izgatják az érdeklődőket: mi lett volna, ha (valami) másként történik? (Ez az oly sokat emlegetett „történelmi ha”.) És a másik: (valamivel kapcsolatban) milyen jövő várható? A felkért válaszadók a „történelmi ha” felvetését feleslegesnek, sőt komolytalannak tartják, a „jövőbe látástól” pedig azért (is) tartózkodnak, mert nem szeretnek tévedni. Alábbi eszmefuttatásunk éppúgy vállalja a jóslatással járó kockázatot, mint a nagyobb fontosságú ügyekben a futurologusok. Mivel minden komolyabban vehető jóslatnak a múltból és az adott jelenből kell kiindulnia, Drávaszög várható jövőjét tekintve sem árt egy futó országos és helyi visszatekintés.

Bár földrészünk középvonalában a Baltikumtól a Balkán-félsziget déli csücskéig szinte minden népnek nehezen volt elviselhető a történelme, a múltjukat, jelenüket és jövőjüket illetően is talán a magyarok a legborúlátóbbak, ezt sugallják himnuszunk és költőink jövőbeli látomásai is. Minden tudományos, művészi és közgondolkodásbeli vélekedés ellenére is a vártnál jóval kedvezőbb a helyzetünk; például a két és félezer éven át tartó vándorlások, idegenekkel való együttélések ellenére is folyamatos maradt a magyar nyelv, vele a nép legbelső magja is, mely nemcsak átvészelt és alkalmazkodott, hanem másokat is beolvasztott. A nálunk hatalmasabb hun és avar nép szinte nyomtalanul eltűnt, hasonló sorsra jutottak az úzok, besenyők, kunok, jászok és még sok más nép is, mi pedig a germán, szláv és román nyelvű népek tengerében úgy és ott maradtunk fenn, hogy Európa egyetlen pontján sincs ilyen sokféle nyelv, vallás és fejlettségi szint, mint éppen körülöttünk, a Kárpát-medencében. Mikor jártak idegen hódítók pl. Angliában, Portugáliában vagy a közelebb eső Svájcban? Hozzánk viszont rövidebb-hosszabb időre betértek a tatárok, a törökök, a németek és legutóbb az oroszok is. Így a bennünket valamennyire ismerő nyugat részben minduntalan „eltemet” bennünket (ez a finis Hungariae = vége Magyarországnak gondolat), másrészt viszont „átvészelési” képességünket hangsúlyozza. Már 1242-ben feljegyezték az évkönyvek, hogy Magyarországot elpusztították a tatárok, majd a 18. században Herder jósolta meg a magyarok kivészését, és újra 1945-ben úgy nyilatkoztak egyes győzelemtől megmámorosodott baloldali szláv elemek, hogy a magyarok csak hadd bűnhődjenek, úgy sincs semmi jövőjük. (E vélekedés annak ellenére terjedt el, hogy a II. világháború utáni mélypontról népünk meglepő lendülettel építette újjá az országot, s csak az 50-es évektől torpant meg a fejlődés.) A legutóbbi fél évszázad – az 56-os szabaddal kísérlet kudarcra miatt is – fékezte a fejlődést, szétzilálta a köztudatot, s mindez épp akkor történt, amikor Nyugaton gyorsuló ütemben ívelt felfelé az életszínvonal. Éppoly szerencsétlenül esett egybe ez a kettő, mint a 16. századi ún. második jobbágyság is, és vele a török hódoltság, mert Nyugaton viszont a polgárosodás fellendülése, gyarmatosítása, világmeghódítása zajlott. A korabeli közhangulatokra jellemző példákat is tudunk említeni: amikor pl. az egyesült európai hadak a törököket végleg kiszorították hazánkból, a hódoltságot helyben átvészelt magyarokról egyes megfigyelők megállapították, hogy azok milyen szomorúak, lehagoltak! A hazánkat mostanában látogató nyugati turistáknak is azonnal feltűnik, hogy a magyarok milyen kedvetlenek! (Egy korábban „nyugatrém” szociológus megállapította, hogy a „keletiek” rosszabbul öltözködnek, mint ők, kedvtelenségükről azonnal felismerhetők, és sokkal gyanakvóbbak, nehézkesebbek; a kiegyenlítődés elhúzódik.) A II. világháború utáni etnikai vérbosszú súlyosabb csapás volt a jugoszláviai magyarság, mint az anyaországiak esetében, később a „puhább” titói egyeduralom elviselhetőbbé tette viszont az életet, egészen a belső fegyveres harcok kitöréséig. A jelenkori nehézségek vetekszenek a történelmiekkal, ha ugyan felül nem múlják valamennyit. Maradjunk Drávaszög múltjának és jövőjének bemutatásánál! Néhány fontosabb adat róla.

A Dráva és a Duna összefolyásánál elterülő Drávaszög voltaképp két, dél-baranyai magyarok által (is) lakott tájat jelöl: a kiterjedtebb ún. Külső-Drávaszög mintegy 24–26 faluja nyugatabbra esik, érintkezik az Ormánsággal, ellenben a Duna vonalát szorosabban követő 10 községre zsugorodott Belső-Drávaszög, falvakkal el van szakítva a népesebb társától (az eszék-budai hadiút mentén a törzsökös magyarság kipusztult), ez utóbbival ezúttal nem foglalkozunk. E kisebb Belső-Drávaszög nevét korábban Drávaköz, sőt Drávazug népi eredetű névvel is emlegették, de a szakmai és népi Drávaszög elnevezés bizonyult legnépszerűbbnek, és az erőltetett műnév, a Baranyai háromszög végleg ki is szorult a tudományos és köznyelvi szóhasználatból.

Ez a csőppnyi Belső-Drávaszög maga is két egyenlőtlen részre oszlik, az északinak félnépi neve Hegyalja, melyhez Vörösmart, Csúza, Hercegszőlős, Sepse, Kő és Karancs tartozik. Hegyalja magyar és részben délszláv lakossága a középkor derekától folyamatos, a török után, a 18. században német és újabb délszláv telepések is érkeztek, de a II. világháború után a németek nagyobb részét kitelepítették. Hegyalja korábban polgárosodott, mint a külön Alfaluk névvel illetett déli rész, ahová az északiaknál régiesebb, hagyományosabb Laskó, Várdaróc, Kopács és Bellye tartozik. Valaha a két rész nem is szívesen házasodott össze, és belső határukat a Maláka-patakot nevezték meg. (E tartózkodás legfeljebb átmeneti lehetett.)

E 10 község nagyobb tájak, vízi- és szárazföldi utak mentén helyezkedik el, a római limes egyben a Duna vonalát is követi. Élén járt a gazdasági, társadalmi és szellemi élet terén; lakói a hadak járása idején menekültek és pusztultak ugyan, de a maradványok folyton visszatértek, sőt a 18. század végére újra magukhoz is tértek. A lassú hanyatlás a 19. századi egykével kezdődött, majd a két vesztés háború és a határok módosítása után felgyorsult. Az ősi drávaszögi magyarság arányszáma 1991-re 10–20–30 százalékra zsugorodott Bellyén, Hercegszőlősön, Karancson és Kő községben, megtartotta viszont 60–70–80, sőt 90 százalékos számbeli többségét (az arányszám szerinti sorrendben) Vörösmart, Várdaróc, Kopács, Csúza és Sepse. (Pontosabban lásd Lábadai Károly: *Drávaszögi Ábécé*. Eszék-Bp. 1996.) A legutóbbi beharcok során e drávaszögi magyarság jó harmada hagyta el korábbi lakóhelyét, az újjáépítés, a visszaköltözés voltaképp napjainkig húzódik; a társadalom magán- és közéleti eresztékei meglazultak, a gazdaság vontatottan fejlődik, a szellemi élet rendkívül lassan bontakozik ki. (Ezekre alább még visszatérünk.)

A drávaszögi múlt és jelen teljes ismeretében Lábadai Károly idézett műve előszavában némi ellentmondással nyilatkozik. „A Drávaszög életében mindenkor volt egy látszólagos ellentmondás: amikor a külső szemlélő legszárnyalóbbnak ítélte helyzetét, megmaradásának esélyeit csekélynek látta, talpon tudott maradni, s mint a kagyló, gyöngyöt izzadt ki magából, értéket teremtett.” (5.o.) Majd a jelenlegi helyzetről szólván: „A lakosság etnikai összetételére mindaddig ez a háború volt a legpusztítóbb csapással, a Drávaszög talpra állásának esélyei először veszték ködbe.” (7.o.) Így az említett reprezentatív „ábécé” is „tárgyilagosa rekvium a magyarság egy kicsiny csoportja felett”. (8.o.) Nézzük, melyik állítás valószínűbb, ill. az egyik a múltra vonatkozólag igazolható, a másik a jövőt illetően valószínűsíthető.

A drávaszögi menekültek egyharmados aránya, a még oly lassú újjáépítés és visszaköltözés sem indokolná önmagában e most már jól ismert, sok értéket megőrzött népcsoportunk kihalását, ám a népesség elöregedése, a születések tartós elmaradása (egyelőre) visszafordíthatatlan folyamatnak tűnik, a hiányzó népesség pótlása pedig (egyelőre) sem a vajdasági, sem pedig az anyaországi magyarság részéről nem képzelhető el. Alapvető kérdés, meddig él, marad meg azonosságában egy kisebb-nagyobb közösség, ezen belül hogyan alakul az egyének helyzete? Drávaszögi példákkal szolgálhatunk.

Ami az egyéni teherbírást illeti, annak talán nincs is határa, de magányos Robinsonként semmiképp nem képzelhető el, csakis valamilyen tartós közösségi (családi, rokonsági, faluközösségi, etnikai, vallási vagy más) keret esetében. Ismét Lábadai Károlyhoz fordulhatunk, aki *Istennek népei a Drávaszögben* című legújabb könyvében végigkíséri tájunk jó félezer esztendejét, kiemelve az egyéni sorsokat és a közösségi intézményeket, szervezeteket is. Ami az egyéneket illeti, egy-egy prédikátor a 16–17. század

folyamán gyakran hányatottabb életet élt, tartósabban zökkent ki a megszokott környezetből, mint a mi, néhány éves világ- és beháborúink és egyéb bajaink szenvedő alanyai. Hogyan bírták eleink ezeket? Úgy, hogy töretlen volt bennük a hit, többszörös az újrakezdési szándék: pl. ha kellett, újra és újra megnősültek; nagy volt az életek pusztulása, de még nagyobb a gyermekáldás, mely a csecsemőhalandóságot, a járványokat, sőt némileg még a háborús pusztulást is ki tudta egyenlíteni. Némely értelmiségi sors olyan mostoha és változatos volt, hogy regényben olvasva romantikus túlzásnak vélnénk, pedig a valóság volt az alapja. És ezek az egyéni sorsok nem kivételesek, hanem általánosak. Amíg bőséges a gyermekáldás, folytonos a róluk való gondoskodás, minden visszaesés csak átmeneti.

Vélhetné valaki, hogy a korabeli prédikátorok és egyéb értelmiségiek önként vállalták netán különleges sorsukat, ám nemcsak az ő, hanem az egész népüknek a sorsa is különlegesen hányatott volt jó néhány évszázadig. E hosszas időszakból kiemelhetjük Drávaszög esetében pl. az 1683–1689 közé eső többszörös hajdú-dúlást, az 1701-es szerb pusztítást, az 1708–1709-es kuruc támadásokat, és akkor még a törökök elleni háborúkról nem is szólottunk. Mindezek következtében csaknem egész Drávaszög, sőt a déli országrészek magyarsága is állandó mozgásban volt, s már korábban eléggé régtől fogva kiépültek közöttük a kapcsolatok. Így az 1522-es, tehát még „békebeli” Bács-Bodrog-Csongrád megyei dézsmajegyzékekben baranyai eredetű helynevekből képzett családnevekkel találkozunk, a továbbiakban pedig a törökkori baranyai defterekben (adójegyzékekben) bácskai családnevek fordulnak elő, tehát nemcsak az említett kis Maláka-patakon, hanem bizony a nagy Dunán is (békében is) átjártak házasodni. A vallási-etnikai szempontból vegyes lakosságú Baranyában olyan körzeti „leányvásárok” is voltak, amelyekben az azonos vallású és nemzetiségű fiatalok találkoztak, ismerkedtek és esetleg el is jegyezték egymást. (Házasságszerző szokás volt a sárközi és a drávaszögi szőlőörzés is, amikor az érni kezdő szőlőt leányok-legények együtt őrizték a nagy rajokban pusztító seregélyektől; ilyenkor a már megszilárdult párkapcsolatokat a rokonszenvezők, kivállálók, harsány hangon név szerint ki is kiáltották.)

Ez a már-már idilli kapcsolat háborús időkben teljességgel felborult. Drávaszögből ember és állat tömegesen menekült át a Dunán, melynek akkoriban még jóval szélesebb volt az ártere. A drávaszögiek elsőrendű mentsvára Kiskunhalas volt, így pl. a töröktől való szabadulás idején 1699-ben oly sokan menekültek el a Drávaszögből, hogy az adott időpontban a város lakosságának 70 százaléka baranyai menekült volt, és csak 30 százaléka helybeli „őslakos” bennszülött. A visszaköltözés már akkor sem lehetett teljes, mert drávaszögi, dél-dunántúli családnevekkel még a hódmezővásárhelyi anyakönyvekben is találkozunk. A rövidebb távú és időtartamú menekülés, egyúttal a gyakori házasságkötés természetesen a Drávaszög és Szlavónia kapcsolatának esetében is fennállott: így pl. 1942-ben az akkori Magyarországhoz visszakérült Kopácson szentlászlói menekülttel találkoztam, egyébként közvetett bizonyítékok sokasága utal e két történelmi táj többszázados, állandó kapcsolatára: számításaim szerint pl. 1000 drávaszögi tájszónak számszerűleg több a szlavóniai rokona, mint az ormánsági, holott hangtani szempontból Ormánság és Drávaszög nyelve egymáshoz áll közelebb. Az ormánsági és a drávaszögi nyelvjárások közeli rokonsága valószínűleg még a török hódoltság előtt kialakult, majd az eszék-budai hadiút elvágta Ormánság felé is a szálakat, Szlavónia irányába viszont sokkal kevésbé. A török utáni betelepülésekkel az Ormánság, Drávaszög és Szlavónia esetében hiába lett vegyes etnikumú minden szomszédos táj, a vallási alapon kötött endogám házasságok megszilárdították a különállást, azonos felekezet esetén viszont gyorsították az összeolvadást. Tanulságos pl. a Drávaszögtől nem túlzottan messze eső Mohács (ahova 1991 után is újra több drávaszögi menekült érkezett) házassági körzete: a mohácsi katolikus magyarok a közeli szebényiekkel, a reformátusok pedig a Külső-Drávaszöghöz tartozó kölkediekkel (is) házasodtak. (Mohácson éltek még görögkeleti szerbek, katolikus sokácok, sőt laktak ott németek és kétféle cigányközösség is.) A Drávaszöghöz hasonlóan zilálódott a régi Sárvíz és a Duna közötti Sárköz: az egymással tőzsomszédságban megmaradt református magyar falvak képezték a belső magot, területi szempontból kiesett ugyan, de népi-felekezeti hovatartozása révén mégis Sárközhöz soroljuk Bátát, de már a földrajzi értelemben is sárközi Bátaszéket katolikus magyar és német lakossága miatt kirekesztjük. A Külső-Drávaszöghöz hasonlóan (valaha a távolibb Zengőalja is sárközi rokonsággal rendelkezett, de később elszigetelődtek egymástól, sőt Mecseknádasd a 19., Hidas magyarsága pedig a 20. században kihalt; elnémultak a harangok.

A Drávaszög vallási-nemzetiségi szempontból vegyes falvaiban a helyzet kissé másként alakult. A Bácskából beköltöző magyarok jelentősebb része megtartotta ugyan katolikus vallását, de a hangadó reformátusokhoz igazodott, esetleg a vagyoni-társadalmi különbségek megakadályozták az összeházasodást, ám ez önmagában a magyarság arányát nem csökkentette. A Vörösmatra települt katolikus németek idővel elmagyarosodtak, ellenben a délszlávok – részben a céltudatos betelepítések révén – egyre nagyobb erőre kaptak. A görögkeleti és a katolikus délszlávok, valamint a zömmel református magyarok összeolvadása a múltban érhetően vontatott ütemű volt, és időről időre meg is szakadt, de az állam délszláv jellege és esetenként a céltudatos beolvasztási politika egyre jobban elérte célját. Mivel a magyarság polgárosodása hamarabb megindult, mint a délszlávoké, a németek pedig kezdtek elmagyarosodni, majd 1944 után nagyobb részüket ki is telepítették, a drávaszögi magyarság volt, főként a korai egyke révén, a legpusztulékonyabb magyar népcsoportok egyike. Az utóbbi évtizedekben, években már egy-egy százalékkal csökkent az aránya, a délszlávoké egy ideig tartósan növekedett. Napjainkban pedig utánalétek más nemzetiségek is a polgárosodás és vele az egykezés „úttjára”, az egy-két nemzedéknyi időkülönbség már elegendő volt arra, hogy a magyarság számbeli túlsúlyát elveszítse, és végleg háttérbe szoruljon. Az erőszakos, háborús események, tehát a külső okok általában nem okoztak annyi kárt, mint a kedvezőtlenül vált demográfiai helyzet. Igaz, az ismert katonai, politikai és szellemi erőszaktételek a magyarság hátrányos helyzetét tovább fokozhatták.

Felvetődik a kérdés, hogy egy-egy adott etnikai közösség, népcsoport meddig bír fennmaradni ilyen (többségű) környezetben, mikor és miért szűnik meg azonosságtudata, melyek a beolvadás ismérvei. A zárt tömböt alkotó és teljes önkormányzatot élvező, többlettal rendelkező szászok úgy maradtak fenn 700 éven át, hogy szoros kapcsolatot tartottak hajdani hazájukkal. A teljes elszigeteltségben élt Krim-félszigeti németek, továbbá a középkorban a hazánkba települt vallonok, valamint a jászok és a kunok különjogaik ellenére is a többségi népbe olvadtak. Hazai cigányságunknak soha nem volt saját állama, sem egyháza, sőt önálló helysége sem, nem is éltek egy tömbben, sőt messzemenően alkalmazkodtak környezetükhöz, így elvesztették ugyan saját anyanyelvüket, de valójában – egyes szórványokat kivéve – nem olvadtak be. Megmaradásuk alapja a bőségesebb gyermekáldás.

Drávaszög esetében a továbbélés és fennmaradás egyik biztosítéka lehet(ne) a polgárosodás eredményeként elért tulajdonlás: sokaknak van hova visszatérni, van miből újrakezdeni, a titosta rendszer nem semmisítette meg a magántulajdont oly mértékben, mint Magyarországon. A drávaszögi őslakosok sok szempontból homogének, míg az újabb jövevények többféle eredetűek, és ezáltal eltérő érdekűek is lehetnek. A jövevények azonban – mint említettük – az átmenetileg kedvezőbb demográfiai helyzet miatt számbeli fölénybe kerültek, sőt a kitelepített németiséget is elsősorban ők pótolták, a legutóbbi beháborúban kisebb számban menekültek el hazulról, mint a magyarok, ugyanakkor nagyobb számban tértek vissza, otthonukat gyorsabb ütemben építették újjá; így pályaelőnyük többszörös és tartós.

A drávaszögi magyarság napjainkig hagyományos közösségként próbált fennmaradni, sikerrel. Egy viszonylagos homogén népcsoport addig „eleven” közösség, amíg a belső kapcsolatai erősebbek, mint a külső, idegen relációk. Népcsoportunk esetében eddig (részlegesen) adva volt az egységes és folyamatos nyelvi érintkezés, melyet az etnikai-vallási beházasodás is biztosított; a

családi-rokonsági és faluközösségi együvértartozást eddig erősítette az egyház és az iskola, bár ez utóbbi közép- és felsőfokon már ellene is működhetett. A gyermeklétszám nagyarányú csökkenése ma már alsó, középső és felső szinteken egyaránt bizonytalanná tette az anyanyelven való tanulást és képzést. A vallási közömbösödés mellett a református egyházi vezetés szétesett, egysége megszűnt, és az említett harcias és öntudatos századok, illetve személyek helyett minden épp az ellenkezőjévé fordult: pásztor híján szétszéled a nyáj! A katolikusok vallásuk révén is ki vannak téve a fokozottabb horvátosodásnak, a reformátusok pedig az egyre nagyobb számú vegyes vallások miatt vérezhetnek el időnek előtte. Korábban az etnikai, vallási ellentéteket egy „jugoszláv” köztudattal próbálták kiküszöbölni, manapság e népek és nyelvek feletti globalizáció és internetes kapcsolattartás veszi át a helyét. Ma már nem szükséges hazuról kimozdulni, hogy a néphagyomány szírványszínei elszürküljenek, bekövetkezhet ez odahaza is. (Egyébként az egész emberiségnek mindössze 5 százaléka nem él odahaza, hanem idegenben keresett megélhetést.) Ez a „kiegyenlítődés” sokkal kevésbé fenyegeti az egy tömbben élő magyar nemzetet, mint pl. a félig-meddig elszigetelt kis drávaszögi népcsoportot, ahol a szülők pl. sokszor úgy sietnek a jövő elébe, hogy gyermekeiket a többségi nemzetbe próbálják betagozni, és ezzel az anyanyelvi talajt ki is húzzák lábuk alól. Míg korábban vegyes lakosság esetén egy-egy erősebb tanítói, lelkészi vagy más egyéniség a kis közösség etnikai-vallási arculatát is eldönthette, így lett magyarrá pl. a Duna-Tisza-közi Kecel, maradt meg sokáig szlováknak a szomszédos Kiskőrös, ma az iskola, a különféle hagyományápoló és egyéb csoportok nincsenek tartós hatással. Hiába tudjuk, hogy az „édes” anyanyelv minden korlátozása mentális zavarokkal járhat, és hogy legsikeresebben anyanyelven tudna az emberiség egészébe betagozódni az egyén, ellentmond neki a modern élet. Még jó, ha a gép nem helyettesíti a személyes kapcsolatokat, s a passzív nézők nem azonosulnak az érdemtelenül reklámozott hősökkel, kik közül a határozott, sőt erőszakos egyéniség a képzeletbeli eszménykép, a sikeres típus stb. Nem véletlen, hogy a magyar nevelőotthonokban (még talán nem a családokban) a whiskys rabló az ideális, szélsőségesen még rosszabb a helyzet a mai (városiak) oroszoknál: a kamaszok fele jól kereső bérgyilkos szeretne lenni, a lányok pedig a prostitúciót jelölték meg életcéljuknak.

Nyilvánvaló, hogy az egész magyarság és Drávaszög esetében itt még nem tartunk, sőt a nagyobb közösségek jövőképe sem lehet ennyire értelmetlen és sivár, de kis népcsoportunk esetében a hagyományok és az egész működő közösség felbomlása komoly fenyegetettséget jelent.

Hiába a kedvezőtlen külső okok megszűntetése, ha az elöregedés és gyermektelenség tovább tart! Hiába a többi nemzetiség egykéje, ha azok már számbeli többségbe kerültek a magyarokkal szemben. Az európai csatlakozás és a globalizáció is felgyorsítja a nemzetközi folyamatokat. Bár a régiók meghirdetése és favorizálása mindenféle jellegtelen összemosás ellen hat, s talán remélhetjük a középkori keresztény egységhez, a latin nyelv használatához hasonlóan a nemzeti értékek párhuzamos fennmaradását is.

De csupán ez Drávaszög magyarságát már nem menti meg, több kell ott, ahol „magyarnak születni kisebbségben a véletlen műve, megmaradni azonban tudatos küzdelem”.

Horváth Márta

Kísérletek az esszéizmusról

Robert Musil esszéi

Az esszé védelmében

Robert Musil egyik Franz Bleiről írt esszéjében azokkal a kritikákkal szemben veszi védelmébe az esszéírókat, melyek szerint az egyrészt a tudomány melléktermékeiből, másrészt a költészet ragyogó lényegét megtagadva a közönséges racionalitásból táplálkozik.¹ Bár Musil nem utal erre, írása mégis lehetne reakció Lukács Györgynek német nyelven 1911-ben megjelent *Die Seele und die Formen* (A lélek és a formák) című kötetére. Lukács az esszét a Popper Leonak írt bevezető levélben ugyanis kialakulatlan formának nevezi, mely még nem bontakozott ki a tudománnyal, morállal és művészetrel való primitív, differenciátlan közösségből.² Nem csoda hát, ha Musilhoz hasonlóan érvel Adornó az esszé mint forma önállósága mellett, mikor Lukács György ezen kijelentésével vitatkozik. Mindketten úgy vélik ugyanis, hogy ez a vád abból a helytelen felfogásból ered, ami a művészetet az irracionális rezervátumként fogja fel, a megismerést pedig a rendszerszerű tudománnyal azonosítja, és az ebbe az antitézisbe bele nem helyezhető elveti.⁴ Ők azonban az esszének a tudomány és a művészet között elfoglalt helyét a műfaj erényének tekintik, mert épp ezáltal küszöbölhető ki a nyugati kultúrára jellemző gondolkodás regresszív elemei.

Az esszét védő írásokból jól látszik, hogy az esszé nem pusztán a közlés, sokkal inkább a gondolkodás bizonyos módjaként értelmezendő. Adorno abban látja az esszé mint forma köztes helyének funkcióját, hogy nem azonosulva sem a tudománnyal, sem a művészetrel szembeni elvárásokkal, függetleníti magát a hatalmi diskurzusokra érvényes előírásoktól, s így a dogma erőszakosságára és a szellem szabadságára figyelmeztet. Az esszé tehát éppen azáltal közvetít ismeretet, amit a pozitívizmus elkötelezettjei a szemére vetettek: töredékességével és véletlenszerűségével a totalitás meglétének posztulátumát vitatja, és leszámol az igazság tradicionális ideájának gondolatával.⁵

Musil, éppúgy mint Adorno, az esszében látja azt a lehetőséget, hogy a kor uralkodó gondolkodásmódjának hiányosságait kiküszöbölje. Kritikája a gondolkodásnak két területére irányul, ahogy azt *Az esszéről* című esszétöredékében is megjegyzi: az etika és az esztétika területére.⁶ Hogy miért ezek állnak Musil gondolkodásának központjában, s hogy hogyan válik az esszé melletti állásfoglalás az életművet meghatározó programmá, az esszéizmus programjává, tárgyalom a jelen tanulmányban Musil esszéi alapján.

A világ szerkezete

Az 1918-ban megjelent *Vázlat a költői megismerésről* című esszéjében Musil egy teljességre törekvő, ezért az esszéizmus fogalmának meghatározásához jó kiindulópontként szolgáló rendszert vázol fel. Első lépésként a valóság szerkezetét vizsgálja. Megállapítja, hogy a világ jelenségei kétféleképpen: vagy a „ratioid” területhez tartoznak, vagy a „nem ratioidhoz”.⁷ A ratioid terület szerinte a fizikai természet tényeit foglalja magába, míg a nem ratioid területre a legfőbb példa a morál. A ratioid terület tényeit egy bizonyos monotonia, „az ismétlődés túlsúlya, a tényeknek egymástól való relatív függetlensége”⁸ jellemzi, a nem ratioid terület ezzel szemben magában foglalja mindazt, ami nem rendszerezhető, tényei az értékek és értékelések, az etikai és esztétikai viszonyok, az ideák.

Az sem csoda azonban, hogy a szakirodalomban nem olyan egyértelmű a ratioid és nem ratioid terület fogalmának megítélése, a rendszerbeli helyének meghatározása. Hiszen Musil ehhez a két fogalomhoz kötve különbözteti meg a világ kettősségéből adódó kétféle megismerési módot és a kétféle megismerés nyelvi közvetítésének különböző lehetőségeit. A ratioid terület definíciójában szerepel ugyanis az a meghatározás is, miszerint ez a terület foglalja magába mindazt, ami tudományosan rendszerezhető, törvényszerűségekké és szabályokkal összefoglalható, tehát ami a megismerésre vonatkozik, valamint azt, ami fogalmakkal leírható, tehát a nyelvre vonatkozik. Egy ehhez hasonló struktúrájú, de ettől különböző jelentésű fogalompart vezet be Musil a *Tulajdonságok nélküli ember* jól ismert negyedik fejezetében („Nemcsak valóságérzék: lehetőségérzék is van a világon”): itt „valóság” ill. „lehetőség” fogalmi vonatkozásnak a létezés, „valóságérzék” ill. „lehetőségérzék” a megismerés módjaira.⁹

Jól megfigyelhető ebben a gondolatmenetben, mennyire erősen polarizált Musil gondolkodásmódja. Ez leginkább a már a Blei-esszé esetében is megfigyelhető látens programirát-jelleggel magyarázható: Musil több írásában is nézeteit kifejezetten a kor filozófiai diskurzusát erősen meghatározó pozitívista iskolák szcientizmusával szemben fejt ki. Célja ebben az esszében (is) a költő megcsorbult tekintélyét a tudós megnövekedett elismertségével szemben helyreállítani, amit leginkább a költői megismerés szükségszerűségének és elkerülhetetlenségének belátásával tud biztosítani. Ezért hivatkozik a valóság kettős felépítésére: „a világnak és nem a költő képességeinek struktúrája jelöli ki a költő feladatát [...]”.¹⁰

Musil a költői megismerés területére, a nem ratioid területre legfőbb példaként a morált hozza. Fogalomhasználata itt még nem végleges, ebben az esszében még megkülönböztet helyes és helytelen morális ítéletet. Bár a morális ítélet a morál természeténél fogva a nem ratioid területhez tartozik, a kortárs gyakorlatban ez nem mutatkozik meg: a törvények, amik a „morális” megismerés bizonyosságai, merevek, nem képesek az egyedit figyelembe venni. Később kritikáját korának moráljával szemben már egy fogalmi megkülönböztetéssel is kifejezi: morálisnak nevezi a társadalmi gyakorlatot, mely általános törvények alapján ítélik, etikainak pedig az egyediséget figyelembe vevő ítéletet, ahol az etikai fogalmak ennek megfelelően függvényfogalmakként működnek.

A költőnek így a világban, melyben tehát (hisz ezt igazolja a gondolatmenet) cáfolhatatlanul léteznek a tudományos megismerés számára hozzáférhetetlen, végtelen és kiszámíthatatlan dolgok, az a feladata, hogy ezen az ingoványos területen belül gondolkodjon. Mégpedig azon a kérdésen, ahogy azt a regény főhőse, Ulrich megjegyzi, ami egyedül érdemes a gondolkodásra: a helyes élet kérdésén. A költő feladata: „új és új megoldásokat, összefüggéseket, konstellációkat, változatokat fedezni fel, események lejátszódási lehetőségeinek prototípusait állítani föl, csábító példaképeket, hogyan lehet ember az ember, *felfedezni* a belső embert.”¹¹

Így hát adódik a kérdés (amit a leginkább érdemes feltennünk), hogy milyen a Musil által felfedezett ember.

Az azonosság kérdése

Érdekes az a tény Musil esszéinek keletkezéstörténetében, hogy több írása is, melyet eredetileg egyszerű kritikának vagy recenzióknak szánt, végül a folyóirat fő rovatában jelent meg, mert az egyes esetekben végül mindig szimptomát, valamilyen általános folyamat jelét látta. Így történt az a Balázs Béla *Der sichtbare Mensch* vagy Spengler *Der Untergang des Abendlandes* című könyvéről tervezett recenziók esetében, és hasonlóan változott az öttagú sorozatként induló *Tünetek – Színház* esszék témája is (melyből végül csak három írás jelent meg, a *Tünetek – Színház I.*, a *Tünetek – Színház II.* és a szerkesztővel történt közös megegyezés alapján megváltoztatott című *A színház alkonya*).¹² De ez figyelhető meg az 1918-19-es években különös intenzitással publikált politikai esszékben is, melyekben a politikai eseményeket Musil végül mindig globális kulturális folyamatok tüneteiként magyarázta.¹³

A német ember mint szimptóma (1923) című esszétöredék megírását inspiráló kérdésfeltevés a háborúnak és a kor nacionalista szellemiségének okára irányult, de a magyarázat végül itt is két, az egész életmű értelmezésébe bevonható elméletet eredményezett: elsősorban egy történelemfelfogás kifejtését, és ezzel összekapcsolva egy szubjektumelméletet, melynek a „tulajdonságok nélkülség” fogalmának interpretálásában is fontos szerepe van. Bár a szubjektumelméletet Musil maga csak „segédképzetnek” nevezi, mely a kulturális jelenségek helyes értelmezéséhez járul hozzá, a jelen dolgozat perspektívájából mégis ez a hangsúlyosabb, ezért itt ezzel foglalkozom bővebben.

A szubjektumelmélet kontextusa egy olyan történelemfelfogás, mely struktúrájában módosított a vitatott kortárs szemléletekhez képest: egy történelmi kontinuum helyett, melyben különböző emberi típusok követik egymást, egy antropológiai kontinuumot feltételez, melyben a szimbolikus (társadalmi) formák és rendek variálódnak, s melyben alaktalan lényként mozog az ember. Musil azt is kiemeli, hogy történelemelméletéből hiányzik a „szükségszerűség méltósága”; a történelem nem egy meghatározott cél felé halad, a fejlődési irányok épp ezért kiszámíthatatlanok. A történelmet két olyan metaforával írja le, amik a *Tulajdonságok nélküli ember* című regényben ugyanezzel a jelentéssel fordulnak elő: a felhő mozgását meghatározó időjárási viszonyok és az út metaforájával: „A történelem útja a legkevésbé sem a biliárdgolyó útját járja, amelyet meglöknek, és aztán végighalad egy meghatározott úton, ez a menet sokkal inkább a felhők útjához hasonlítható: noha alá van vetve a fizikai törvényeknek, másrészt viszont nagyon is befolyásolja valami egyéb, amit alkalmasint a tényezők összetételalkozásának nevezhetne az ember; mert noha mindenütt északról fúj a szél, ahol északon a levegő nyomása eléri a maximumot, míg nyugaton a minimumon áll, de hogy kettejük közt egy hegység terül el, hogy van-e hegycsúcs a közelben, [...], nos, mindeme körülmények, amelyek kialakítják az időjárást, esetünkben tényezők/tények, nem pedig törvények [...]”.¹⁴ Az időjárás metaforája, mely a regény első bekezdésében, a cselekmény idejének meghatározásakor jelenik meg, a történelmi folyamatok kontingenciájára, a tényezők véletlen összetételalkozására utal.¹⁵ Bár a szakterminológia használatával tudományos diskurzust imitál, ironikusságával ennek jogosultságát vonja kétségbe és legfőbb támaszát, a törvényszerűség és a szükségszerűség látszatát kérdőjelezi meg. Az út metaforája pedig, ami tradicionálisan a teleológiát írta le (gondoljunk a fejlődésregényekre), Musilnál felépítése által éppen azt ironizálja. Jó példa erre az „Az és mégsem az – avagy: Miért nem lehet egyszerűen csak kitalálni a történelmet” című fejezet, ahol Ulrich egy hazafelé tartó úton töpreng el a történelem értelmén. Gondolatait megpróbálja logikus egymásutániségbe rendezni, de akarata ellenére „kitérőkbe” téved. A végleges válaszdásra végül nem kerül sor, mert Ulrich váratlanul otthon találja magát.¹⁶

Musil abból kiindulva tehát, hogy a történelem szimbolikus formák és rendek kiszámíthatatlan váltakozása, és az ember alaktalan lényként mozog ebben a kontinumban, tehát hogy a jelenség szintjén megmutatózó különbségek a különböző korok emberei között valójában nem lényegiek, pusztán kívülről az emberre ragadt formák, az emberi önazonosság problémáját fogalmazza újra. Az ember identitásának kérdése ebbe a történelemképbe beágyazva alapvetően megváltozik. A kérdés immár nem az lesz: „mi vagyok én?”, helyesebben a kérdésre, mármint, hogy „mi vagyok én?”, a „hol vagyok?”¹⁷ kérdésre adott válasz felel. Az identitás függvénye lesz egy külső tényezőnek, amit Musil situációnak nevez, és amit úgy határozhatnánk meg, mint a földrajzi tér és a történelmi idő metszéspontja, egy társadalmi rend, egy kulturális helyzet.

Újragondolva a problémát Paul Ricœur terminológiájával,¹⁸ azzal lehetne kiegészíteni a Musil regényéről, mint az irodalmi fikció zavarba ejtő eseteinek egyik példájáról tett következtetését, hogy az „ugyanazonosság” (męmeté), tehát a „szubsztanciális vagy formai azonosság”¹⁹ vagyis a „szerzett készségek és a ...-val/-vel gyarapodott azonosulások együttesének”²⁰ elvesztése itt valójában nem a cselekmény főhősével, tehát érdekes módon nem a „tulajdonságok nélküli emberrel” történik, hanem a regény másik főszereplőjével, Kákániával, azzal a társadalmi képződménnyel, mely nem találva az őt szervező egységes ideológiát, egymással össze nem egyeztethető ideológiák sokaságára támaszkodva próbál fennmaradni. Ennek a szubsztanciális hiánynak (mely a Monarchiát modellező Kákánia legmeghatározóbb tulajdonsága) a mibenlétét fejti ki Musil az esszének a „Nemzedékünk helyzete (Nemzedékünk és az alaktalanság)” című fejezetében Hermann Broch „Wertzerfall” elméletéhez nagyon hasonlóan, és ezt az érvet hozza fel a *A csatlakozás Németországhoz* (1919) című politikai esszéjében az egyesítés mellett érvelve is, ahol a Monarchiát „névtelen igazgatási gépezetnek”, „anyagtalán formának” nevezi.²¹

Épp ezért zavarba ejtőnek Musil esetében talán leginkább az tekinthető, ahogy összekapcsolja az egyén és a társadalom azonosságának problémáját. Mert hogyan is határozza meg a társadalom „alakja” az egyén „alakját”? A társadalom Musil szerint, mint mondtuk, akkor ölt alakot, ha rendelkezik egy egységes ideológiával, melynek funkciója a benne élő emberekre nézve, hogy életszemléletet kölcsönöz nekik és ezáltal meghatározza praktikus életüket, cselekedeteiket. Ennek hiányában az egyénnek két lehetősége marad: vagy regresszív módon a történelem régi korainak már aktualitását veszített ideológiái felé fordul és az azok által nyújtott (hamis) erkölcsi támasszal élve teremti meg magának tettei legitimitációját – ezt az utat Musil elveti –, vagy felismeri a „szituációt”, azaz belátja a társadalom alaktalanságát és új utat keres: „Nagy általánosságban – a szocializmus kivételével – regresszív módon keresik a a gyógymodot; a jelentől elfordulva. A kötelekeit elvesztett embernek a régi kötelekeket kínálják. [...] Nagyon ritkán ismerik fel, hogy ezek a jelenségek új problémát jelképeznek, amelynek megoldása még nem áll rendelkezésre.”²²

Mivel pedig úgy gondolom, hogy az esszében kifejtett elmélet az emberi alaktalanságról hozzájárulhat a „tulajdonságok nélkülség” fogalmának és a főhős történetének megértéséhez, a tulajdonság nélkülséget nem az identitás elvesztéseként, Ulrich történetét pedig nem az önazonosság elvesztésének történeteként fogom fel. Az emberi identitás és a szituáció összefüggésének gyengelembevételével a „tulajdonságok nélkülség” a szituáció felismeréseként, annak „magára vállalásaként”, illetve a társadalmilag gyakorolt lehetőségekkel szembeni passzív ellenállásként, Ulrich története pedig új utak kereséseként értelmezendő. Mindez annak a feltételezésével, hogy az elbeszélés berekesztésének kísérletei éppen azon a helyen akadnak meg, ahol Musil a megtalált önazonosság toposzának ábrázolására törekszik.²³

A következő fejezetben azt tárgyalom, milyen megoldást lát Musil az esszékben az önazonosság itt említett problémájára.

A másik ember

Musil *A német ember mint szimptóma* című esszéjében levonja gondolatmenetének végső következtetését, és elgondolja azt az

embert, aki a kor hit (ideológia) nélküli tényemberének ellentípusát képezi. „A tények szellemének valódi ellenjátékosa[í]” nem azok, akik „tagadják a tényeket” és nem is azok, akik „racionalitásunkat hibáztatják és azt kívánják, hogy legyünk kevésbé racionálisak”.²⁴ A valódi ellentét az embernek egy bizonyos állapota, melyet Musil a „másik állapotnak” nevez, és aminek leírása egész életművét, annak minden műfaját, elbeszéléseit, novelláit és a regényét is meghatározza. Mivel a „másik állapotnak” a leírása a különböző műfajokban alapvetően különböző, így itt az esszék szövegére fogok szorítkozni; a novellák lényegileg eltérő ábrázolását és a regénybeli megjelenését nem tárgyalom.

Az képzelés az ember tudatának egy a „normálistól” eltérő „másik” állapotáról (Musil maga nevezi így később a két tudatállapotot), a *Megjegyzés egy metapszichikához* (1914) című írásban bukkan fel először, amit Musil a Walter Rathenaunak *Zur Mechanik des Geistes* címmel megjelent könyvéről írt. Musil szokásához híven épp azt illeti a legkönnytelenebb és legironikusabb kritikával, aki őt inspiráló, az övéihez nagyon hasonló gondolatokat fogalmaz meg számára elfogadhatatlan kontextusban, mint ahogy ez Spengler *A nyugat alkonyát* kritizáló esszéjében is történt (”Szellem és tapasztalat. Megjegyzések olvasóknak, akiket nem ért el igazán a Nyugat alkonya”, 1921). Az esszé alapvetően az ellen a módszer ellen irányul, ami Musil szerint minden hasonló próbálkozás buktatója, mely lelki élményt kísérel meg leírni: hogy a racionális megközelítés keveredik az érzelmi-misztikussal. „A lelki érintésből csak a legintimebb pillanatokban alakult fogalmakhoz való megerősítő ragaszkodás marad, melyek közé minden más oly szellem jegyében interpollálódik, amelyek természetzerűleg transz-állapoton kívüli, és a tudományos értelemről tulajdonképpen csak abban különbözik, hogy lemond annak módszer- és pontosság-béli erőneveiről.” Kritikája így Rathenau esetét szimptomaként kezelve egy az egész német kultúrára jellemző hiányosság ellen irányul: „Nekünk németeknek – Nietzsche egyetlen nagy kísérletét leszámítva – nincs könyvünk az emberről; nincsenek életrendezőink- és szervezőink. A művészi és a tudományos gondolkodás nálunk még nem érintkezik. A kettő közti terep kérdései megválaszolatlanok maradnak.”²⁵

Ami ennek, és Musil Rathenauval szembeni alapvető ellenszenvének ellenére kiváltotta Musil elismerését a könyvvel szemben, az az a „merész vállalkozás”, ami az emberi állapotok egy bizonyos csoportját írja le, és amely arra tesz kísérletet, hogy ebből az állapotból, mely „törékeny” és „ritka” élmény, megkonstruálja a hozzá tartozó ember szellemét, és az értelem helyett ezzel a szellemmel gondolja el a világot.²⁶ Ennek a gondolatnak a saját életműbe való beillesztése azonban csak a húszas években történik meg – a háború alatt Musil csak egy-két politikai témájú esszét publikál. Esszéi közül kettőben használja kifejezetten ezt a fogalmat: a már tárgyalt *A német ember mint szimptóma*-ban és *A Szempontok egy új esztétikához. Megjegyzések a film dramaturgiájához* címűben.

A *német ember mint szimptóma*-ban Musil megpróbálja meghatározni a „másik állapotot”: úgy írja le mint pl. hogy a szeretet, jóság, irracionális, vallásosság fogalmaiban mind benne rejlik az igazság egy eleme, hogy az Én és nem-Én közti határok összemosódnak vagy hogy a viszonyok a „normális” állapothoz képest megfordulnak. Fejtegetései közben azonban mindig újra arra a következtetésre jut, hogy „ezt az állapotot nehéz lefesteni”, végül pedig azzal rekeszti be kísérleteit az állapot meghatározására, hogy „Nem folytatom tovább a leírást, mivel pillanatnyilag nincsenek birtokomban azok az eszközök, amelyekkel bizonyos fokig tökéleteset tudnék nyújtani.”²⁷

1925-ben, egy két évvel későbbi esszéjében Musil egy egészen más problémából kiindulva újra eljut a „másik állapot” meghatározásához. *A Szempontok egy új esztétikához. Megjegyzések a film dramaturgiájához* című esszében a 20-as években a némafilmek körül kialakult vitába kapcsolódik be, és Balázs Béla *Der sichtbare Mensch oder Die Kultur des Films* című könyvének kapcsán fejti ki művészetelméletét. A némafilmet a vele szembeni kortárs kritika ellen azzal az érveléssel védi meg, hogy nem egyedül a némafilmet jellemzi a megcsonkítottság, hanem minden művészeti ágban – a művészetnek általában – alapvető tulajdonsága a töredékesség: „Némán, mint a hal, és haloványan, mint valami földalatti lény, úszik a film a csak-láthatóság tavában; de a festészet is néma és merev, [...] és szemügyre vehetünk zenei elfogultság nélkül akár egy klasszikus zeneművet is, és ha mint szociális megnyilvánulást nézzük, hangmozdulatai eddig még le nem írt és párhát ritkító mániának bizonyulnak.”²⁸ A művészet tehát minden formájában „absztrakció”, „töredékesség”, „egyensúlyzavar”. Mi teszi azonban művészetté azt, „ami ilyen furcsa módon töredéke csupán az élet teljességének”? Musil a választ a befogadó bizonyos viselkedésében látja, aminek megnevezéséhez itt újra visszatér a „másik állapot” fogalmához. A műalkotásoknak, ezeknek a „bonyolult, gyakorlatiatlan, szinte groteszk képződményeknek a láttán” a befogadó ugyanis nem ámul el, nem érzi át az élmény „abnormalitását”, „zavartságát”. Musil ezt azzal magyarázza, hogy a töredékesség az élménynek csak az egyik fele, mert „amennyire a művészet absztrakció, annyira már egy összefoglalás is egy új összefüggéshez”.²⁹ A befogadó a töredékest azonnal kiegyenlíti egy másik irányba, és a részt új egészé, az abnormalist új normává, a megzavartat más lelki egyensúllyá alakítja. Ebben látja Musil a művészet episztemológiai funkcióját: az absztrakció által a benyomások kilépnek megszokott kereteik közül, szétropanthják a közönséges teljességélményt, megkérdőjelezzik világpépünk szilárdságát és egy új, apokrif összefüggést sejtetnek meg.³⁰ A „másik állapot” megélése, a világ és az én másfajta megtapasztalásának egyik lehetősége tehát az esztétikai élményben rejlik.

A „másik állapot” funkciójának meghatározása mellett Musil megkísérli annak „beazonosítását”, tulajdonságai által való leírását is. Visszatér *A német ember mint szimptóma* című esszétöredékből már ismert körülírásokhoz, ezekkel azonban nem azonosul, a leírásokat pontatlannak tartja, s kételkedik a meghatározás lehetőségességében: „Hacsak nem alapozta meg az ember mélyreható kutatásokkal, nemigen vállalkozhat ma arra, hogy többet mondjon [...] jellegéről”.³¹

Az esszék alapján így a „másik állapot” az embernek egy olyan tudatállapotként határozható meg, melyben az a világot és önmagát a „normális” állapothoz képest különbözően, másként tapasztalja meg és ami egyfajta teljesség- és tökéletességérzést közvetít. Az esszék azonban arról is tanúskodnak, hogy ez az állapot a normális tudatunk számára hozzáférhető fogalmakkal nem leírható, költői eszközökkel nem ábrázolható. Ezeknek az esszéknek a témája az *ábrázolhatatlan*, ahogy Lyotard Kant nyomán nevezi, „amiről nem mutatható (nem ábrázolható) se példa, se eset, se szimbólum. [...] az abszolútum általában”.³² Az abszolútum megléte viszont ábrázolható, mondja Lyotard, ebben az esetben „negatív ábrázolásról” beszélünk, mint pl. az absztrakt festészetében. Ennek példáját látom Musil esszéiben a „másik állapot” ábrázolására való törekvésében is, mert az állapot mibenlétének megragadása minduntalan kudarcba fullad, létezésének ábrázolására pedig egyetlen mód, egy negatív mutatkozik. Ezt a módszert nevezem *inverzió*nak, mert a láthatatlanra indirekt módon, a látható által utal: a keresett *másikként*, eltérésként, a normális megfordításaként ábrázolja.

Esszéizmus

Musilnak az esszé melletti elkötelezettsége mindezek alapján jól érthető: ahhoz, hogy a valóságnak a tudományok által hozzáférhetetlen, de a művészet eszközeivel sem meghatározható területe megközelíthetővé váljon, új útra van szükség. Az új forma, az esszé alkalmazási területe az „élet területe”, a nem ratioid terület, de a misztika felé hajlók, a racionalitás tagadóinak elképzelésével ellentétben nem a pusztá irracionális jellemzi. Jellemzője sokkal inkább a végleges válasz tagadása: „Az esszé nem ad totális megoldást, csak egy sor partikulárisat.”³³ Az „esszéisztikus gondolkodás” lényege a lezáratlanságban rejlik, az „állandó

mozgásban”,³⁴ hogy így közelítse meg az el nem mondhatót, ami Lyotard mint Musil szerint „az egyetlen, ami az elkövetkező században élet és gondolkodás bevetésére érdemes.”³⁵

Jegyzetek

- 1 Robert Musil, *Gesammelte Werke 8. Essays und Reden*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt 1978, 1024. o.
- 2 Lukács György, *A lélek és a formák. Kísérletek*. Budapest, Napvilág Kiadó 1997, 26-27. o.
- 3 Theodor W. Adorno, *Noten zur Literatur. I*. Frankfurt/M., Suhrkamp 1958, 9-49. o.
- 4 Neymeyr szerint Adorno nem teljesen jogosan kritizálja Lukácsot, hiszen Lukács nem vitatja el az esszétől az igazság megismerésének igényét. V.ö. Neymeyr, Barbara, „Utopie und Experiment. Zur Konzeption des Essays bei Musil und Adorno”. In: *Euphorion* 2000/1. 79-113. o.
- 5 Adorno 1958, 24-25. o.
- 6 Robert Musil, „Az esszéről”. Ford. Bán Zoltán András, In: u.ö., *Válogatott művei. Esszék*. Pozsony, Kalligram 2000, 318-323, itt 318. o.
- 7 A valóság területeinek a nevét a *ratio* szóból képzí; az -id végződésével a megismerés tárgyára utal, míg a racionális jelző a megismerőre vonatkozik. V.ö. Robert Musil, „Vázlat a költői megismerésről”. Ford. Hámori Ágnes, In: Musil 2000, 63. o.
- 8 u. o.
- 9 V.ö. Luserke, Matthias, *Wirklichkeit und Möglichkeit. Modaltheoretische Untersuchung zum Werk Robert Musils*. Frankfurt am Main, Peter Lang 1987.
- 10 Az idézetet ebben az esetben saját fordításban adtam meg. Eredetiben a következőképpen hangzik: „die Struktur der Welt und nicht die seiner Anlagen dem Dichter seine Aufgabe zumeist” (kiemelés az eredetiben). Musil 1978, 1029. o.
- 11 Musil 2000, 65. o.
- 12 V.ö. Stern, Guy, „Musil über seine Essays; Ein Bericht über eine unveröffentlichte Korrespondenz”. In: *Germanic Review* 49. 1974, 60-83. o.
- 13 V.ö. Daigger, Anette, „Musils politische Haltung in seinen frühen Essays”. In: Brokoph-Mauch (szerk.): *Robert Musil. Essayismus und Ironie*. Tübingen, Francke 1992, 75-89. o.
- 14 Robert Musil, „A német ember mint szimptóma”. Ford. Bán Zoltán András In: Musil 2000, 347-348. o.
- 15 A kontingencia jelentéselemét emeli ki az első fejezetből Honold és Fuder is, ők azonban egy a fejezetben megjelenő másik motívumra, a balesetre hivatkoznak. Egyúttal mindketten a fejezetnek az egészre vonatkozó monadologikussága mellett érvelnek. V.ö. Fuder, Alexander, *Analogiedenken und anthropologische Differenz*. (=Musil-Studien 10.) München, Wilhelm Fink Verlag 1979 és Honold, Alexander, *Die Stadt und der Krieg: Raum- und Zeitkonstruktion in Robert Musils Roman „Der Mann ohne Eigenschaften”*. München, Fink 1995.
- 16 Haslmayr az idézett fejezetet paradigmikusnak tekinti az egész regényre nézve a linearitás, kauzális egymásutánosság ironizálásának szempontjából. Haslmayr, Harald, *Die Zeit ohne Eigenschaften. Geschichtsphilosophie und Modernebegriff im Werk Robert Musils*. Wien-Köln-Weimar, Böhlau 1997.
- 17 Musil 2000, 348. o.
- 18 Itt első sorban a következő tanulmányra támaszkodom: Ricšur, Paul, „Az én és az elbeszéli azonosság”. Ford. Jeney Éva, In: u.ö., *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris 1999, 373-412. o.
- 19 Paul Ricšur, *Zeit und Erzählung III. Die erzählte Zeit*. Ford. Andreas Knop, München, Wilhelm Fink 1991, 396. o.
- 20 Ricšur 1999, 410. o.
- 21 Robert Musil, „A csatlakozás Németországhoz”. Ford. Györfy Miklós, In: Musil 2000, 71-81. o. itt 77. o.
- 22 Musil 2000, 356. o.
- 23 V.ö. Fanta, Walter, *Die Entstehungsgeschichte des „Mann ohne Eigenschaften” von Robert Musil*. Wien, Böhlau 2000. Fanta tanulmánya az eddigi leg részletesebb ábrázolása Musil tíz éves próbálkozásának, hogy a történetet eljuttassa a végpontjához.
- 24 Musil 2000, 366. o.
- 25 Nem így látja Hajduk, aki szerint Musil regényében a *Vereinigungen* című novelláskötet ábrázolásmódját viszi tovább. V.ö. Hajduk, Stefan, *Die Figur des Erhabenen. Robert Musils ästhetische Transgression der Moderne*. Würzburg, Königshausen & Neumann 2000
- 26 Robert Musil: „Megjegyzés egy metapszichikához” Ford. Tandori Dezső, In: Musil 2000, 54-59. o. Itt 58. o.
- 27 u. o. 368. o.
- 28 Robert Musil, „Szempontok egy új esztétikához. Megjegyzések a film dramaturgiájához”. Ford. Györfy Miklós, In: Musil 2000, 164. o.
- 29 u. o. 165. o.
- 30 u. o. 168. o.
- 31 u. o. 170. o.
- 32 Jean-Francois Lyotard, „Vorstellung, Darstellung, Undarstellbarkeit”. In: J-F. Lyotard, *Das Inhumane. Plaudereien über die Zeit*, Wien, Passagen-Böhlau 1989, 207-223. o., itt 218. o.
- 33 Musil 2000, 319. o.
- 34 u. o. 321. o.
- 35 Lyotard 1989, 221. o.

Szabó Erzsébet

Miért különös

Terézia Mora: *Különös anyag*

„Két kultúra“

Különös – jutott eszembe Mora elbeszéléskötetének címe láttán –, hogy a fizika alapfogalmai milyen ritkán használatosak szépirodalmi művek címeiként. Különös, még ha a Sir Charles P. Snow fizikus 1959-ben, Cambridge-ben tartott előadása, majd Alan D. Sokal fizikus 1996-ban megjelent tanulmánya nyomán fellángoló természettudományok vs. irodalomtudomány vitán iskolázott olvasók egy része nyilván nem is talál benne semmi meglepőt. Hiszen mi köze lehet a fizikának az irodalomhoz. „Two cultures, two kingdoms“: a fizikai világ leírására használt matematizált nyelv már csak az elméletek taxonómiai összeegyeztethetlensége¹ miatt sem alkalmas fiktív világok leírására; egy esetleges jelentésátvitel egyik „királyságból” a másikba legfeljebb értelmetlen, bár erős és sokféle képzetet keltő metaforához vezethet. Az olvasók másik része ugyanakkor alighanem elcsodálkozik az irodalmi címadási hagyomány furcsaságain és a „két kultúra” képletben újjáélesztett, a természet- és a társadalomtudományok viszonyát a 19. század óta meghatározó kommunikatív problémán egyaránt. Hiszen ha világunk létrejöttét cselekvés eredményeként fogjuk fel, a természettudományok (esetünkben a fizika) és az irodalom között húzódó (védett) határok átjárhatatlansága már nem is olyan egyértelmű. Amennyiben ugyanis a természet csak mint *tökéletes konstruktum*² létezik, és az irodalom is csak mint *konstruktum* adott, joggal feltételezhetjük, hogy a két terület egy egységes kategóriarendszerrel is leírható.³ Különösen akkor, ha azt is elfogadhatónak tartjuk, hogy a szerző – a Teremtő alkotó elveinek közvetlen ismerete nélkül, és az Ádámi ősnyelv (egyben tökéletes természetismeret) hiányában is – képes a természetet egyes (meghatározó) konstrukciós elveit fel- ill. megismerni, és azokat a költői kompozíció, az elemek elrendezése során érvényesíteni.

Egyszóval valami ilyesmire gondolhattam két éve a Frankfurti Könyvásáron, amikor a Magyarországon született, de 1990 óta Berlinben élő és németül publikáló fiatal író, Terézia Mora első elbeszéléskötetét levettem a Rowohlt Kiadó standjának egyik polcáról, majd valamelyest a kötet, és az íróval készült interjú olvasása közben is. A minap pedig, amikor a Budapesti Könyvfesztivál standjain végre felfedeztem a mű magyar fordítását,⁴ mindez ismét eszembe jutott. A „Seltsame Materie” ugyanis egyben és eredendően a kvantumfizika egyik újabb terminusa, fordítása, a „Különös anyag” viszont nem; a magyar nyelvben a fizikai jelenséget egy, az angol nyelvből származó, egzaktabb, leíró jellegű kifejezés („kvarc-gluon plazma”) jelöli. Első pillantásra úgy tűnik tehát, a fordítás nem egészen pontos: nem „tükrözi”, hanem átalakítja a cím jelentésstruktúráját, hiszen éppen annak eredetileg fennálló, és amint látni fogjuk a mű értelmezése szempontjából is releváns kettős taxonómiai meghatározottságát szünteti meg. Ha azonban a fordítást nem önmagában, hanem a költői és a fordítói kompozíció összefüggésében vizsgáljuk, akkor a magyar cím mindjárt a metaforikus német kifejezés kizárólag helyes, és tökéletesen pontos fordításának bizonyul. Ennek magyarázata Mora elbeszéléstechnikájának, valamint Rác (azt részben tükröző) fordítástechnikájának egyik sajátosságában, a német és a magyar nyelv rejtett, – egyes *szóképek szemantikai dinamikájának megtöbbszörözésében*⁵ megnyilvánuló – összekapcsolásában rejlik. Mit is jelent azonban mindez? Kezdjük a válaszadást egy rövid kitérével.

Terézia Mora 1971-ben, Sopronban született egy Petőházaán élő és burgerlandi német tájszólást („Kruisbergisch”) beszélő családban. 1990 óta Berlinben lakik, ahol íróként, fordítóként és forgatókönyvíróként dolgozik. A német irodalomkritika egybehangzóan a német nyelvű irodalom egyik legtehetségesebb és egyben egyik legelismertebb fiatal szerzőjeként („Nachwuchsautor”) tartja számon. Csakugyan nem sok író mondhatja el magáról, hogy már első forgatókönyvével⁶ elnyerte a tübingeni *Poetik Dozentur* Würth irodalmi díját, első elbeszéléssel⁷ megnyerte a *literaturWERKstatt berlin* által szervezett rangos nemzetközi szépirodalmi versenyt, az Open Mike-ot, második elbeszéléssel⁸ pedig a 23. Ingeborg Bachmann Literaturwettbewerb első díjasa és egyszersmind – jóval első kötete, a *Seltsame Materie* megjelenése előtt – a német nyelvterület ismert szerzője lett. A kötetéről szóló számos recenziót és kritikát böngészve hamar föltűnik, hogy a német kritikusok többsége Mora elbeszéléseinek sajátosságát az elmesélt történet valós (magyar/életrajzi) vonatkozásai mellett elsősorban a szövegek *újszerű, szokatlan képszerűségében, erős metaforikájában* jelöli meg. Hogy miből származtatható a költői képeknek ez a befogadásesztétikai szempontból megfogalmazott újszerűsége és szokatlansága, arra Mora nemegyszer maga is rávilágít: ami a német nyelvben újszerű, deviáns, az a magyar nyelvben a legkevésbé sem az; a német anyanyelvi olvasókra ellentmondásos hatást tevő – újszerű (mindazonáltal a német nyelv rendszerébe illő), ugyanakkor valamiképpen mégiscsak szokatlan, idegen – szóképek ugyanis *fordítások*, a magyar líra többé-kevésbé ismert szóképeinek⁹ és idézetkánonának¹⁰ mesteri tükörfordításai. Ez a sajátos szövegkonstrukciós elv, amely tehát a fordítások révén keresztezi a német és a németen átsejlt magyar nyelvet,¹¹ több funkcióval is bír: a (képi) kijelentések referenciájának megtöbbszörözése által (a kijelentések mindegyike minimum kettő – egy, az olvasók számára ismert és egy többségük számára ismeretlen – referenciális területen működik) fokozza azok szemantikai dinamikáját, bővíti a kijelentések értelemstruktúráját, gazdagítja a jelentést, s illetéknéppen erősíti a mű esztétikai hatását. Helyesen jár el tehát a fordító, aki e konstrukciós elv ismeretében a fordítás során *inverz* eljárást alkalmaz, vagyis a szövegvilág kettős nyelvi meghatározottságának megtartása érdekében a *német* retorikai figurákat – így például a kötet címét – tükörfordítással adja vissza. Amennyiben ugyanis a fordított kifejezés – példának okáért a „Különös anyag” – önmagán kívül a német nyelvi kifejezést is reprezentálja, úgy annak teljes értelemstruktúrájára – így esetünkben a fogalomnak a fizikában definiált jelentésére – is referál. Na de mi is az a „különös anyag”, és persze hogyan is értelmezhető az irodalom, pontosabban a kötet világán belül?

Elemek 1

„... ha valamilyen anyagot/vegyületet energia segítségével atomjaira bontunk, aztán magára hagyjuk, az atomok között az eredetitől eltérő kapcsolatrendszer is kialakulhat, vagyis más anyag jöhet létre. Ha magukkal az atomokkal tesszük ugyanezt (nagyobb energiák befektetésével), akkor a bomlás során különváló elemi részecskék: protonok, neutronok stb. másfajta atomokká is összeállhatnak. Még ennél is nagyobb energiák révén maguk az elemi részecskék is elolvadnak (ez ugyanúgy fázisátalakulás, mint ahogy például a jég elolvad), és kialakul a kvarc-gluon plazma (kvarc: az elemi részecskék még elemibb

alkotórészei; gluon: az atommagban lévő „ragasztó”, ami a részecskéket „összeragasztja”). Ez az a „különös anyag”, amelynek a léte a neutroncsillagokban normális, amúgy (laboratóriumi körülmények között) viszont nagyon átmeneti: ha magára hagyjuk, új asszociációk jönnek létre, vagyis a pillanatnyi egyensúlyi viszonyoknak megfelelő elemi részecskékké. ...¹²

Az anyagnak egy a kutatók számára nehezen megismerhető állapotáról van tehát szó, amelyet bizonyos konstansok mellett elemi összetevőinek instabilitása, és ennek következtében az új rendezettségi állapotok elérésére irányuló átalakulás jellemez. Vagyis a kifejezés az anyagnak egy olyan (hipotetikus) állapotát jelöli, amelyből elméletileg valamennyi létező és lehetséges részecske és elem, következésképpen valamennyi létező és lehetséges anyag és antianyag származik, és amelyből a fizikai világ, az egész univerzum levezethető.

A kötet olvasói számára a kifejezés két egymást kiegészítő összefüggésrendszerben: egyrészt a szövegeket létrehozó alkotói folyamat, azaz az írói konstrukció, másrészt a konstruktum, vagyis a szövegek által ábrázolt világ belső (strukturális) összefüggésrendszerében értelmezhető. Induljunk ki az alkotói folyamatból. A kötetet alkotó kilenc elbeszélés szövegvilága egy pontosan körülhatárolható (hipotetikus) elemkészletből épül fel úgymint: egy falu (egy cukorgyár, egy kintin, egy kocsmá, egy templom, egy focipálya, egy termálfürdő, egy üvegház, egy polgármesteri hivatal, egy temető, egy alvág, egy cigánysor, utcák, házak, lámpák, rádiók, tévék), egy kastély, egy erdő, egy irtás, egy vadászkunyhó, egy mező, egy szabadtéri mozi, egy nemzeti park, egy büfé, egy domb, egy tó, ipari tavak, egy patak, egy régi kőfejtő, egy barlang, földek, utak, buszok, egy szipár, egy vonat, egy laktanya, egy szomszéd falu, a falut három oldalról övező védett határ és a határon túli külföld; valamint: egy város (egy kórház, egy sörgyár, egy konzervgyár, egy szőnyeggyár, egy bútorgyár, egy téglagyár, kultúrházak és kultúrtermek, számos idősök otthona, egy hotel, egy börtön, több kocsmá, egy trabant, utcák, macskakövek, fák, házak, rádiók, tévék, környező egyforma falvak és várromok), a várost három oldalról övező védett határ, a határon túli külföld; továbbá: az évből tíz hónapig tartó, langyos, szemerkélő eső, enyhe tél, latyak, szél, kevés napfény, édes melasz illat és szállongó ipari korom a levegőben; valamint: én-elbeszélők és családjaik (testvérek, apa, anya, nagypapa, nagymama, mostohaapák, nagynénik, nagybácsik, sógorok, sógornők, jegyesek), szeretők, buszsofőrök, a falu 300-500, egymással rokonságban lévő lakosa¹³ (egy polgármester, egy tisztelendő úr, egy tanár, egy nővér és egy háziorvos, egy kocsmáros, egy pék, Flórián a cigányfiú, Kelemen a csósz, Hornák Attila, nénik, bácsik, örültek, piások), illegális határátlépők és külföldi turisták; valamint: városlakók; és végül: különös álmok.

A költői kompozíció ebből a hipotetikus elemkészletből, az elemek között konstituált viszonyokból a viszonyok átrendezésével történeteket szerkeszt. Egyrészt felépít egy *topografikus rendet*, azaz megkonstruálja egy határmenti falu és egy határmenti kisváros topográfiáját, s felosztja azt a kilenc elbeszélés között. Az egyes elbeszélésekben elmesélt események így ugyanazon térbeli határokon belül, de különböző helyszíneken zajlanak – a *HULLA. pelyhes. FEHÉR* főként a határon, a *tó* nagyrészt az alvágban és a tavon, az *Ophelia*-eset leginkább az uszodában, a *Büfé* többnyire a nemzeti park büféjében, a *Homokóra* a városban, a *Kastély* a kastélyban stb. – noha a történetek több, akár öt-hat eltérően hangsúlyos térszegmenst is egybeszerkesztenek. A cselekményszövés művelete ugyanakkor a figurákat is különböző relációba helyezi, és történeteket konstruál a közöttük, közelebről az *én-elbeszélők, családtagjaik, és a köréjük szerveződő figurák* közötti viszonyok változásából, kilenc relatív autonómiával rendelkező elbeszélést, amelyek az elmesélt történetek közös elemei – azonos események, azonos figurák (és miként láttuk azonos topográfia) – révén egymáshoz is kapcsolódnak: a kötet második elbeszélésében, a *HULLA. pelyhes. FEHÉR*-ben a lopós pékgyerekek például épp hazafelé cipelnek egy fenyőfát,¹⁴ a harmadik elbeszélésben, a *tóban* már a pék kilenc gyereke közül az egyik meséli a karácsonyfalopás történetét,¹⁵ továbbá azt, hogy a lopás miatt az erdész megfenyegette őket, az az erdész, akiről a – hatodik elbeszélésben, a *Büfé*-ben a húga beszél; a *Büfé* egy esküvőt követő napon kezdődik, a magyar kiadásból sajnos kimaradt hatodik elbeszélésben (*A harmadik napon fejek hullanak. 'Lassan majd gyorsan'*¹⁶) elbeszél három napon át tartó pogány esküvő után, ahol az erdész papnövendék bátyja és egy szép cigánylány köt házasságot és ahol a harmadik napon, amikor a vendégeknek porcelán levesestálban kékszajú kecskefejet tálnak fel, három rendőr letartóztatja a kecskeszakállas cigány hegedűművészt gyilkossági kísérlet miatt; a kötet záródarabjának, a *Kastély*-nak a hőse ugyancsak egy harmadik nap estéjén érkezik meg a kastélyba – vállán hátizsák, kezében bot, „mint a mesében” – két napot ül a kastély tetején, hogy aztán, mielőtt a harmadik nap reggelén elhagyja az országot, még találkozzon ott az első novella aranyárgahajú elbeszélőjével és annak tejfehér bőrű öccsével stb.

A fenti elemkészletből szerveződő kilenc történetet kilenc én-elbeszélő, hét lány és két fiú közvetíti az olvasó felé. A történetmesélés, a narráció módja mind a kilenc esetben ugyanaz: az elbeszélő jelen idejű, számos kihagyással elmesélt, kronologikus történetét (főtörténet) több jelen vagy múlt idejű, különböző időtartamot átfogó *emlékkép, asszociáció* szakítja meg. Az itt ábrázolt események és eseménysorok vagy az elbeszélő, vagy pedig a főtörténetben szereplő egyéb figurák *előtörténetéhez* tartoznak, de egyes fokozottan *sematikus, és nagyszámú kitéltetlen, meghatározatlan helyen*¹⁷ rendelkező szövegrészek több történetbe, a történeteknek akár több pontján is beilleszthetők. Az olvasó tehát csak egymástól tipográfiaiailag is (egy üres sorral) elválasztott, különböző történetekhez tartozó, eltérő időtartamú és terjedelmű, különböző idősíkok eseményeit ábrázoló epizódokat olvas. Feladata, hogy összefüggéseket keressen, vagyis az egyes epizódokból koherens történeteket, a történetekből pedig összefüggő „össztörténetet” alkosson. Így például a *Szomjútság* 28 epizódjából öt, megközelítőleg koherens kronológiájú, elliptikus történet konstruálható. A főtörténet az elbeszélő rövid hazalátogatásának története: a külföldön élő 28 éves lány nagypapa halálának hírére 12 év óta először hazalátogat; az elhunyt üres, viaszfehér lárvaarcának alkoholtól elmosódott vonásaiban hasztalan kutat a „sok év sokszínű lenyomata” után; miután megígéri anyjának, hogy az ő halálakor is hazajön, elmegy. Az elbeszélőnek a főtörténetet megszakító, a nagypapa halálhíre által előhívott emlékképeiből újabb négy, egymáshoz szorosan kapcsolódó történetet konstruálhat, amelyek 12 évet fognak át és a főtörténet két rejtélyes elemére adnak magyarázatot: az alkoholista nagypapa története (benne az izákos Frédi bácsi halálának történetével) azt a sokszínű lenyomatot idézi, amit az elbeszélő a mű végén nagypapa alkoholtól feloldódott arcvonásaiban már hiába keres; az elbeszélő öntörténete (benne az alkoholista anya házasságainak történetével) pedig arra derít fényt, miért szökik el otthonról a 16 éves lány, és miért csak 12 év elteltével, a nagypapa halálhírére látogat haza. Az elbeszélés második és harmadik epizódja ugyanakkor mind az öt történetbe beilleszthető.

A „különös anyag” fogalma azonban nemcsak, és nem elsősorban az írói (de)kompozíció fenti sajátosságai felől értelmezhető. A kötetet alkotó elbeszélések nemcsak azért különösek, mert egy hipotetikus elemkészlet elemeinek sajátos, hangsúlybeli különbségeket mutató összerendezésével épülnek fel, majd hullanak szét új, ugyancsak elemi alkotórészekre (epizódokra), és kapcsolódnak össze az olvasás során újabb, nagyobb egységekké: történetekké és végül összétörténetté. De nem is csak azért, mert az elemkészletből nemcsak az elbeszélésekben közvetlenül ábrázolt, térbeli határokon közé zárt kis világ, egy falu és egy város világa vezethető le, hanem egy határokkal körülvevett, mindössze 500 km széles kis „univerzum”, egy ország is. 18 A „különös anyag” fogalma ugyanis nemcsak a fenti kommunikációs modelleken, hanem – mint már említettem – a szöveg által megismerhető világ belső összefüggésrendszerén belül is értelmezhető.

„A traktorutat kikerüljük, átgázolunk a mezőn. Elemek. Ez jut eszembe gyaloglás közben. Elemek.

Az elemek Mengyelejev periódusos rendszerében, amit az öcsém még általános iskolás korában kívülről megtanult. A periódusos rendszer az én ágyam fölött lógott, mert meg kellett volna tanulnom. De az öcsém nem a teljes neveket tanulta meg, hogy hidrogén, hélium stb., hanem csak a jeleket, amint írva vannak: H, He, Li, Be, B, C ... Néha énekelte őket – dallam nélkül, de ritmusra – csak úgy magában. Ha-He-Li-Be-Be-Ce-Ne-O-Fe-Ne. A néniknek, akik fejkendőik alól bizalmatlanul méregették, azt mondta, ez a tudomány nyelve, így beszélnek fölöttünk az űrhajósok – és az égre mutatott.¹⁹ – mondja a kötet első, több tekintetben is paradigmatikus darabjának, a *Különös anyagnak* az elbeszélője a tudomány, közelebről a fizika – öccse számára ugyan érthetetlen –, mégis szép, zenei, poétikus nyelvéről, amellyel világa, s egyben a kötet valamennyi elbeszélőjének a világa is adekvát módon leírható. Ez a világ ugyanis, a leírására szolgáló rejtélyes nyelv kettős (szakmai; költői) természetének megfelelően, maga is *kettős természetű*: érthetetlenül fizikai, anyagi és lélektelen, mégis poétikus – olykor mesészerű, némelykor filmszerű, máskor meg olyan, mint egy lefordított, idegen nyelvű költemény. De mit is jelent mindez?

„Ha az ember a városból hazafelé jön és kipillant a busz ablakán, a hazám olyan, mintha egyetlen összeerjedt anyagból lenne.“²⁰ Egy homogén, egybeforrott és instabil „különös anyagból“, amelynek instabilitása abban nyilvánul meg, hogy időnként eltűnik, láthatatlanná válik: láthatatlanok az első elbeszélésben a buszok, az utak és az emberek, 21 a másodikban az utazásainak atlaszát magán viselő apa első elszíneződései,²² a harmadikban a tó, a láp, az út, a határörök és az alvég,²³ a kilencedikben a szétmálló uradalmi kastély padlója és a kastély körüli kalyibák²⁴ stb. A fekete sár közepén álló, régi grófi kastély több tekintetben is e különös anyagból álló világ *központja*. A kastély, a benne lévő mindenféle holmival (hatalmas cilindres fajanszkályhakkal, japán fatáblákkal, stukkókkal és puttókkal, egy szakadozott baldachinnal, eltűnt bútorok lenyomatával, egymásba gabalyodott nikkell szemüvegkeretekkel, sárhányókkal, motorokkal, traktorokkal) és a labirintusszerű termeiben lerakódott réteges piszokkal egyszerre képviseli az idő három dimenzióját: a jelenlévő múltat, a jelent és egy lehetséges jövőt. A múltat, vagyis a grófi időket, majd az orosz megszállást, a jelent, vagyis az orosz megszállás végét, és a jövőt, a kastély valószínű rekonstrukcióját. A kastély központi szerepe ezenfelül abban is megmutatkozik, hogy szinte mindenhol jelen van: grófi örökségként a falusiak aranyszőke hajában²⁵ és a kastélyból ellopott tárgyakban,²⁶ a megszállás, az erőszak, a bezártság szimbólumaként pedig a *Különös anyag* elbeszélőjének álmaiban: „Még mostanában is gyakran álmodom a kastéllyal. Párás, üres termeken és színes laboratóriumokon futok keresztül. Míg egyszer csak nincs tovább. [...] Egyszer álmodban összezsugorodott körülöttem a kastély, és ha számtalan horzsolás árán nem sikerült volna egy parányi ablakon át kimenekülnöm, összenyomott volna.“²⁷ Ez a kép tér vissza a kötet záródarabjában, a *Kastélyban* is, 28 ahol Faláb, a nyomorék ör három napon át fogva tartja a külföldre tartó elbeszélőt. A lánynak, pontosabban annak a tollas, szőrös, állati madárlénynek, amivé vándorlása és fogsága során vált, 29 őt, a kastély örét és urát kell megölnie, az ő csábításának³⁰ és a kezdődő „szövészék játéknak“³¹ ellenállnia, hogy elindulhasson a határ felé. Hogy sikerül-e a határt átlépnie, az anyag erőszakos világát erőszak igénybevitelével maga mögött hagyja, azt az olvasó már nem tudja meg. Csak sejtetheti, hogy nem. Hiszen még ha sikerül is átgázolnia a fekete sáron és a mocsáron, átjutnia a határon, a múltját, az emlékeit, a származását nem tudja elveszíteni: viszi magával a tekintetében (mint a *Szomjúság* elbeszélője), az álmaiban (mint a *Különös anyag* elbeszélője), az lefagyott testrészeiben (mint a *tó*, és a *HULLA. pelyhes. FEHÉR* menekültjei), a zenében, és az anyanyelvében: Á betűiben, az anyanyelvén írott szépirodalomban.

Hiszen e világ, minden erőszakossága ellenére is, időnként szép és poétikus. Sőt, néha úgy tűnik, hogy a megváltást is magában hordozza. A kultúrterem névtelen növénye tízévente egyszer különös, hosszúkas, sárga gyümölcsöt terem, karácsonykor a határon feltűnik József és Mária, a pék nagy családja mindennap kenyeret és halat eszik, az erdész hasát harminchárom éves korában kereszt alakban vágják fel, a falusi gyerekek aranyhaját pedig anyagfűrtössé bodorítják a nénik és anyák stb. Igaz a gyümölcsöt leszedik, Józsefet és Máriát a határon lefűlelik, a pék kenyerét az irigy falusiak nem veszik, az erdész vérfertőző viszonyt folytat testvérével és az aranyhaj is grófi örökség. Mégis. A világ olykor mégis szép, s ami széppé teszi az a leírására szolgáló nyelv. Ez az, ami miatt az anyag különös, a világ meg olyan „olyan mint“. Néha olyan mint a filmekben. Vagy mint a mesékben. Vagy mint egy költemény. Two cultures, one kingdom – legalábbis az irodalomban.

Jegyzetek

1 Vö. T. S. Kuhn, P. Feyerabend.

2 Vagy legalábbis a lehető legnagyobb tökéletesség a lehető legkisebb hiánnyal (Vö. G. W. Leibniz).

3 Továbbra is kérdéses persze, hogy maga a *konstrukció* mely területhez, a természettudományokhoz, vagy a kultúratudományhoz tartozik-e. F. A. Kittler pl. a mellett érvel, hogy a kultúratudomány kultúrtörténete szükségszerűen a természet és a kultúra újbóli megkülönböztethetlenségéhez, az ún. „kultúrtermészettudományok“ („Kulturnaturwissenschaften“) kialakulásához vezet. Vö. Friedrich A. Kittler: *Eine Kulturgeschichte der Kulturwissenschaft. [A kultúratudomány kultúrtörténete]* München 2000.

4 Terézia Mora: *Különös anyag* (ford. Rácz Erzsébet). Budapest 2001.

5 Vö. Paul Ricoeur: *Metafora és filozófiai megnyilatkozás*. (ford. Jeney Éva). In: P. R.: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest 1999. 163-254.

6 1997: *Die Wege des Wassers in Erzincan [A víz útjai Erzincanban]*. A forgatókönyv alapján azóta *Das Alibi* címmel tévéfilm is készült. Rendezte: Christine Wiegand, ZDF

7 1998: *Durst [Szomjúság – ford. Rácz Erzsébet]* az elbeszélést Mora felvette a kötetbe is.

8 1999: *Der Fall Ophelia [Az Ophelia-éset – ford. Rácz Erzsébet]* az elbeszélést ugyancsak bekerült a kötetbe is.

9 Pl. a *fejbőrön másképp tapadó haj; a tájon alacsony holdként átguruló fej* stb.

10 Pl. *nem mondhatom el senkinek; se rokona, se boldog őse* stb. Mora gyakran idézi magyar népdalok, mozgalmi dalok és slágerek szövegét is: pl. *ülök a szobában búsan egyedül; elmegyek, melyik úton indulok még nem tudom; menyasszony, vőlegény, de szép mindakettő; kalásza, virága nekünk terem* stb.

11 Az olvasók többsége számára persze a német és egy, a referenciavilághoz tartozó ismeretlen nyelvet.

12 Kántor Zoltán lézerfizikus szóbeli közlése.

13 Helyesen: „Mindenki mindenkinek a rokona, nézd csak meg őket. A hajuk, a szemük. Beltenyészet.” (89) Vagy: „Apánknak sok gyereke van. Az öcsémnek meg nekem jó néhány testvérünk van, akiket nem ismerünk. De ha találkozunk, felismerjük őket. És ők is

felismernek minket. Kezdetben kopasz kisbabák vagyunk. Aztán aranyszőke hajunk nő, amit a nagynénik és anyák hajsütővassal kibodorítanak.” (10)

14 „A domb lábánál a pékgyerekek iszkolnak ki az útra az erdőből. Karácsonyfát vonszolnak maguk után, előttem. Hazáig követem a fa csúcsát.” (26)

15 „Cipeljük haza a zsákmányt. Mivel karácsony van, a mai zsákmány egy fenyőfa. Levisszük a völgybe.” (55)

16 „Am dritten Tag sind die Köpfe dran. *Langsam dann schnell*” (ford. tölem Sz.E.)

17 Vö. Roman Ingarden: *Az irodalmi műalkotás* (ford. Bonyhai Gábor). Budapest 1977.

18 Vö. A *Kastély* elbeszélője által mondottakkal „Elutazásom első két napján gyalogoltam, és úgy tűnt, egyfolytában gyerekkorom kisvárosát járom körbe, mindig ugyanaz az utcasarok, mindig ugyanaz a faluszél a távolban.” (174) „Minden hely egyforma és idegen.” (181)

19 (6)

20 (13)

21 „Meglehet, mondja az öcsém, hogy időnként láthatatlanná válunk. Aztán amikor végre fenn ülünk a buszon, minden ajtónyitáskor hangosan számolja, hány láthatatlan ember szállt föl a többiekkel.” (9)

22 „Apa elszíneződése a menekülésével kezdődött. Az első, ma már láthatatlan színt a mezőn szerezte, ahol végül megállt.” (29)

23 „Tó, láp, út, örök, minden láthatatlan. Láthatatlan a határ.” (54) „Állok az erdő szélén és a tóra gondolok, a láthatatlanra, a csontváztemetőre.” „Kibékültünk vele, hogy minden lejön ide, rajtunk keresztül, mintha mi nem is léteznénk. [...] ügyesen bevonszoltuk az udvarra a zsákmányt, láthatatlanná tettük.” (55)

24 „A láthatatlan padló, amire lépek odabenn, puha és zizeg.” (175) „Belerúgok a sípcsonttalan kályhalábakba. [...] Semmi, de semmi. Ordításom elhallatszik a körös-körül álló, láthatatlan kalyibákig.” (195)

25 „Ella néni szerint aranyszőke hajunk grófi örökség” (7)

26 „Mielőtt bejöttek az oroszok, [...] [a falusiak] el is vitték jogos örökségüket. Nekünk is van egy F.N.E. monogramos mosdótálunk. A hozzá tartozó vizeskorsó valaki másnál van, nem tudjuk kinél. [...] Ella néninek egy velencei tükre van a hálószobában, amit mindig fekete kendővel takar le.” (8)

27 (8) Kiemelés tölem Sz.E.

28 „A földszinten minden ablaktábla zárva. Különös szagú termeken tapogatózunk át. [...] A terem elhajlik, bekanyarodunk. Talán a kastélyszárny. [...] Nincs tovább, mondom.” (180)

29 „Vékony kezeim és lábaim kilógnak a tág ruhacsövekből. Hitvány fekete pihe borítja őket. [...] Hajam érdes tapintású, egyszerre szőrme és tollazat.” (193) „Madárka, mondta [...]. Ránevettem madárfogaimmal.” (197)

30 „Egy takarítónőre is szükségük van.” (197)

31 „Kis facölöpöket ver le, és a fonal segítségével megrajzolja egy jövendő park negatívját. [...] A fonalakzatok a sárban a játék szövőszékemre emlékeztetnek. Csillagokat szőni. Szökökutak. [...] Kár, hogy a végeredményt már nem fogom látni.” (193)

Fodor Sándor

Vallomás és történelem

Szávai Géza: Székely Jeruzsálem

Nem hittem volna, hogy Kovács András kitűnő könyve után (Vallomás a székely zsidózók perében) valaki még újat mondhat nekem a székely „zsidózókról”, akik a hitújítás lázában tértek a szigorúan ótestamentumi hitre, Péchi Simon nyomán. Úgy azonmód, még Bethlen Gábor korában el is terjedtek Erdélyben aránylag rövid idő alatt – ám végül sorozatos (hatalmi) üldöztetések eredményeképpen a XX. századra már csak Bözödújfaluban maradtak meg egyre fogyatkozóan, hogy a deportálást követően már alig lézengjenek a faluban az immár „ösi”-nek mondható hitűkhöz ragaszkodók közül. A „diadalmas szocializmus”-aztán, a század vége felé már nyomukat (temetőjüket) is víz alá merítette.

Nos, Szávai Géza „Székely Jeruzsálem” című vallomásos könyve – egyfajta szemérmes önéletírás is – bizony sok újat (is) mondott nekem. Nemcsak Bözödújfaluról, nemcsak a székely szombatosokról. Inkább a Szerző szűkebb szülőföldjéről (Küsmöd pataka húsz kilométernyi völgyéről), amelyik – kicsiben – mintha az egész erdélyi magyarság szellemi arculatát formázná.

Ezek szerint tehát Szávai említett könyve (Pont Kiadó Budapest 2000) arról a kurtának mondható völgyecsokről íródott, amelyet Bözödújfaluba alatt gáttal zárt el a kommunista diktatúra hisztériája, tengerszemmé duzzasztva Küsmöd vizét, hogy az elárassza a „zsidózásáról” híressé vált falut. Hiszen említettük, ez a kicsinek mondható tájegység, a maga négy falujával (Küsmöd, Etéd, Kőrispatak, Bözödújfaluba), szinte az egész erdélyi magyarság arculatát hordozza – és hordoz még valamit – amiről Erdély híressé vált: megértést, türelmet egymás iránt. Élnek ugyanis ebben a négy faluban protestánsok és katolikusok. A protestánsok között is, reformátusok és unitáriusok. Soha, vallási indíttatású torzszakodás nem volt köztük. És éltek még nem is olyan régen – olyan székelyek is, akik a Nagy Fejedelem – és Kancellárja idején Mózes hitére tértek („vissza”-mondhatnók) ám az akkor Erdélyben áttértek többségétől eltérően, kitartottak szabadon választott hitük mellett, annyi évszázadon át, Péchi Simontól napjainkig, amikor kivesztek, vagy szétvándoroltak a nagyvilágba. Tegyük még hozzá: törvénytisztelő, békeszerető, dolgos székely emberek voltak. Nem is másvallású, katolikus, protestáns testvéreik szemében váltak ők a történelem folyamán annyiszor szállkává, hanem a mindenkori – különböző színezetű – Hatalomában.

A sajátos tájegység rajzát csak szemléletesebbé teszik a remekbe sikerül fényképek. Már a címlap megrendítő: katolikus templom a tó közepében – „deréki” vízben – keretként pedig (közelről) a templom immár tépett födele, még álló falai. Szávai Géza szereti a pontos, alapos munkát. Szülőföldje – olykor Bözödújfaluba – révén vissza-visszatekint a történelemben, bizonyos jelenségek gyökerei után kutatva. Imponáló biztonsággal igazodik el a közelmúlt – az egész XX. század – eseményeiben is. Idézi Móríc Zsigmond 1941-es látogatását Bözödújfaluban, ahol akkor még, a magyar hatóságok immár életbeléptetett első „zsidótörvényei” ellenére is megmaradtak a „zsidózó”-székelyek. Különböző vélekedéseket idéz a jelenségről – és nem feledkezik meg az 1944-es deportálásokról sem, amikor is „felmentésük” ellenére a szombatos székelyek közül többen vállalták a közösséget mózeshitű hittestvéreikkel – önként osztozva ezek sorsában is.

Szávai tekinteténél – hiszen említettük – nem szaknak határt szűkebb szülőföldje dombjai-hegyei. Magyarságban gondolkodik, a tolerancia vezérlő csillagának a fényében. Könyvének sajátos varázsát a személyes hang, az élmény adja meg. Az emberarcok. Szüleié, nagyszüleié, dédanyjáé. Falubelieké – akiket szeretett és akikre haragudott. Protestáns és katolikus papoké, akiket végtelenül rokonszenves emberségükben állít elénk, olykor a háborús évek gyűlöletet árasztó viharai közepette. A „zsidómentő” katolikus papot. A protestáns lelkészt. A toleranciát, az emberi szolidaritást, a Szerző megnyerő alapállását ugyanis nem Szávai találta ki: a szülőföld „tarisznyálta fel” vele, az anyatejjel szívta magába. Az emberekkel, egykori és még élő ismerőseivel, barátaival, rokonaival folytatott – és idézett – beszélgetései is élő, vonzó olvasmányává teszik a könyvet.

Elgondolkoztam: vajon mi az oka, hogy a Szerző tolla – hiszen tényirodalomról van szó, olykor „megcúsúzik” – a javunkra? Talán a „megszépítő messzeség”? Hiszen Romániában – sajnos – nem él két és félmillió magyar – amint ezt a 46 – oldalon írja, és még kétszer is megismétli, bár egy helyen mintha már kétfélmillióban is kiegyeznének. Nos, én is boldogan „kiegyeznék” kétfélmillióban, bár a két és fél évtizede tartó *rohamos apadásunk* – és az elvándorlások után, nem hiszem, hogy lennének ennyien. A 65. oldalon ezt mondja: „A legtöbb unitárius Erdélyben él”. Nos, tartok tőle, hogy angol nyelvterületen (Angliában és az Amerikai Egyesült Államokban) lényegesen többen vannak mint Erdélyben, bár központjuknak angol mivoltuk ellenére – Erdélyt tekintik.

A katolikus egyház dolgaiban a Szerző kissé járatlan. Így például a 47. oldalon azt írja a katolikus papokról, hogy nekik „szüzességi fogadalmat” kell tenniük. Nos: csak a szerzeteseknek. A világi papok a cölibátust vállalják, tehát azt, hogy nem lépnek házasságra. A 69. oldalon tisztázza a különbséget az „unitusok” és az „unitáriusok” között. Az unitáriusok – mondja a Szerző, egyébként pontosan – protestánsok. Az „unitusok” azonban nem „római katolikusok” ahogyan Szávai írja, mindössze katolikusok. Nem „római” – hanem „görög”-katolikusok. A 114. oldalon azt mondja Gy. Imre nyugalmazott római katolikus papról: „Püspöki engedéllyel minden hajnalban misézhetett”. Nos, ehhez nem kellett – ma sem kell – a nyugdíjas papnak „püspöki engedély”. A pappá szentelés haláláig érvényes. Legfennebb annak a templomnak a plébánosától kell engedélyt kérnie, amelyikben misézni szeretne. Úgy egyébként akár a szobájában is bemutathatja a szentmise-áldozatot. A romániai magyarságról egy igen szépen hangzó – de hamis mítoszt ismételt meg, miszerint „Európa legnagyobb nemzeti kisebbsége” lennének. Nos, Spanyolországban három milliányi, teljes autonómiának örvendő gallego él, nem szólva a katalánokról – vagy az ukrainai oroszokról, akik szintén lényegesen többen vannak, mint mi.

Ugyanakkor, amikor a Szerző méltán igen szépen emlékezik meg Gyulafehérvár boldog emlékeztű nagy püspökről, Márton Áronról, kivált 1944-es tavaszi fellépéséről a zsidók deportálása ellen – elnézés: nem az „egyetlen” római katolikus (magyar) püspök volt, aki kiállt az üldözöttek védelmében. Ezt tette Győr püspöke, Apor Vilmos is, aki még arra is utasította papjait, hogy a (zsidótörvény miatt) keresztelésre jelentkező izraelitákat *hitoktatás nélkül* is megkereszteljék és adjanak nekik keresztlevelet. (Apor püspök tudnivalóan 1945 tavaszán a Püspökvárba menekült nők védelmében halt vértanúhalált.)

Természetesen ezek – amolyan apró szépséggötytyök egy egészében szép arcon, nincs különös jelentőségük, még annak sincs, hogy a 410. oldalon túlságosan (tartok tőle: igazságtalanul) szigorúan bánik el Németh Lászlóval. Továbbá azt hiszem, hogy néhai kedves öreg barátja, Méliusz József rosszul emlékezett, és így félretájékoztatta a Szerzőt, aki a 422. oldalon azt mondja, hogy a szamosújvári börtönben Páskándi Géza és Veress Zoltán élelmet adott Méliusznak. Nos, ez utóbbi adhatott, de Páskándi aligha: amikor Páskándi Gézát letartóztatták – 1957 márciusában – akkor mind Méliusz, mind pedig Veress Zoltán már szabadlábon volt.

Életem úgy alakult, hogy nem ismertem meg közelebbről Szávai Gézát, amíg „idehaza” élt. Ezt a könyvet olvasva azonban – sajnálom. Azt hiszem, nagyon jó barátokká váltunk volna. Mert igaz ugyan, hogy a könyv címe „*Székely Jeruzsálem*”, igaz, hogy Küsmőd völgyéről, annak falvairól – kiemelten Bözödjfaluról, egyáltalán Erdélyről szól – de az is igaz, hogy ugyanakkor retusálatlan, igaz képet nyújt egy józanul gondolkodó, elfogulatlan, széles körűen tájékozott, mélyen érző emberről, Szávai Gézáról. A „*Székely Jeruzsálem*” szerzőjéről, akitől még sokat várhatunk.

Szekér Endre

„Sílécünk a porhavon“

A nyolcvanéves Goór Imre köszöntése

Sajnos az évek, évtizedek futását megállítani nem tudjuk. Mindannyian „öregsünk”, hiába szeretnénk elhallgatni éveink számát, úgyis eláruljuk egymásnak bajainkat, betegségeinket, meg az arcunk is sokmindent elárul. A Goór Imrét köszöntő sorok fölé sem kellett volna odairnom az éveket, előre, kiemelve, hanem talán jobb lenne a nyolcvan év emlegetését valahogy elrejteni pl. „alcimben.” Hát így vagyunk, Imre, próbáljuk „szépíteni” a dolgot. Ha érezzük is az évek súlyát, ha az életkorunkat emlegetjük, ez csak félig indokolt: egyrészt azért, mert kerek számról van szó, másrészt azért, mert ennek kapcsán fontosabb dolgokról beszélhetünk. Művekről, versekről, festményekről, melyeket Te alkottál.

Néhányan Kecskeméten élő „kicsit idősebb” emberek, művészetpártolók, irodalomszeretők, olykor az ecsethez vagy a tollhoz nyúló, „alkotni” akaró emberek összejöttek, ahogy Ady Endre verscímében olvashatjuk: „Négy-öt magyar összehajol”. „Miért is?” Szerettük a művészetet, kedveltük a verseket, megjelenési lehetőségekről álmidoztunk, a Kiskunság, majd a Forrás folyóirat „forrása”, „forrongása” kezdetének időszakában. Közben a „fővárosi”, a „nagy” irodalom is vonzott: az *Új Hangban* jelent meg versed 1955-ben, részt vettél a *Tűztánc* költői antológiában 1958-ban. De ezen száraz adatok mellett nekünk legalább olyan fontosak a baráti találkozások, félig irodalmi összejövetel egy-egy kecskeméti vendéglőasztal körül. Egyszer a már lebontott kecskeméti Donkanyarnál beszélt, vitatkozott a társaság. Te is ott voltál, Molnár Jancsi, Varga Miska is, verset mondtál, kis papírra versedet írtad le, később nekem a *Tiszta szomorúság* című versantológia végére írtad be a Néki adnálak című versedet: „*Mert visszavonhatatlanul halott vagy, / a kenderkötél oldott két vége / rajtunk kalimpál / – Hova tartasz ily testtelen? / és hova lendülök én már?*”

Ne felejtsük el ebben a születésnap köszöntőben a Forrás folyóirat indulásában, szerkesztésében való részvételed, a lap külső formájának és belső nyomdai arculatának kialakítását, mely a Te munkád volt. Itt néhány cinkkarcod a Forrás antológiában 1979-ben, ott egy 1971-es fotó Sütő Andrásék látogatásakor vagy egy fotó a szerkesztőség ajtajánál: Madarász László, Sütő József, Hatvani Dániel, Szekér Endre, Heltai Nándor, Varga Mihály és Te, Goór Imre, 1971-ből. De az értekezletek, találkozások stb. mellett feltétlenül ki kell emelnünk a Te különösen kettős alkotói arculatodat: költő és festőművész vagy. A *Csigolyagyöngyök* című versköteted ad áttekintést költészetedről. A Nyugat-nemzedék nagy formai fegyelmét szeretted talán legjobban, meg a francia mestereket: Baudelaire-t, *Az albatrosz* költőjét. Tudtad és tudod, hogy a költő is e „légi herceg” párja, aki „szármán kalandra száll”, de a hajó fedélzetére kerülve bús „rab”, kigúnyolják, „tört szárnyú bicegését” kinevetik. Legtöbbször talán Paul Valéry *Tengerparti temető* című versét idézted nekem. Verseidben madarak és angyalok repülnek, katonahalottakat keresel, Michelangelo szobraihoz írtál verssorokat, Firenzében járva, szerelmes őszi verset fogalmaztál Shelley szelét nem felejtvé és felejtethetlen sorokat írtál le a *Kagylókürtben*, az omisi tengerparton a nagy idő remegését figyelve. De a nagy hegyek, sziklák mindig vonzottak, mint hétköznapi embert, sível jártad be a csodálatos hegyi világot. S közben a hegyek sziklameredéjeit képeiden is megörökítetted, és versben is elénk tartad e kö-birodalmat: „*de sílécünk a porhavon / biztosan síkló hatalom / lavinamedren éle porzik / sűrűdik surran jégen harsan / s újra elindul magasabban.*” (A havason).

Mint festőművész mindig velem vagy, hiszen a szobám falán néznek le rám 1969-ben készített nagy kompozíciód arcai, amott a széljárta sziklaormaid intenek felém. „A természet okos példázatait” (Sümei György) szeretted, ezek hatottak mindig rád, formáltad képpé. A küzdő természeti elemeket ragadtad meg, az ember sodrását figyelted, a természet művei kápráztattak el, Grönland magas csúcsai, a Zagorszk kolostoregyüttese, ahol – mint mondtad: „kristály-intuición teremtette-kapcsolta egységbe századok építészeti remekműveit”. Mindig szeretettel emlegetted régi mesteredet, Mátis Kálmánt; szeretettel idézted Tóth Menyhért csodás-fehér festői világát vagy Kondor Béla küzdelmét az Angyallal...

Kedves Imre! Ne törődj a mögötted levő évtizedek számával! Keresd meg a környező természet mindig varázsos szépségét, változásait: örökítsd meg! Gondolj a kagylókürt hívására, az omisi hullámok suhogására, fiatalságod kolozsvári szép napjaira. Ne felejtsd *Karc-sorozat Petőfi-versekre* című versed: „*Kiskunság, / hazám, hazám / te megmaradsz / magasban mélyben / sík földeddel / jegenezászlóddal / lengő kalászdoddal / jégcsipkés fellegeddel.*” Imre, Isten éltesse, boldog születésnapot kíván:

Szekér Endre